

N. IORGA

BASARABIA NOASTRĂ

Scrisă după 100 de ani de
la răpirea ei de către Ruși

VĂLENIÎ-DE-MUNTE

Editura și Tipografia Societății „Neamul Românesc”
1912

Prețul: 2 LEI.

STUDII ȘI DOCUMENTE
CU PRIVIRE LA
ISTORIA ROMÎNILOR

PUBLICATE DE
N. I O R G A

• • •
VOLUMUL XXIV.

• • •

N. Iorga.

••

Basarabia noastră

Scrisă după 100 de ani de
la răpirea ei de către Ruși

— Editura și Tipografia So-
cietății „NEAMUL ROMĂ-
NESC”. — Vălenii-de-Munte.
1912.

CAPITOLUL I-î.

Basarabia și cel d'întăiü veac al Moldovei.

1. Începuturi naționale și politice.

Deschidem această carte, menită să arăte viața curat românească a Basarabiei timp de atâtea veacuri până în anul nenorocit al răpirii, 1812, — de care ne amintim astăzi cu durere adîncă, dar nu fără speranțe, la o sută de ani după această pierdere națională, — prin afirmarea unui fapt, pe care împotriva mărturiilor istorice niciun interes politic, nici o patimă anti-românească și nici o slugarnică lingușire față de stăpîniul de astăzi nu-l poate răsturna: că *viața istorică a așa-numitei Basarabii începe cu Domnia Moldovei și se întărește, se acopere de bogăție negustorească și de glorie războinică prin această Domnie.*

Se știe că în anul 1360 un Voevod român, pribeag din Maramurășul tot românesc, abia supus, în mîndra lui autonomie patriarhală, regelui Ungariei, trecu pe cursul Bistriței Aurii și înlocui, la Baia și în Ținutul sucevean de la munte¹, pe Voevodul, tot maramurășean, care stăpînia acolo, și tot de curînd și acela, dar în numele regelui Lu-

¹ De aceia și hotarele, păstrate până acum, *către Apus*, nu către Răsărit, ale acestui vechi Ținut. Pe urmă Domnia, în măsura clădirii cetăților, făcea Ținuturi nouă: al Neamțului, al Romanului, al Hîrlăului, al Iașului, deocamdată.

dovic, Voevodatul Țerii-Moldovei, și că îl prefăcu, după modelul Voevodatului *muntean* din Argeș, în mare Domnie neatârnată. Înainte de această dată părțile de peste Prut *nu sînt pomenite în istorie*: nicîo cetate, nicîo vamă, nicîun drum de negoț, nicîun Scaun de Vlădică, decît numai în *regiunea de miazăzi, pe malul Dunării*.

Această margene dunăreană putea fi privită însă ca *altă țară*. Precum malul drept a fost de mai multe ori în strînsă legătură cu Împărăția bizantină, apoi cu Țaratul bulgăresc, de imitație împărătească, și malul stîng, Ținutul de de-asupra gurilor marelui riș, ca și acela de pe țărmul Mării Negre pînă la limanul Nistrului, a fost în legătură măcar cu Bizanțul, dacă nu și cu înlocuitorii săi din Tîrnova. Aici erau două cetăți stăpînitore: a Dunării și a Limanului: *Chilia*, zisă mai de demult Lykostomo, după numele de «Gura Lupului» dat brațului dunărean în mijlocul căruia era așezată, pe un ostrov, și Cetatea-Albă, pe care Grecii au numit-o pe rînd: Asprokastron și Maurokastron sau «Cetatea Neagră».

Amîndouă urmau în aceste părți vechea viață de negoț a Grecilor din cetățile de odinioară, în legătură cu Olbia la Răsărit și cu cetățile dobrogene, Tomis, Kallatis, la Miazăzi: Cetatea-Albă nu e chiar decît urmașa vechii colonii elenice Tyras, numită așa după anticul nume al apei Nistrului. Pentru Bizanții ele au fost turnuri de supraveghere față de barbarii ce năvăliau pe uscat și față de aceia cari se furișau în șicile lor pe Mări, întocmai cum făceau mai târziu urmașii lor, chiar și în ce privește sîngele, Cazacii. De mai multe ori le aflăm pomenite în această însușire. Cu timpul se făcură și mănăstiri, pentru îngrijirea cu preoți a locurilor sălbatece din vecinătate, așa cum la Dunărea munteană mai mult pentru acest rost, al sfințirii preoțimii din părțile noastre, s'au păstrat, la Silistra, la Cerven lîngă Rusciuc și la Vidin, episcopatele străvechi. Numele de Chilia e grecescul *Χηλία*, *chiliă* pentru adăpostirea singuratecilor oameni ai lui Dumnezeu cari petreceau aici departe de oameni și, între valuri, scutiți de pornirile

lor prădalnice: pe la sfîrşitul veacului al XIII-lea un Patriarh de Constantinopol şi-a aflat aici adăpostul de mazălie şi de atunci «chiliile» de la gura Dunării au trecut între stăpînirile Patriarhatului, tocmai aşa precum mai tîrziu Ismailul vecin a făcut parte din apanagiile eunucului abisinian care păzia în Țargradul turcesc fetele Împăratului.

Mănăstirea din Cetatea-Albă a putut cuprinde chiar pe un episcop recunoscut, pe un Mitropolit trecut în ierarhia bisericească a Răsăritului. El avea, în legătură cu Chievul ¹, grija părţilor ruseşti din sus, luptînd pentru această oblaştire duhovnicească a lui cu Mitropolitul Ruşilor-Mici, din cari se trag Rutenii sau Rusneicii de azi, aşezat, acesta, în Capitala regatului trecător pe care-l întemeiară ei în Galiciă, la Haliciu.

Dar Bizantinii pierdură aceste locuri în mîna Tatarilor, cari, la jumătatea veacului al XIII-lea, se revărsară, venind din funduri asiatice, asupra stepei întregi şi ajunseră pînă în păretele de codri şi de stîncă al Carpaţilor. Acest neam stăpînitor, innarmat pentru cucerire şi stoarcere în fiecare clipă, nu cerea supuşilor decît haraciū, tribut şi produsul vămilor pe care le strîngea de-a dreptul dregătorul tatar, ghiumurugiul ². Deci, dacă nu la Chilia, al cărei nume se mai păstra poate în zădar în listele de posesiuni ale Patriarhatului, măcar la Cetatea-Albă, acest cercetător al mărfurilor în trecere se înfiinţă ca stăpîn adevărat al locurilor; negustorii evrei, aşezaţi într'un cartier anume, se îmbulziră ca să-şi tragă partea din cîştig: medici de acelaşi neam se adăuseră. Nu lipsiau nici «Perşii» tatarî; deci cu atît mai puţin Grecii, vechii oaspeţi pe aici. Pe la 1330 vameşul şi al lui chinuiră pe negustorul trapezuntin Ioan — deci se făcea pe atunci un des şi însemnat negoţ cu acest Trapezunt de pe coasta de Nord, a Asiei Mici, unde stătea un Împărat grecesc separatist — şi suferinţile din partea

¹ G. Popovici, *Anul de la Martie în Moldova în timpul lui Alexandru cel-Bun*, Bucureşti, 1905, p. 17, nota.

² De la ghiumuruc, *κομμάριον*, commercium.

păgînilor, tîrîrea trupului său prin Jidovime, tăierea capului de acești locuitori ai Cetății-Albe făcură din cel îngropat pe ascuns, de-asupra Mării care părea că-l tot aduce vești de acasă, lîngă o fîntină cu apă dulce și limpede, un Sfînt, — Ioan cel Nou. El era să ajungă îndată ocrotitorul Sucevei, al Moldovei celei nouă, care, prin acest negoț, se ridica, din ce în ce mai puternică și mai bogată, acum¹.

Acel care pîrî pe Ioan ca propoveditor și uneltitor de trădare era un Italian. Îl putem arăta și locul de pornire, asupra căruia tace povestea, scrisă în grecește și apoi prefăcută în slavonește, cum ni s'a păstrat până azi, a vieții Sfîntului. Era de sigur Genoves. De la tratatul din Nymphaion (1261) și de la ajutarea Paleologilor din Nicăa ca să se întoarcă în Constantinopolul, stăpînit mai mult decît jumătate de veac de Latini unei rătăcite cruciate biruitoare, Genovesii, cari călcaseră astfel datoriile lor față de cei de o lege cu dînșii, aveau puterea negustorească și cea politică în legătură cu dînsa pe toată întinderea Mării Negre, de la Caffa, întemeiată atuncea de dînșii, pe pămînt tătăresc, până la Samsun și Samastro pe coasta trapezuntină, de la Nistrul românesc la Apus până la Phasisul Cerchesilor la Răsărit. Cu vremea, ei căutară să se așeze ca domni în cetățile acestea de către noi, supuind pe locuitori consulului și «massariului», contabilului, trimeșii de dînșii. Prin Chilia și Cetatea-Albă, pe care ei le numiau Licostromo și Moncastro (Maurocastro, Maocastro), ei aduceau la dînșii negoțul cel mare cu grîne și împiedeau pe alții, mai ales pe rivalii lor italieni în toate timpurile, pe Venețieni, cari ei avuseră odinioară rosturile cele mari pe aice, să se împărțăsească de o hrană sigură și de un folos mare, așa cum se plînge solul acestora în Genova la 1360, după ce, în anul trecut, două corăbii venețiene,

¹ Viața lui Ioan s'a tipărit de episcopul Melchisedec, în *Revista pentru istorie, arheologie și filosofie*, III, și în publicația ru. ea. a lui Iațimirschi „Din istoria predicii slavone în Moldova“, Peterburg, 1906.

primite cu dușmănie, fuseseră silite a se întoarce înapoi¹.

Un anume Dobrotici, decî fiul lui Dobrotă, simbriaș al Bizantinilor în luptă cu Bulgarii și Sirbii, apoi, se pare, prin fiica sa, cuscru împărațesc în Bizanț, se folosi de slăbiciunea Țaratului din Tirnova, pe care, din jos, tot mai strașnic îl strîngeau Turcii, pentru a se așeza în cetățile de la Marea Neagră, Kalliakra lângă Varna, și celelalte, al căror Ținut luă după dînsul, cum obișnuiau Osmanlii a numi ținuturile după stăpînitorii, numele de Dobrogea (turcește: Dobruĝi-Ili). Numai pentru gurile Dunării puteau să poarte Genovesii cu dînsul lupta pe care încă de la 1373 o pomenesc socotelile coloniilor din aceste părți: neconținut, timp de vre-o zece ani, până la tratatul din 1385, se trimet corăbiilor împotriva lui și a aliatului Ioan de Muazzo, fost guvernator de Tenedos în numele Genovei. În 1381 încă era consul stăpînitor în Licostomo Conrad Donato și în anul următor stătea în locul lui, cu obișnuitul masariu și cu garda sa de *orguzii*, de sigur în mare parte Romîni, ca în Caffa², până tîrziu³, Petru Embrone, iar după el vine, înainte de 1402, Nicolae de Fieschi: pentru corespondența lor grecească, pe care o purtau cu Trapezuntul, se plătia un Grec anume, Antipa, care e pomenit, după ieșirea din funcție, la 1392. Se lucrase și la cetate, și cheltuielile cu castelul erau socotite în 1403 la suma, foarte mare, de 5.015 perperi, bani de aur bizantini. Pacea cu Ivanco, fiul și singurul urmaș al lui Dobrotici, dăduse, de altminterea, Genovei dreptul de a-și așeza un consul, cu *loggia* lui de judecată și biserica lui latină, și în Capitala acestuia. Pe tăcute se recunoștea astfel stăpînirea genovesă la Licostomo, întru toate asemenea cu aceia din punctele asiatice însemnate mai sus, din Caffa însăși și din Pera în fața Constantinoplei, unde podestatul era ca

¹ Thomas, *Diplomatarium veneto-constantinum*, II, p. 57 și urm., n-l 31. Toate celelalte știri, în cartea mea *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*, București, 1906.

² Acolo trecu mai tîrziu și un orașean din Chilia ca ostaș.

³ Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 41 și urm.

un al doilea împărat, în stare să împrumute și să și împlinească pe cellalt¹.

La 1410 un notar genoves număra Cetatea-Albă între posesiunile prezente ale Genovei, de și, cum vom vedea, Moldovenii apăruseră de mult sub zidurile cetății². Se poate ca această altă stăpânire să fi fost luată, nu împotriva ambițiosului usurpator al malului Mării Negre, ci împotriva Tatarilor chiar. Un act al regelui Ungariei pomeneste în adevăr la 22 Iunie 1368 pe «Dimitrie domnul Tatarilor», *Demetrius princeps Tartarorum*, care avea legături așa de strânse cu Brașovul, încât judele Iacob ceru și căpătă scutirea de vamă, de tricesimă, în Ungaria întreagă a negustorilor lui («mercatores domini Demetrii», etc.), care făgăduise în schimb a lăsa să treacă («transire») pe la el Brașovenii fără a răspunde vre-o tricesimă³. Nicăiri aiurea decât în Cetatea-Albă nu putem așeza pe acest «prinț tătar», poate — judecând după nume — creștinat, care va fi avut sub stăpânirea sa părțile de jos ale Moldovei, dincolo și dincoace de Prut.

În sfârșit, odată cu împuternicirea Domniei muntene, cu Mircea-Vodă un nou stăpîn peste aceste locuri se ivi, și s'ar putea chiar ca titlul de Domn să-i vie, de la Bizanț firește, care crea singur acest drept și care făcu Despot și pe cneazul Serbiei, dar tocmai pentru aceste Ținuturi în numele cărora se dăduse și lui Dobrotici Despotatul. De la cel d'întăiu Voevozi, cari se coboară de la Argeș la Cîmpulung sub Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab și nepotul lui Tihomir, și abia mai târziu, cu Mircea însuși, la București și Giurgiu, pe drumul de apă al Dîmboviței, n'avem acte de dănie în părțile răsăritene. Dar, în același an cînd apare Dimitrie

¹ Știrile, în ale mele *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, Paris, 1899, I și în *Acte și fragmente*, III.

² *Recueil des historiens des croisades*, V, Paris, 1895, col. 239 A.

³ Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 315, n-l 917. Creștin era și „Șoldanul“, Sultanul Petru al Timișărenilor de la Șomuz în 1410; *Archiva istorică*, I², p. 12, n-l 284.

Tatarul, Brăila era în mina lui Laicu-Vodă, înaintașul și unchiul Mircii: și, aici, ni spune călătorul german Schiltberger, prins de Turci în oastea cruciată de la Nicopol la 1396 și întors acasă pe la noi numai după vre-o douăzeci de ani, venia în corăbii multe «din păgînatate»¹. Cînd Nicopolul era al lui Laicu, care-și așeză pe atunci, pentru scurtă vreme, oamenii și în Vidin, cînd Silistra ajunsese, prin 1389, a lui Mircea, care se intitula, *de sigur ca înlocuitor al lui Dimitrie, și nu al Genovesilor*, și Domn peste părțile tătărăști, moldovenesti —, principatul muntean trebuia să rîvnească Marea. El și ajunsese acolo în vremea cînd Mircea-și putea zice și «Domn pe amîndouă marginile Dunării pînă la Marca cea Mare», de și Chilia genovesă din insulă a fost probabil cruțată, — pînă în 1408 măcar, cînd era vorba a se face din ea baza unei expediții ungurești împotriva Turcilor, — chiar și pentru folosul bănesc ce putea aduce Domniei. Dar Ivanco, care trăia și domnia și în 1395, fusese înlăturat de la Dunăre de Mircea în 1390, cînd *el* se intitula «Despot al țărilor lui Dobrotici», cum face și pînă pe la 1411.

2. „Basarabia“ și Alexandru-cel-Bun.

Întinderea principatului Moldovei în părțile băsărabene trebuia să se sprijine deci pe o întreită biruință: asupra Tatarilor, asupra Genovesilor și asupra lui Mircea, a cărui stăpînire era așa de bine întemeiată, încît Turcii, cari numiau litoralul de la gura Chiliei în jos «țara lui Dobrotici», numiră «țara lui Basarab», după cel mai cunoscut membru vechiu al dinastiei, partea la Miazănoapte de gură, și acest nume al Basarabiei ca și cellalt al Dobrogiilor se răspîndi și la alte neamuri și în alte cancelarii, trăind apoi, cu alt cuprins, meșteșugit introdus, și pînă în zilele noastre. Dar, pentru a trece dincolo de Prut cu oștile, cu dregătorii și cu boierii dăruii în «pustie», trebuia răspingerea

¹ Ediția Langmantel, p. 52 ; ed. Neumann, p. 92.

altui rival politic, care era și unul național, *anume a Rușilor ruteni*.

De fapt, întemeierea Moldovei prin expansiunea românească din Ungaria, crescută cu prisosul de puteri din văile Moldovei și Sucevei, nu e decît o *mare biruință asupra expansiunii rusești mai vechi, care fu cu desăvîrșire înlăturată*.

Nu mai credem azi în isprăvile lui Ivanco Rostislavovici prin veacul al XI-lea pe pămîntul nostru, ca Birladnic¹: critica diplomatică și critica istorică au dovedit grosolănia falsificatului. Dar e fapt că la jumătatea veacului al XIV-lea familia de origine litvană a Coriatovicilor, «fiii lui Koryath», rusificați cu totul odată cu creștinarea lor, a încercat, răscolind și pe Tatarî, aruncați la 1349 asupra Poloniei, la 1352 asupra Secuimii, unde distrug cetatea de hotar Varhéggy, să învie supremația politică rusească. Și nu numai în Galiția, dar și în Maramurăș, colonizat prin părțile Muncaciului, unde capătă «guvernul cetății», cu Rusneci, de cneazul, «ducele» podolian Teodor, fiul lui Constantin, și de fratele său, Vasile¹. Intervenția lui Casimir al Poloniei, care se temea și pentru regatul lui și care simțea marea însemnătate comercială a Galiției, unde făcu, prin colonizare de orașeni germani, din Lemberg și Cracovia porțile către negoțul răsăritean al Caffei genoveze, apoi amestecul lui Ludovic de Ungaria, care poate de aceia creă peste munți Voevodatul, înainte de toate *anti-tutaresc*, de pe apa Moldovei, puse capăt acestor tendințe, *unind Galiția cu Polonia*.

Dacă se ia în cercetare harta de astăzi a Basarabiei-de-sus, în comparație cu aceia a Bucovinei austriace, care

¹ Nihály, *Diplôme maramureșene*, I, Sighet, p. 121 și urm. Teodor ajunse span de Beregh (*ibid.*, p. 141) Maramurașul a:culta de el („erga ipsum ducem extitisset“) (*ibid.*, p. 206). A clădit mână țirea ru:cască a Sf. Nicolae din Muncaciū (*ibid.*, p. 601). La 1416 fetelē lui, Anușca și Maria, nu erau încă măritate (*ibid.*, p. 205) ; văduva lui se chema Valha (*ibid.*, p. 206).

cuprinde și cealaltă parte a Ținutului Hotinului, și cu aceia a Moldovei, unde se urmează Ținutul Iașilor, răsar de la cea d'intăiŭ privire un mare număr de sate ale căror nume se isprăvesc cu finale caracteristic rusești, malorusești: ăuți (Bașcăuți, Colincăuți), — văt (Nedoboievăt, Lincovăt, Pașcovăt, Percovăt), — inți (Sobotinți), — in (pe lingă Hotin: Rubotin), — eva (Coteleva), — ova (Nagimova), — eva (Cerleva), ovița (Voronovița). Numele rusești care nu înseamnă o colonizare mai ales: ca Terebna, Camenca, ș. a., sînt relativ puține. Se vede astfel colonizarea cu elemente, nouă și vechi, rutene de peste Nistru, colonizare care aducea după dînsa și o înrîurire politică. Regii din Haliciŭ vor fi avut-o, fără îndoială, într'o măsură și în hotare pe care nu le mai putem recunoaște. «Duci» Podoliei, din noua dinastie, încercaŭ să facă același lucru, fără a-și da seamă însă că o putere națională mai tare decît a neamului lor, acumă obosit, li stătea în față.

Bogdan, întemeietorul Moldovei, avea cu soția sa, Maria, un fiŭ Lațco: numele e de origine rusească, dar el nu lipsește nici în Ardeal pe această vreme. E sigur că în jurul său, pe lingă elementele aduse din Maramurăș și pe lingă tirgoveții, străini, Sași, Nemți, Armeni, din Baia, Siretiŭ și Suceava, cele trei d'intăiŭ orașe ale Domniei celei nouă, vor fi stat și Ruși: numele de Stețco și Stanislav ar părea că arată pentru cei ce le poartă această obîrșie. Ce putea fi mai firesc decît, în aceste condiții, încercarea Coriatovicilor, pe un timp cînd rostul lor galițian dispărea, de a pune mîna pe această Moldovă de curînd întemeiată prin îndrăzneala, vitejia și instinctul politic al altora? Cu atît mai mult, cu cît, după moartea lui Casimir în 1370, Rusia Roșie învase.

Astfel, în vre-o legătură cu dinastia de pînă atunci, — ca soț al Anastasiei (nume ruso-grec), fata lui Lațco — «fu chemat» — și veni fără zăbavă, gata de Domnie lungă și mîndră, pe la 1374 Iurg Coriatovici, frate cu Teodor și Vasile, rămas în Podolia, «la Smotrycz sau Bakota», împreună

cu alt frate, Alexandru¹. Cronicele litvane știu singure de dînsul: de chemarea, încununarea la Suceava și otrăvirea lui, după ce noul rege polon, Ludovic al Ungariei, zdrobise această slabă reacțiune rusească și ortodoxă: Strykowski² i-ar fi văzut la 1575 mormîntul, și anume la Vaslui, — în biserica domnească deci, căci aceasta e «mănăstirea de zid» de acolo, «o zi și jumătate de la Bîrlad». De oare ce Ștefan nu putea să aibă grija împodobirii mormîntului acelui prinț, străin de singele său, pe care nici letopiseșul țerii nu-l primise între Domni, trebuie să credem că e vorba de alt ceva, și anume de Iuga, fratele lui Alexandru-cel-Bun, căci acestuia nu i s'a pus piatră de Ștefan la mănăstirea de familie a Rădăușilor. Otrăvirea ea însăși e îndoielnică, dacă ea e privită altfel decît ca urmarea unei lupte pierdute, căci de Crăciun în 1377 vedem pe Litvanii mergînd în Moldova și pierzînd o luptă³.

Nici Iurg Coriatovici n'a fost decît «Bîrlădean». În legătură însă cu acest loc din Strykowski s'a născocit documentul lui, din Bîrlad tocmai⁴, prin care ar fi răsplătit, la 3 Iunie 1374, pe Iacșa Litavor (Litovoiu?), «namestnic» — titlu cu totul neobișnuit și neexplicabil — la Cetatea-Albă, pentru că ar fi bătut pe Tatarii la «Vlădiciu pe Nistru» (loc neexistent). Ar fi cel d'întăiu act basarabean, dacă l-am putea privi ca adevărat. Întru nimic însă nu s'a înălăturat, și eu însumi nu sînt adus să înălătur, argumentele ce am adus acum zece ani împotriva autenticității docu-

¹ V. suma de informații noi și de interesante ipoteze în George Popovici, *Anul de la Martie*, p. 11 și urm.

² *Archiva istorică*, II, p. 8.

³ Analistul din Thorn, *Scriptores rerum prussicarum*, III, p. 106; întăiu la G. Popovici, *l. c.*, p. 16, nota.

⁴ De notat că în traducerea sa Hasdeu lăsase la o parte Vasluiul și că el vorbea de actul acesta pe care-l va tipări „cu o altă ocaziune“ adăugînd că e „din nenorocire fără dată“ (p. 8, nota 1). Dar peste cîțiva ani (1865-1873) îl publică el cu dată, și cu dată-l publicase în *Foia de istorie și literatură din Iași*, 1860, p. 41.

mentului¹. De la Iurg a rămas, de fapt, un singur lucru: limba malorusă și formularea ruso-litvană, și ea însă îndreptată după modele ungurești, a actelor Domniei Moldovei².

Vor rămânea de bună seamă necunoscute împrejurările în care Domniț noi de țară, Rominiț, de singe și de lege, Petru al Mușatei și fratele său Roman, au fost în stare a duce «țara Moldovei» peste Siretiș, până la Prut și la Dunăre, îngăduindu-i-se acestui din urmă să se intituleze la 1392 «mare, de sine stătător Domn, eu Roman Voevod, al țerii Moldovei, de la munți și până la țărmul Mării»³. Aceasta ar însemna înaintarea până la Cetatea-Albă, dar, după cît știm pentru vremea ce urmează, nu încă și așezarea în chiar această cetate poruncitoare peste valuri. În adevăr Alexandru-cel-Bun, care isprăvi chiar de la începutul Domniei sale conflictul cu Patriarhia constantinopolitană, făcînd-o să recunoască pe Vlădica Iosif, ruda sa, ca Mitropolit al Moldovei, cu titlul de Cetatea-Albă, dar cu Scaunul în Suceava, același tînăr Domn al liniștii sigure și al păcii prevăzătoare trimise la mormîntul Sfîntului Ioan cel Nou pe unul din boierii săi, care, luînd trupul mucenicului, îl duse cu alaiș de oștire până în orașul de reședință, unde se începu îndată lucrul la biserica menită să-l cuprindă⁴. Un atac împotriva Chiliei, de care era nevoie pentru a se întregi această graniță sudică, fu poate pricina pentru care Iuga, înaintașul lui Alexandru, fu «scos»⁵ după o luptă,

¹ *Studii și documente*, V, p. 599 și urm. Cf Popovici, *Anul de la Martie*, p. 13, nota 1. Așez că nici în Biblioteca Fundației Krasinski, unde am întregat personal și direct, nu s'a putut afla originalul.

² I. Bogdan, *Über die Sprache des ältesten moldauischen Urkunden*, în „Jagić-Festschrift“, Berlin, 1908.

³ *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, VII, p. 366; *Archiva istorică*, I¹, p. 18.

⁴ Viața citată; Ureche, p. 137.

⁵ Bogdan, *Cronice inedite*, p. 35.

după o înfringere a sa, fără îndoială, la 1399, de Mircea Domnul muntean, care până la sfârșit își apără Basarabia.

De la început mărturiile de boieri adause la daniile și jurămintele lui Alexandru îl arată stăpîn în Țețîna de la vadul cernăuțean al Prutului, în Neamț, în Siretiu, în Dorohoiu, unde-și avea moșiile Mihail, în Șomuz, o cetate a Șomuzului nu cunoaștem, dar s'ar putea să fie vorba de o cetate de lemn ca la Baia vecină¹, în Hirleu și neapărat în Roman, cetatea făcută la vărsarea Moldovei în Siretiu de unchiul său Roman. Alte cetăți nu se mai pomenesc, dar privilegiul din 8 Octombrie 1408, pentru orașenii din Lemberg, cari străbăteau țara aducînd bogăția și viața cu dinșii, pomeneste, odată cu «marfa tătărească» — deci din Caffa, așa de folositoare Vistieriei prin rublele tătărești ce lăsa la vamă, întâi vama *Cetății-Albe*, pe care, în locul Tatarilor, cu sau fără consul genoves, o ridica acum Domnul Moldovei. Apoi pe cea de la *Tighinea*, «Tighiania», pe cea din *Hotin*, al cărei pîrcălab vine în rang după al Sucevei, al *Cetății-Albe*, al *Chiliei*, dar înainte de-al Neamțului², cum vorbește și de cele de la Baia și Trotuș pentru Ardeal și de la Bacău pentru Țara-Românească, pentru «Basarabia»³. Această prezență a vameșilor moldoveni în Hotin⁴, Tighinea și Cetatea-Albă, presupune și ținerea unei străji moldovenești acolo, în cuprinsul zidurilor nouă ale celor două d'întăi cetăți și al vechilor ziduri genovese ale celei din urmă. Călătorul rus Zosima, care mergea prin 1420 la Constantinopol, pe calea hagiilor, mai dă un vad al Nistrului, unde se afla de-o parte vama moldovenească, de altă vama podolică a Marelui-Cneaz litvan Vitold, și

¹ Acolo erau Tătarii timirtășeni; *Arhiva istorică*, I², p. 12, n. 1284.

² Miron Costin, în *Arhiva istorică*, I¹, p. 171. Mai târziu ei ajung cei d'întăi, între Vornici-Mari; *ibid.*

³ *Arhiva istorică*, I, p. 130 și urm.

⁴ Pentru dată, observațiile foarte drepte din I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 25. În adevăr pe acea vreme computul bizantin, anul de la Septembrie, se obișnuia numai la Munteni.

anume Stînca-Vămii («Mitirevŭ Căiminŭ»): de oare ce drumetŭl venia de la Chiev peste Bug prin Braclaw, trebuie să credem că e vorba de punctul Otaculu (astăzi Atachi al Rușilor), în față cu Mohilevul¹, ori de *Soroca*. Punctele Soroca astfel numită și Dubăsari, numit așa după acei cari treceau lumea pe podul de dubase încredințat lor — vor ieși la iveală mai târziu numai.

Știm însă din planul de împărțire a Moldovei între Poloni și Unguri, încheiat la Lublau în 1412, că la această dată Moldovenii, cari aveau toată «pădurea» dintre Prut și Nistru, se aflau și în Chilia. Trebuie să se înțeleagă însă, nu vechiul Licostomo din ostrov, ci *noua* cetate de pe malul nordic, înălțată pe această vreme: regele Sigismund al Ungariei, care era și Împărat, și-o rezervă pentru sine, lăsînd vecinului polon, Cetatea-Albă². În loc de Poloni, Cetatea-Albă avu să răspingă însă, atunci cînd, la moartea lui Mircea, Turcii trecură Dunărea munteană, flota Sultanului însuși (1420): cu cîteva luni înaintea pretendentul Dan, nepotul de frate al lui Mircea, debarcase aici, de pe corabia care-l adusese din Bizanț³.

Chiar în anul următor, avem pe *cel d'întăiu călător în aceste părți*, Guillebert de Lannoy. El vine de la Camenița, unde fusese primit de Vitold, care ținea acolo, în preajma noastră, Curte strălucită, avînd la sine și pe un Sultan tatar adăpostit în țerile sale. «Prin pustietăți mari» trece el ca să ajungă la satul «Cozial», unde stă Vodă Alexandru: «satul» nu e decît Suceava⁴. De aici, sfătuit a nu intra în Turcia, unde murise Sultanul, stîrnindu-se războiŭ civil, el apucă drumul Caffei, coborîndu-se întăiu la Cetatea-Albă, Moncastro pentru Italieni, tot Genovesi —, Belgrad, Bia-

¹ Călătoria, în culegarea d-nei de Khitrowo; în colecții românești, la Hasdeu, *Arhiva istorică*, II, p. 49.

² În Dogiel și alte colecții de tratate.

³ Expunerea, în *Chilia și Cetatea-Albă*, pp 80-1.

⁴ C în loc de s, ca în scriptura slavonă.

logorod («Bellegard») pentru Poloni, pe lângă cari mai stău aici și Armeni și «Valahi». În vederea unui nou atac turcesc, ce se putea prevedea, Ghedigold, guvernatorul Podoliei, un prieten al lui Alexandru, ridică iute¹ ziduri nouă, cu 12.000 de oameni și 4.000 de cară, — în cea mai mare parte, neapărat, Moldoveni. Locurile erau nesigure, și hoții, de țară, nu Tatarî, prind și maltratează pe drumet, care-i iartă mărinimos². Peste trei ani era să sosească între aceste ziduri tarî însuși fiul Împăratului bizantin, viitorul Ioan al VIII-lea, care se întorcea dintr'o călătorie în Europa³.

Sigismund râvnia pe atunci, după coborîrea în Țara-Românească, la 1427, pentru a pune din nou în Scaun pe viteazul său ocrotit Dan, care lovi Giurgiul și Silistra, stăpînirea *asupra Dunării întregi*. Pentru aceasta așeză pe cavalerii teutonî al lui Klaus de Redwitz la Severin, și tot pentru aceasta căută să capete Chilia, pe unde trecuse însuși în fuga sa de la 1396, după marea înfrîngere de Sultanul Baiezid. Alexandru făcu deci un zăgaz la gura riului și izbuti să apere de dușmanii creștinî și Cetatea-Albă⁴. O intervenție litvano-ungurească trebuia să facă pe Alexandru a primi pe Teutonî la Dunărea moldovenească⁵.

Ca titlu de drept pentru cucerirea plănuită de dînsul, regele Ungariei, suzeran al Țerii-Românești, pe care o socotia ca o stăpînire a sa, aducea reclamațiile lui Dan și ale «Basarabenilor» săi. Sigur de îngăduința lui Vitold, sprijinitorul de pînă atunci al lui Alexandru, el aruncă pe Muntean asupra Moldoveanului pentru acest Ținut al Chiliei. Biru-

¹ Cf. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, în „Analele Academiei Romîne“, București 1008, p. 341, nota 5.

² Ediția Poitvin; traducere românească, în *Archiva istorică*, I¹, p. 130.

³ Phrantzes, pp. 118-9.

⁴ După materialele din Prochaska, *Codex Witoldi*, — Chilia și Cetatea-Albă, pp. 85-6.

⁵ *Ibid.*

înța rămase însă a acestui din urmă, care lăsa pe Poloni pentru Litvani și se asigură astfel de către un nou atac unguresc. Putu să moară deci stăpîn deplin al acestor părți, locuite și apărute de Romîni și chemate la o viață istorică de Domnia Moldovei¹.

3. Încercarea unei Basarabii moldovenești osebite.

În această Basarabie, acum moldovenească, fără însă o conștiință deosebită, Cetatea-Albă², cu jupîni ei, avea poate³ altă organizație decît a orașelor din lăuntru, cu șoltuz și pîrgari. În Chilia se păstra încă puternice simpatii muntene, și Ungurii aveau prieteni pe aici, ca și prin Brăila, fiind un drum spre Ungaria⁴. În sfîrșit Armenii, Genovesii, Grecii erau mai bucuroși de o stăpînire italiană. Ca toate porturile, și acestea erau mai puțin ale uscatului de care țineau, decît ale Mării care li dădea hrana.

Încă din 1435, Cetatea-Albă e în mîna unui oblăduitor deosebit, călugăr, poate vre-un fiu de Domn călugărit, sau un nou Mitropolit de Asprokastron, și Veneția se hotărește să trimeată acolo o corabie anume, care nu găsi însă destulă siguranță sau destul cîștig: vice-consulul Francisc Duodo nu e pomenit mai târziu⁵. Prin tratatul de împărțire a țerii între frații vrăjmași, fi ai lui Alexandru, Ilie și Ștefan⁶, acesta din urmă capătă, la 1-iulie Septembrie 1435, un apănagiu cu Vasluiul, Birladul, Tecuciul, cu morile pe Coveluș, cu Chilia împreună cu vama și bălțile ei, dar fără

¹ *Ibid.*

² *Notes et extraits*, I, pp. 573-4, 581.

³ Dacă „jupîni” nu sînt pîrcălabii.

⁴ Wawrin, *Enchiennes croniques*, ed. d-rei Dupont sau a lui Hardy. — Chilia trimesese și soli la Sinodul din Basel; *Studii și documente*, I-II, p. xxviii, nota 3.

⁵ Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, I, pp. 573-4, 581.

⁶ Hurmuzaki, I², pp. 855-6, n-1 673.

Cetatea-Albă: locul de reședință ce-și alege, fu însă, după cit se pare, nu Chilia, ci Birladul, și une ori Vasluiul. Nu era o țară, ci numai niște venituri, Ștefan suindu-se la Suceava și Ilie coborîndu-se la Vaslui¹, dar culegerea veniturilor în aceleași părți îndruma o stășiare a Moldovei.

Era și o *nevoie de apărare locală*, față de Tatarî, cari, prădînd în 1439 Moldova-de-sus, se aruncară, în anul următor, asupra Vasluiului și Birladului², necutezînd să atace însă, din cauza legăturilor vechi cu Genovesii, Chilia și Cetatea-Albă. La 1440 încă, de frica acestor năvăliri, se întăresc zidurile Cetății-Albe: rugăciunea pîrcălabului Tedorca, poate «de Telicha», — trebuie cetit: Telcia, după ortografia genovesă, care dă *č* prin *ch* sau *ih*: să fie Tulcea? — pomeniște ca Domn acuma pe Ștefan, pe el singur, «călugărul» fiind înlăturat și Ilie neavînd aice niciun drept³: inscripția e redactată în grecește și arată că față de Moldova de cultură slavonă aici era o altă viață, orientată în altă direcție. Urmașul lui Tedorca, trecut apoi, dacă identificarea propusă de d. I. Bogdan se admite, în serviciul Genovei și rătăcind până târziu supt alte ceruri, fu un Iurghicî, fiul lui Iurg decî, și ginerele Logofătului Oancea⁴.

Încă din 1443 lupta dintre trați pornise iarăși, încă mai înviersunată: Ilie pierdu vederea, iar Ștefan, ca pedeapsă, viața. Cea d'întăiu urmare a războiului nelegiuit fu o îndoită ciuntire a Ținutului dintre Prut și Nistru: la Nord ca și la Sud.

La 1433 regele Poloniei, dînd Sepenicul, Țețina, Chmielovul, dar nu Pocuția, recunoscuse lui Ștefan *hotarul de la satul Potoc pînă la Mare*⁵. La 1435, Ilie, nu numai că părăsise drepturile căpătate de străunchiul său Petru, printr'un împrumut cu zălogire de teritorii, asupra Ținutului,

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 95-6.

² Bogdan, *l. c.*, d. 50.

³ Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă*, p. 311 și urm.

⁴ Hurmuzaki, I², pp. 881-2.

⁵ *Ibid.*, pp. 847-8.

de peste Prutul bucovinean, al Sepenicului, — staroste era atunci Jurj¹ —, dar adăugise și rușinoasa *părăsire a Hotinului*, numărat, alături cu cetățile recunoscute lui Ștefan, ca unul din centrele acestui teritoriu. Moldovenii nu se grăbiră însă a executa acest tratat și împăcarea cu Ștefan zădărnici cu desăvârșire îndatoririle luate într'un moment de restriște. Acuma însă, după orbire, Marinka, soția polonă a lui Ilie, sili pe pîrcălabul hotinean Manuil a ceda, la 28 Februar 1444, în minile castelanului de Cracovia și Palatinului Rusiei cele trei cetăți²: dacă însă până la Simpietru Ilie nu-și va căpăta moșiile de adăpost în Polonia, cei doi dregători regali să dea înapoi depositul. Actul e datat însă din Lemberg, și întrebarea era dacă acei ce se aflau la fața locului erau dispuși să asculte de poruncile unor pribegî ce nu erau să se mai întoarcă înapoi. Dar în 1450, cînd oștii polone veniră să sprijine cauza fiului mai mic al lui Roman și al Marincăi, Alexandrel, Hotinul nu trebui să fie cucerit, ca și Neamțul și Suceava³. Oamenii Marincăi păstrasera însă tot ei cetățile, și Manoil rămase încă mulți ani în Hotin.

De fapt însă prin cedarea de către Petru-Vodă, alt fiu din florii al lui Alexandru, Chilia intră în stăpînirea Ungurilor lui Ioan Hunyady, al cărui sprijin său a cărui îngăduință erau de nevoie pentru ca să poată domni cineva în Moldova. Un frate vitreg al acestuia, Bogdan, tatăl lui Ștefan-cel-Mare, trebui să se îndatorească a nu ataca acest loc de strajă al cruciatei ungurești la gurile Dunării. Păzitorii cetății însă făceau serviciu Domnului muntean, care era socotit pe acest timp ca un Voevod al marelui Voevod ardelean și căpitan al regatului Ungariei. Prin acești ostași ai ocrotitorului, Chilia era astfel a urmașilor lui Mircea și lui Dan al II-lea. Din partea lor, în lupta lui Bogdan cu Alexandrel, pe care Polonii îl aduseră, dar care singur nu era în stare, la vîrsta și cu neajunsurile lui, să

¹ *Studii și documente*, XIX, p. 11.

² *Hurmuzaki*, I², p. 699.

³ Dlugosz, la acest an.

rămîie, regele Casimir și sfetnicii săi, cu gîndul la bogăția Cetății-Albe, se pregăteau serios să «unească și să intru-peze pentru totdeauna Moldova la regatul Poloniei». Între sprijinatorii lui Alexandrel era și vechiul credincios al familiei sale, Manoil de Hotin, și un alt pîrcălab, pe care l-am așezat la Cetatea-Albă, Costea. Cînd Bogdan-Vodă peri de mîna nelegiuită a lui Petru Aron, totuși fratele său, cînd acesta ajunse a strînge în jurul său mai toată boierimea, Cetatea-Albă, pe lîngă Neamț, rămase în grija «pîrcălabului», și acesta o păstră pentru tînărul Domn legiuit care purta numele venerat al lui Alexandru-cel-Bun. Un timp Alexandrel avu, pe lîngă alte cetăți, și Vasluiul și, *adevărât stăpînitor basarabean*, el hotărăște în 1452, asupra bălților Botnei, pescăriilor Nistrului și vămii de la Tighinea¹. Din partea lui însă, în 1454, Petru dăruiește moșii la Vaslui, la Brodul Călugărilor, la *Lăpușna*, care se înfățișează acum întăiași dată². Îl vedem la 1455 făcînd și danii la Nistru: prisaca Bileaca și vadul Roșcăuții, luați de la Mîdrea lui Jumătate³.

Alexandrel fu până la sfîrșit Domnul din Cetatea-Albă, unde muri, de otrava boierilor săi, în 1455, anul cînd pescarii moldoveni din Cetatea-Albă ocupară, fără poruncă de la cineva, cetatea Lerici, la gura Niprului, de la proprietarii ei genovesi⁴. La dispariția sa, se pare că regele Poloniei se gîndi, ca rudă, a cere pentru dînsul portul cel bogat al Limanului. Nu-l putu căpăta; pîrcălab era atunci Petru, fratele Costei⁵; înaintașul său Stanciul, care-și petrecu aici mai toată viața, orînduise să se repare iarăși zidurile în Mart 1454⁶. Îndată regele făcu însă să se dea Marinkăi ca despăgubire Siretiul și Volovățul, la Prut, dar Țețina și Hotinul rămaseră în mîni moldovenești: soarta lor trebuia să se hotărască mai târziu, cînd Petru Aron va face în-

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 106.

² Orest Popescu, *Cîteva documente moldovene*, Cernăuți, 1895, pp. 8-9.

³ Ulianicki, *Materiale*, p. 84; traducere în *Uricariul*, XI, p. 10.

⁴ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 116 și urm.

⁵ Pîrvan, *Alexandrel-Vodă și Bogdan-Vodă*, București, 1904, p. 101.

⁶ Bogdan, *Inscripțiile*, p. 327 și urm.

chinarea cerută¹. În 1457 se vede însă că Domnul Moldovei tot avea dreptul de a-și pune *starosti* în Hotin și Cernăuți².

Vremea lui Ștefan-cel-Mare venise. Cîteva puncte cu privire la Ținutul nostru mai trebuie fixate înainte de a înfățișa partea lui în fastele celor mai glorioase isprăvi moldovenești.

4. Organizație și cultură basarabeană până la Ștefan-cel-Mare.

Deci Basarabia — în sensul de astăzi al cuvîntului — cuprinde două cetăți numai: Hotinul la Miazănoapte și la Miazăzi Cetatea-Albă, care singură presintă prin ea însăși o însemnătate de negoț. Hotinul are și vamă: pentru mărfurile ce vin pe drumul Dorohoiului ori apucă pe acesta; Tighinea e și ea o vamă, dar fără ziduri: Vodă o arendează cuiva, care o «ține», căpătînd, prin aceiași învoială, afară de locurile scutite, și alte venituri, dincolo de oraș. Alexandrel-Vodă ni le arată la 1452: vamă în hotarele moșilor vecine, pripas de la vite, folosul de la pescăriile Nistrului și de la bălțile alcătuite de cursul Botnei³. De sigur că tot așa, cu arendarea vămii și veniturilor orașului, era și la Hotin. Viața orășenească se păstra numai la Cetatea-Albă.

Mănăstiri lipsesc aproape cu totul pînă acum; se dau însă pe aici venituri de pescuit, de pripășit, de vămuit prin sate, precum și moșii cu prisăci, mănăstirilor de dincoace de Prut, ca Bistrița, ocrotită de neamul lui Alexandru-cel-Bun. La 1454 cărăle călugărilor de la Moldovița merg «după pește la Dunăre ori la Nistru» prin vadul Lăpușnei, prin al Călugărilor, al Țuțorei⁴: mănăstirea avea de la un Ște-

¹ Hurmuzaki, II², pp. 65-7, n-1 52.

² *Ibid.*, p. 674.

³ *Archiva Istorică*, I¹, p. 141.

⁴ Orest Popescu, pp. 8-9.

fan-Vodă locul «Leonta» la Nistru, cu prisaca, iezerele, finețele, moara și vadul la Nistru, până la locul «unde a șezut Vilcea»¹, iar de la Ștefan, fiul lui Alexandru-cel-Bun, și de la Alexăndrel (1445, 1449), jumătate din «lacul Covurului în care se varsă apa Ialpugul ce vine de la Cahul», cu dreptul de a lua jumătate din pescuit și vama peștelui și cea de «pe uscat»². Călugării de la Pobrata făceau la Botna, «unde-i zice Înalta, *Visoca*», lingă «lacul de la ustia Bicului», miere scutită de dijmă și aveau «în față» pescării la Nistru³: la 1466 găsim aici și «prisaca lui David»⁴. Cel de la schitul Vărzărești (?), în chiar aceste părți, stăpîniau și prisaca lui «Acibec»⁵.

Cite unui răzeș i se dau pămînturi fără stăpîn, pămînturi confiscate ori i se întărește moștenirea, cumpărătură de la alți răzeși. Astfel, lui Coman de Bezin, supt Alexandru-cel-Bun⁶: stăpîniul Bezinului orheian apar și la 1436⁷. Alexandru-cel-Bun mai dădu Gromobitna, siliște la Nistru, lui Vilcea și soției lui Olga; Ștefan-cel-Mare, căruia-i rămăsese apoi, o schimbă cu un sat siretean, așezînd aici pe femeia Lucăi Ecobescul și o nepoată, fata lui Lazăr Prodănescul⁸. Tot Alexandru dă Solotfeniul, în Lăpușna⁹, unde aflăm apoi (1638) pe nepoata lui Virnav și pe fata lui Mindău, Antimia¹⁰. Patru sate la Hotin (și Noua-Suliță) se recunosc lui Ivanco Mihăilaș¹¹, care nici el nu era în fruntea boierimii. Și feciorii de popă se întîlnesc între cei dăruiti

¹ Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldaiviza*, p. 55.

² *Ibid.*, pp. 61-3.

³ *Archiva istorică*, I¹, pp. 114-5.

⁴ *Ibid.*

⁵ Venelin, *Documente romîno-bulgărești*, 1840, p. 61.

⁶ *Uricariul*, I, pp. 158-9. Urmași: Ioan, Prodan, Nastasia, Oleana, Magda Mica.

⁷ V. *Studii și documente*, XVI, p. 396 și urm.

⁸ *Studii și documente*, V, p. 211, n-l 2; originalul, *ibid.*, p. 386, n-l 2.

⁹ *Ibid.*, p. 218, n-l 35.

¹⁰ *Ibid.*, p. 237, nota 1.

¹¹ *Ibid.*, p. 397.

de Alexandru-Vodă în aceste părți: astfel un loc la Vilcov, pe vechi hotare, la Călugăra, e dat, la 1428, lui Vilcu fiul popei Zaharia ¹.

Supt Ilie se dă loc pe Ichil, la Cobîlna, lui Dima, unul din sfetnicii domnești ². Ilie și Ștefan așează la Crugliș lângă Hotin pe Ivașco, fiul lui Balasin ³, «în vechile hotare». «Loc din pustie» dăruiesc ei, la 1436, lui Ioan Căuteș, pe lângă Ilișești, și aici se face Poiana lui Căuteș, apoi satul Căuțișeni, rămas la urmașii întemeietorului și până peste un veac ⁴: e cel d'intăiu cas bine cunoscut de colonizare. Lui Petru Durnea i se dă moșie, în 1450, de Bogdan-Vodă, la apele Gruieț și Șacovăț, ape basarabene, cu «locuri de prisacă în pustie», locuri de moară, «hlabnice», «locuri de fînațe», — «după obiceiul prisăcilor» ⁵. Mai târziu, Ștefan-cel-Mare va face stăpîn la Puhoiul în Lăpușna pe Postelnicul Nicolae Matostat și pe Gligaș Melciul, și cu acest prilej se înseamnă drumul ce ducea de aici, de la Prut, la *Căușanii* de lângă apa Nistrului; în vecinătate era «ocina Gănguroaiei bătrînei» ⁶. Dar despre opera militară și colonisatoare împlinită de el aici, se va vorbi deosebit.

Până aici e vorba de vaduri și de pescării, ici-colea, cu cite o prisacă în valea Botnei ori a Lăpușnei. S'ar crede că mai sus de această «pustie», în părțile de către Sepe-nic, lipsește rînduiala pămîntului dat la mănăstiri și la boierii, dar și aici găsim în veacul al XV-lea dovezi de locuință și organizare, de ființa curților boierești cu mori și «posade» (cîrcume) fără îndoială. Între boierii Moldovei la 1435 aflăm astfel pe Vilcea din Lipnic, în părțile Hotinului ⁷. Lîngă Hotin chiar, Alexandrel întărise, la 20 Iunie

¹ *Uricariul*, XVIII, p. 1 și urm.

² *Uricariul*, III, pp. 114-5.

³ *Studii și documente*, XIX, p. 11.

⁴ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 181.

⁵ Oreste Popescu, *l. c.*, p. 7.

⁶ *Uricariul*, XVIII, pp. 32-4.

⁷ Ulianițchi, *Materiale*, p. 51.

1453, «ocina dreaptă de la strămoși», pe care o avea cunoscutul și bogatul negustor Mihu Logofătul, «pe Răut», la Procopeni, «cu mori și prisăci» și, ceva mai jos de Răut, unde a început și s'a întins cetatea noastră Hotinul, «un sat pe Nistru, cu numele Rașcovți, ce a cumpărat cu dreptele sale mijloace». Acolo fusese curțile lui Dănilă și Budul și era prisaca, pomenită, Bileaca ¹.

De bună seamă atunci se hotări și brudina Dunării și a Nistrului, cea d'întăi mai grea decît cea de-a doua ².

E cu neputință de admis să se fi pierdut miile de documente prin care s'a creat proprietatea răzeșilor din toate satele basarabene. De fapt ei erau mai vechi decît Domnia, și aceasta a recunoscut totdeauna, pe baza actelor schimbate între ei, dreptul lor de stăpînire. Astfel la 1786 se statornicia într'o anaforă acest principiu privitor la moșiile Sfintenî, Cornova și Cocioaia din Orhei: «acei răzeși, măcar de și n'au avut scrisori, ci numai niște zapise de vînzare între dînșii, carele încă nefiind cuprinzătoare de tot trupul moșilor, însă Sfatul Divanului, răzimîndu-se pe vechea lor urmată stăpînire, au hotărît că o stăpînire învechită nicodată nu se poate sminti, și Domnul Alexandru Ioan [Mavrocordat] au întărit anaforaua» ³.

¹ *Uricariul*, XI, pp. 76-8 (după Ulianicki). Cf. întărirea lui Petru Aron din 1455, *ibid.*, pp. 79-81.

² *Ibid.*, IV, pp. 204-5 (formă din veacul al XVIII-lea).

³ *Ibid.*, XXII, p. 155.

CAPITOLUL al II-lea.

Ștefan-cel-Mare și Basarabia.

I. *Ștefan-cel-Mare și apărarea Basarabiei de Turci.*

Ștefan fiul lui Bogdan-Vodă, venind din Țara-Românească pentru a birui pe Petru Aron la Doljești și Orbic și a-l înlocui în Suceava, la 1457, nu putu trimite la Hotin pîrcălabul său sau pîrcălabii săi, — căci el ținea cîte doi în fiecare cetate. Petru Aron, fugind, dăduse cetatea Polonilor, și cea d'întăiă grijă a noului Domn trebui să fie aceea de a căpăta din nou această cheie a Nistrului superior. Doi ani, cetatea fu încunjurată de ai lui Ștefan, tăindu-i-se puțința de a-și căpăta hrană și ajutor. O învoială se făcu la Overchelăuți (4 April 1459) cu comandanții din Rusia și Podolia, cari se îndatoriră a face ca Domnul pribeag să plece din Cameniță, unde aștepta ceasul prielnic și să se adăpostească la Smotrycz. În schimb, el, Ștefan, nu va mai tulbura cetatea, ci-l va îngădui luarea vămii, pescuitul în Nistru, adunarea de lemne și tot felul de legături cu orașul, care rămăsese al Moldovei¹. Numaî peste trecere de cîtăva vreme putu să între în cetate Goian pîrcălabul, sau starostele, după titlul polon, pe care-l aflăm la 1466, fiind înlocuit apoi prin Vlaicu, unchiul lui Vodă, frate cu mamă-sa.

La 1466, după ce mareșalul general polon, Ioan Ryt

¹ Hurmuzaki, II², pp. 126-7.

winski, fusese la Ștefan, Goian staroste de Hotin, cu vecinul Șendrică, din Dorohoiu, și cu Vlaicul și Iuga Vistierul se întâlnesc în Hotin cu arhiepiscopul de Lemberg, cu Palatinul Rusiei, cu cel al Podoliei care era și de Sniatyn, Colomăa și Carapciu, și cu un trimes special al regelui pentru a-și ținea, la Sf. Francisc, adunarea de împăciuire și judecată de toamnă, rămânând ca aceia de primăvară să fie după Sf. Gheorghe¹.

În aceste părți de sus ale Basarabiei răsărită îndată ca dușmani Tatarii din Crimăa, ai Hanului Mengli-Ghiraî, cel de-al doilea stăpînitor acolo. Văile basarabene se umplură la 1469 de pîlcurile iuți ale sălbatecilor călăreți. Moldovenii li luară urma la întorsul cel răpede și-i putură ajunge, zdrobindu-i și prinzînd pe Eminec, fratele Hanului. Lupta se dădu lingă satul Lipnic, al urmașilor lui Vilcea, în «dumbravă», pe drumul la vadul Otacului². Îndată Ștefan așează la *Orheiă* un nou pîrcălab de cetate, care la început nu poartă acest titlu³. Acesta fu Gangur, a cărui mamă, «Gânguroaia cea bătrînă», văzurăm că avea ocină acolo, lingă Puhoiul, pe Botna. Apoi la 1480 Vlaicul unchiul lui Ștefan, păzi la hotarul tătăresc, venind de la Hotin, până la 1486, și-i urmează Grozea fiul lui Micotă, iar apoi (1492-3) iarăși Gangur⁴. Pîrcălabul avea lingă dînsul o ceată de luptători și din aceștia, ca din Malușca și Neicea, din Cozma Răzan și Drăguș, înrudiți între sine, Ștefan făcea, lăsîndu-i tot ostași, coloniști ai Basarabiei răsăritene, în pustiile vecine, pe malurile Bîcului și Vișnovățului, unde totuși erau și vechi stăpîni de ocină, ca, în cazul de mai sus, Sultana și Marașa, moștenitoare a altor luptători pentru țară «împotriva Tatarilor».

Maî grabnică i se păruse lui Ștefan, de la început, între-

¹ *Ibid.*, pp. 700-1.

² Bogdan, *Vechile cronici*.

³ *Uricariul*, XVIII, p. 33.

⁴ I. Bogdan, *Documentul Răzenilor din 1488*, în „Analele Academiei Romîne“, XXX; *Uricariul*, XVIII, p. 479 și urm.

girea hotarului de Miazăzi prin luarea Chilieî. Cu atât mai mult, cu cît Turcii, înțețiți de ruda și ocrotitorul său Vlad Țepeș, își trimeseseră, în aceeași clipă cînd oastea lor intra prin pădurile Teleormanului, corăbiile la Dunărea-de-jos, unde era foarte cu puțință să se încuibeze, distrugînd comerțul și izgonind liniștea și siguranța. Ștefan li se făcu aliat pentru a-l împiedeca de a se așeza ei în cetatea așa de rîvnită și așa de folositoare. Deocamdată, în această încercare din 1462, el se alese, la 22 Iunie, numai cu acea rană în picior care-l făcu să sufere toată viața. Dar la 26 Ianuar 1465, după o «bătaie» a zidurilor care ținu o zi numai, căpitanii muntenii dădură Chilia în minile pîrcălabilor noului stăpîn, Isaia și Buhtea ¹.

Îndată vedem carăle mergînd pe la Țuțora și alte vauduri într'acolo, aducînd de la mănăstiri pine, miere și cum-părînd pește pentru călugări și boieri ². Doar din aceste părți scoteau fiul lui Alexandru-cel-Bun tributul a 200 cară de morun pentru regele Poloniei!

Cetatea-Albă pe atunci se afla în bună stare de apărare, iar Lerici nu fu părăsit decît ceva mai târziu ³. Măsurî de prevedere se luaseră pretutindenî, pentru că încă din 1469 flota turcească apărea la «Saline». adică Sulina, părînd că vrea să se îndrepte spre Liman ⁴. Între zidurile cele tari se păstra ca un cheazăș pentru pacea tătărească Sultanul Eminec, fratele Hanului, care însă fugi în 1473 ⁵.

Războiul din 1475 al Turcilor împotriva lui Ștefan se începu pentru Chilia, pe care Sultanul nu voiă s'o lase în minile unui astfel de om, și cu acest prilej se ceru și Cetatea-Albă ⁶. Zvonurile de atac în aceste părți nu se ade-veriseră însă decît în Maiu, cînd fură izgoniți niște sangiaci

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 122 și urm.

² *Archiva istorică*, I, pp. 115-6.

³ *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 129-30.

⁴ *Ibid.*, pp. 131-2.

⁵ *Ibid.*, p. 137.

⁶ Dlugosz, XIV, pp. 609-10.

de hotar, veniți de prin Dobrogea¹: Caffa căzu însă în vara acestui an, — lovitură grea și pentru negoțul Moldovei. Dintre prinșii genovesi ce erau îndreptați spre Țarigrad, o seamă fură aruncați de furtună la Chilia și după aspra datină din acele vremuri ei fură duși la Suceava, ca robi ai Domniei². Acești robi fură ceruți, precum și cedarea Chilieii măcar, în 1476; dar și data aceasta încercările făcute cu Ieniceri și galioane împotriva celor două cetăți nu izbutiră: nici chiar după înfrângerea lui Ștefan la Valea-Albă din codrii Neamțului și împrăștierea oștirii sale. Cetele Tatarilor întâiu trecură și Prutul, la Ștefănești, fiind apoi răspinse nu departe de Suceava; urmară oștile Turcilor biruitoari, care ajunseseră și până la Hotin, adăpostul Doamnei Maria lui Ștefan, fără să între însă și ei în văile basarabene unde nu se ascundea nimic care să li poată ațîța ambiția sau poftelile³.

Toată grija se cheltui de acum înainte, până la grozava nenorocire a căderii lor, pentru aceste cetăți: în 1475-6 lucrău la Cetatea-Albă meșterii cari dădură poarta cea mare, supt pîrcălabii cei noi Luca și Hrăman sau Hărman⁴. De la 22 Iunie la 16 Iulie 1479 se face întărirea, cu ziduri de piatră, a Chilieii⁵. În 1479-80 Duma și Hrăman isprăvesc un «mur» în Cetatea-Albă⁶. Iar la 1482 arhitectul levantin Ioan Privana zidia biserica Sfîntului Nicolae din Chilia, puindu-i în frunte o inscripție grecească⁷.

Se știe că în 1484 Sultanul a fost silit de Ieniceri să facă o campanie care să li dea glorie, pradă și robi și că Ștefan fu prins cu totul pe neprevăzute, el fiind cuprins în pacea recentă încheiată de Matiaș Corvinul cu Turcii. Pe

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 142-3.

² *Ibid.*, pp. 144-5.

³ *Ibid.*, p. 156.

⁴ Bogdan, *Inscripțiile*, p. 330 și urm.

⁵ Același, *Cronice inedite*, p. 56.

⁶ Același, *Inscripțiile*, pp. 336-40.

⁷ *Memoriile Societății din Odesa*, II, p. 484 și urm.

pământ basarabean se uni Hanul cu oștile Sultanului și tot aici veni și Domnul muntean, Vlad Călugărul, care încă din 1483 căutase a lua Chilia. Cetatea, unde porunciaă Maxim și Ivașco, fu cucerită în opt zile, la 14 Iulie, făcându-se îndată, cu ajutor de multe corăbii, întărită nouă «de spre uscat și de spre apă», și ridicându-se din nou cetățuia cea veche din ostrov, pe care, din motive strategice, Ștefan însuși pusese s'o dărime la 1476 ¹. Numai două zile se împotriviă Gherman și Oană în Cetatea-Albă, unde se umplură iute de salahori șanțurile de opt picioare de adânci, pline cu apa Limanului (4 August). Românii fură lăsați, iar negustorii străini, ca și sătenii adăpostiți între ziduri, duși la Constantinopol și așezați acolo pentru ca să ajute la înflorirea Capitalei osmane. Oastea biruitoare se întoarse tot pe uscat, pe la Chilia, și luă apoi, prin vadul Isaccii, drumul Dobrogi. În marea cetate de la gura Nistrului rămăseseră numai «200 de familii de pescari»; în Chilia și mai puțină lume de sigur. Din Ținutul înconjurător, unde se cultiva griul după mărturia izvoarelor, se făcu cîte o raiă de hrană pentru Ienicerii așezați în Chilia ca și în Cetatea-Albă. Un singur sangeac, stînd, se pare, în Chilia, ca loc mai potrivit pentru supraveghere, avu în seamă noua provincie turcească de la Sudul Moldovei. Împrejurări pe care le vom arăta mai departe făcură însă ca niciunul din satele românești să nu se mai păstreze și chiar unele nume de ape, ca al lacului Covur, să se schimbe. Cel d'întăiu renegați romîni se iviră și ei, și unul din aceștia, boier de neam, ajunsse dregător mai înalt al Porții, acel Sinan-Celebi, care merse la 1523 în misiune la Ștefăniță-Vodă ².

Provincia Sultanului își îndeplini foarte bine menirea pentru care fusese întemeiată. Bali-beg, fiul lui Malcociu, răspinse un atac al lui Ștefan asupra Chilieii la Cătlăbuga, deci lîngă lacul căruia i se zice astăzi Catlapug, în Noiembrie 1485. Și orice mișcare a Turcilor împotriva lui

¹ *Istoria armatei*, I, pp. 150-1, 152.

² Hurmuzaki, II^a, p. 708 și urm.; *Archiva istorică*, I, p. 10.

Ștefan fu sprijinită de aici, din această Basarabie, care din nou se făcuse dușmană. Marele Domn fu silit deci a-și face, în condițiile ce i se cerură, pacea cu Sultanul, căutînd apoi a-și răsplăti aiurea, cu acești Turci din cetăți cari-l stăteau la îndămină, gata să capete prin el pradă la creștini. Nebunia ambițioasă a regelui Poloniei Ioan-Albert îi deschise iarăși drumul spre Pocuția străbunului.

Dar pentru apărarea statornică de către Turci se întări de sigur atunci Lăpușna, iar pîrcălabul de hotar se așeză la Ciubărciū, vechiū centru de Unguri husiți; aici păzia la 1526 Fătul și peste nouă ani Tomșa¹.

2. Basarabia în cele d'întăiū timpuri după moartea lui Ștefan-cel-Mare.

După moartea lui Ștefan, în 1504, această Basarabie pierdută se făcu drum pentru toți năvălitorii păgîni. Cînd, la 1511, tînărul fiū al Sultanului cuceritor, Selim, ginere al Hanului crîmlean, se ridică pentru stăpînire împotriva tatălui bătrîn și nerăzboinic, el trecu de la Trapezunt în Crimăa și de aici în sangeacat, așezîndu-se chiar o bucată de vreme în Chilia, al cărei sangiac îl va fi recunoscut îndată; Cetatea-Albă fu silită însă prin luptă a primi pe Tatarii pretendentului.

Selim ajunsese Sultan cum dorise, dar drumul de pradă nu se închise cu aceasta. La 1518 Tatarii lui Alp-Sultan trecură pe la *vadul Sărății*, lingă care era de ceastălaltă parte a Prutului tîrgul Sărata, de mult nimicit prin asemenea năvăliri. Pentru apărarea Moldovei de acești dușmani fusese nevoie să se creeze o Vornicie a Țerii-de-jos, și cel d'întăiū Vornic cu acest titlu e Carabăț; Vodă însuși, Bogdan, fiul lui Ștefan și tatăl lui Ștefăniță, Domnul din 1518, făcuse, din nevoi militare, o nouă reședință dom-

¹ *Uricariul*, XVIII, pp. 116-7; *Memoriile societății din Odesa*, II, p. 563; *Archiva istorică*, I, p. 83; *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 187; Bandini, în „*Analele Academiei Romîne*“, XVI, la urmă.

nească la Huși, unde Ștefan-cel-Mare încă zidise biserică de piatră și Curți de locuință. Tatarii fură, și data aceasta, învinși și izgoniți¹. Peste opt ani, Sangeacul de Chilia și Cetatea-Albă, «Thasule», poate Feisullah, se ținea gata să lovească Polonia², dacă ar îndrăzni să alerge în ajutorul Ungariei, al cărui ultim rege, Ludovic al II-lea, peria în smîrcurile de la Mohács.

Se cărau robi poloni cu miile prin aceste vaduri, care, în doi ani numai, 1526-8, dădură un prisos la venituri de 30.000 de galbeni; și Domnii noștri, ca Petru Rareș, erau pîrîți de dregătorii regali că se amestecă în acest urît negoț care dădea Seraiului împărătesc și Pașilor ostași slujitori și femei din bielșug. Alți hoți, creștini, strînsură de Ruși, Moldoveni, Poloni, se alcătuiră îndată la Nipru pentru răsbunări împotriva Tatarilor, dar și pentru desbrăcarea, în folosul lor însuși, a prădătorilor³. Aceștia sînt Cazacii, al căror nume, ce înseamnă «haimanale», nu e decît o poreclă tătărească pe care ei o primiră și o făcură glorioasă în analele jafurilor.

Cetății Orheiului în curînd era să i se dea o tovarășă — căci supt Bogdan pentru pagubele făcute la Orhei se cerea despăgubiri de la căpitanul de Soroca —, o stăpîină chiar, în *Soroca*, pomenită în 1510 și 1522⁴, apoi la 1532⁵, pentru care Bogdan-Vodă căpătă mori de peste Nistru, trimetînd pentru aceasta la rege pe boierul Șerpe. Prin aceasta și prin căpitănia, Vornicia sa starostia, pomenită, a Țerî-de-jos, cu oastea sa de Joseni, temeiul Basarabiei românești se mutase mai spre Miazănoapte.

¹ *Istoria armatei*, I, p. 219 și urm.

² *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 183.

³ *Ibid.*, p. 184.

⁴ Hurmuzaki, II², p. 629; II¹, p. 719; *Supl.* II¹, p. 9.

⁵ Coste, urmaș al lui Peritschi; *Studii și documente*, V, pp. 211-3, n. 4.

3. *Împrejurări culturale.*

Din actele privitoare la colonizarea «pustiei» și la schimbările de proprietate ale celorlalte Ținuturi basarabene vom aduce câteva pentru a se vedea puterea și voiciunea vieții românești în aceste părți care în curînd erau să încerce a stăpîni viața politică a Moldovei și ar fi stăpînit-o de sigur fără marea nenorocire din 1484 și fără aceia care trebuia să-l urmeze la 1538.

«La Pustienî, dincolo de Prut, supt Obreja, între Troienestî și între Dobrenî, la Fîntînă supt Oborocenî», — deci tot dovezi de veche locuință, — «Ștefan», poate cel Mare, așează pe Radul Drăculea, din care vin Drăculeștii cari aveau moșia și pe la 1550¹. La Bilava lîngă Hotin, marele Domn dăruiește pe Bilău, colonisatorul².

Poate Basarabean să fi fost și acel Dan Bolea, pîrcălab de Hotin supt Ștefan-cel-Mare sau îndată după aceia, fiu al lui Ioan Crămeat și care lasă fiu pe Baciul, Jurj Balca, ș. a.³. Ștefan cumpără de la fiul lui Fedco Starostescul, urmaș de staroste la Cernăuți, Macicatovșii⁴. Tot el dă Vovineștii, pe Ichil, și o poiană la Suha lui Roman Ciurea⁵.

Dintre sfetnicii Domniei, Iuga Vistiernicul cumpără pentru Putna Șerăușii (Hotin)⁶. Neamul Tăutului Logofătul avuse Răzina pe Nistru, care ajunge apoi la Huhulea și urmașii lui⁷.

În urmă, Bogdan fiul lui Ștefan dădu o săliște pe Răut «în fața guriî Iligaciului», diacilor Nicoară și Cîrcei, ale căror rude vor trece apoi, la 1537, moșia lui Toader Logo-

¹ *Uricariul*, XIV, pp. 148-50.

² *Ibid.*, p. 157.

³ *Ibid.*, pp. 81-2.

⁴ D. Dan, *Putna*, p. 88.

⁵ *Uricariul*, XVIII, p. 254 și urm.

⁶ Dan, *Putna*, p. 221.

⁷ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 126. Cf. *Neamul Romănesc literar* pe April 1912.

fățul, pe 24 de zloți tătărești¹. Același Domn închină «Leonta», pomenită și mai sus, iezer și gîrlă, mănăstirî Voronețului, la 1513².

Dintre boierii timpului, apoi, copiii lui Ivanco Hanco și nepoții lui Calian vînd, la 1517, Solonețul,—căpătat de acesta, de la Ștefan, împreună cu Cosacevții, Trincinții, Strijacovții, cu condiție de *a sluji la cetatea noastră, la Soroca*,—lui Luca Arbure, Portarul de Suceava³, pe care apoi tînărul său Domn îl jertfi.

Acesta, Ștefan-cel-Tinăr, întărește unui vechiū ostaș al bunicului și tatălui său Dragotă Săcuianul, ginerele Tăutului, satul dăruit de Alexandru-cel-Bun lui Iuban și trecut lui Andreica Cordarul — făcătorul de coarde pentru arce ori de săbiu —, de la care iea și numele de Cordăreni; în schimb și el dase un sat de peste Prut, „unde aū fost vîtă, manî Caliman, Iachim și Lucaciū“, și 380 de zloți tătărești⁴. La 1522 același dă voie călugărilor putneni a pescui trei voloace în Dunăre, Nistru și la Iezer⁵.

Șerpe Postelnicul, cunoscutul rebel împotriva lui Ștefăniță-Vodă, avea moșie la Puhăcenii Orheiului și la satul zis după numele său Șerpeni, care fură apoi unite într'o singură stăpînire. Le ținea pe la 1630 neamul Boul, și din acesta apoi Safta, care fu Doamna lui Gheorghe Ștefan, și ea pomenește ca strămoș pe Șerpe: de două ori Doamna dăruie, și pe bani la urmă, aceate moșii lui Stamatii Postelnicul-cel-Mare⁶, care adusesese slujbe lui Vodă și la Țarigrad.

La Piticenii pe Cobile boierul era, supt Ștefăniță, Sima Vistiernicul, care vindea o parte, cu 320 de zloți tătărești, lui Roman Hamza: satul se numia după Toader Pitic, an-

¹ Popescul, pp. 39-40.

² Vartolomeiū Măzăreanu, *Voronețul*, ed. Marian, pp. 68-9, n-l 1.

³ *Studii și documente*, V, p. 550, n-l 1. Se mai pomenește schimbarea unui sat pe Prut de către Isaico, fiul lui Ivanco Tudor, nepotul lui Dan Ceasnicul, către același; *ibid.*

⁴ *Archiva istorică*, I¹, p. 86.

⁵ Dan, *Putna*, p. 89.

⁶ *Studii și documente*, IV, pp. 274-5, n-l VIII.

terior lui Ștefan-cel-Mare: el lăsa pe fiica Neaga și aceasta pe Stanca ¹. Și Lupea Berheciu lua aici moșie cu 500 de zloți tătărești ².

Maî târziu, la 1527 Petru Rareș așeza «într'un loc din pustie, în Chigheciu pe Ialpug, maî sus de gura Raduroasei, în grădiște» pe Vitolt ³. Fătul de Ciubărciu avea, pe atunci, ca fiu al lui Costea Posadnicul, și el rudă al lui Calian boierul lui Alexandru-cel-Bun, satul Starosilți, la Orhei. El și surorile îl schimbă cu Stoboreni, luați de la zisul Săcuianul Ceășnicul, ginerele Tăutului Logofăt, care viclenise pe Ștefăniș. Tot atunci se va fi ridicat Maxin Udrea asupra aceluiasi Domn, și i se iea partea din Starosilți pe care, la 1528, Rareș o dă lui Toader Logofătul. Să amintim că Posadnicul fusese rob la Tatar și că-l scosese nepoata Magda, cu 5.000 de aspri ⁴.

Frățian pîrcălabul, mort la 1543-4 și îngropat la Pobrata ⁵, avea Curluceni Lăpușnei, și soacra lui îi dă mănăstirii Pobratei ⁶. Șerbanca la Ciuluc o cumpără, prin 1530-40, de la feciorii lui Gavril Peavețul, Nicoară Păharnicul Doamnei lui Rareș ⁷. La 1552 Cozma Gheanghea, pîrcălabul de Roman, al Rareșizilor, și soția Anghelina ținea, între altele, Bilăuți la Hotin, moștenirea lui Bilăiu, luată pe 300 de zloți tătărești de la Nastasia, fata Malei, și Ravacăuți, de la «Alexa Rjavenschii, fiul lui Coste, nepotul de frate al lui Teodor Orăș, nepotul de fiu al Marușci, fiica Pancului ⁸». Și răzăși de la Tomești Grecenilor și alții arată acte de la Petru Rareș.

Ștefan Rareș dă apoi tot lui Cozma Gheanghea pîrcălabul «un loc de pustiū la Ciuhur, în Ținutul Hotinului,

¹ *Uricariul*, I, pp. 149-51.

² *Ibid.*, pp. 153-4.

³ Popescu, pp. 26-7.

⁴ *Uricariul*, XIV, pp. 78-80; XVIII, p. 112 și urm.

⁵ *Inscripții*, I, p. 59.

⁶ *Studii și documente*, VI, p. 75, n-l 9.

⁷ *Ibid.*, XI, p. 47, n-l 1.

⁸ *Ibid.*, VII, p. 74.

pe îmba părțile Ciuhurului, care acum se numește Rujinți¹. Moșia, confiscată un timp, se pare, trece apoi de la Grigore Gheanghea Vornicul, fiul Cozmei, la Ioan Golăe¹.

În ce fel a urmat colonizarea, se vede după hotarele de mai târziu: unele moșii «se încep din Prut și merg pân' în Cahul», altele «se încep din Ialpuh și merg iarăși pân' în Cahul». Undeva se pomenește Puțul Răzășilor². Puțuri: al Cichitoairi, al lui Ștefan Bujac, arată ce s'a făcut întâiu la așezarea în aceste părți ale troianului și pustiului. Un alt loc se chiamă Biserica, după clădirea înălțată de colonizatori³.

Încă înainte de 1420, făcuse Alexandru-cel-Bun, cum am văzut, schitul Vărzărești (?)⁴. În aceste părți durase și Ștefan mănăstire mare peste Nistru, *Căpriana*, la 35 de kilometri de Chișinău⁵. Mai târziu Petru Rareș, cu Doamna și fiul, dăruia o Evanghelie la acest hram al Adormirii, în Octombre 1544. Alexandru Lăpușeanu era s'o înzestreze, la 1559, cu douăsprezece moșii⁶. Pe urmă mănăstirea sărăci însă de pe urma «unor călugări răi, leneși, netrebnici lui Dumnezeu și oamenilor», și Antioh Cantemir-Vodă, la 1698, îi făcu mai mult rău închinînd-o Zografului de la Athos, unde erau ctitori Ștefan însuși și fiul său Bogdan Orbul⁶. La 1559 Căpriana avea deci satele Lozău, Preajolteni, Onești, Sadova, Băliceni, Luceni, Vornicenii, Dumeni, Glăvășeni, Bisericanii, Purcanii-de-jos și vii la Cotnari⁷. Astăzi încă mănăstirea păstrează șese sate curat românești (Chipriana, Lozova, Vornicenii, Scoreni, Malcociu,

¹ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 226-33.

² *Uricariul*, X, pp. 63-5.

³ *Ibid*

⁴ Venelin, *Documente romino-bulgarcești*, p. 61.

⁵ Arbure, *l. c.*, p. 320.

⁶ *Memoriile societății din Odesa*, an 1841, p. 349 și urm.; *Uricariul*, III, p. 272 și urm.

⁷ *Arhiva istorică*, I¹, p. 19.

Condrița) și părți în alte patru (Șendreni, Todorești, Popăuți, Parchina).

Ajungem astfel la ruperea din trupul Moldovei a întregului Ținut până la Bîc, precum și a raielei tighinene, la marea lovitură din 1538 a Sultanului Soliman al II-lea.

CAPITOLUL al III-lea.

Așezarea Turcilor în Basarabia-de-jos și lupta Moldovenilor pentru reîntregirea țării.

1. *Petru Rareș și urmașii săi : Turcii în jumătatea de jos a Basarabiei.*

Expediția Sultanului Soliman, făcută pe la Isaccea și «Lacul Galben», îl aduse până la Suceava și până la Bender, unde făcu să se așeze marmura amintitoare a faptului glorios că a «călcăt supt potcoavele cailor săi» pe neascultătorul Voevod care îndrăznise a sta împotriva puterii sale împărătești¹. Dar, la plecare, el nu lăsă numai un Domn mai prost, pe Lăcustă, fiul lui Ștefan-cel-Mare, numit Ștefan și el însuși, dar și o țară mai mică. Tighinea se prefăcu în Bender, «poartă», către viitoare cuceriri în Polonia, și noul hotar cuprinse, mai târziu, și Ciubărciul și Căușanii, cu tot Ținutul până la cursul Bicului. Raiaua celor două cetăți de la Miazăzi se îndoise astfel.

Locurile luate astfel de Turci nu erau prea bine locuite. Astfel în Mart 1535 Petru dădea lui Tomșa de Ciubărciū ca răsplată Chișinăul, «Chișinăul-Mare», siliște pustie pe Botna, «între Dobra și Oale», — vecinii, ca să facă el satul, menit să se prefacă numai prin mîna străinului într'un oraș mare, dar care nu e decît în mai mică parte al nostru². În ce privește originea numelui Chișinău, nu e nicio

¹ *Memoriile societății din Odesa*, XIII, pp. 263-4.

² *Archiva istorică*, I¹, p. 83.

îndoială: și el vine de la întemeietorul satului, de la *moș*. Găsim doar în 1610 pe un Lazăr Chișănău între boierii Moldovei (numele vine din Chișănea; cf. Hîjdău, din Hîjdul, Codău, din Coadă, Buzău din Buză)¹. Și alte daniî ale lui Rareș pomenesc — am văzut-o «pustia».

La 1568 se arată din Constantinopol că hotarul lui Ferhad Ceauș, delimitatorul din 1538, e acesta: «linia, plecînd din malul Bicului, ar merge spre Vadul Iurdiî pentru a trece de acolo la Geamene și de la Geamene la Feriste Iurdiî și, suindu-se de acolo la punctul Alarica, ar merge supt dealurile vechiului Behan, pentru ca să ajungă la sălașele Romînilor din Botna și Medemieli. Ea s'ar prelungi apoi la Cîatal-Iusuf pentru a se îndrepta pe urmă spre izvorul Babagi; de acolo spre Bosine și de-a lungul drumului celui mare ce vine din Akkerman, ce-l lasă la dreapta, la dealul de la Izvorul Pîrcălabului. Ar urmă de acolo către lacul Vocurdina, trecînd după Botna și Cabarnica spre a ajunge la Nistru»².

Dar boierii simțiră o adîncă durere pentru această pierdere, a doua zi după biruințele lui Ștefan și celor doi urmași ai lui. Ștefan cel nou, Lăcustă, fu învinuit că el a vîndut tot țermul de la Dunăre pînă în munți, precum și Nistrul tot și, nearătîndu-se în stare a lua înapoi ce se pierduse, cum era somat, se ridicară împotriva lui pretenđenți, pînă ce, la urmă, «Turcul» din Scaun fu ucis.

Îl și înștiințaseră: «Dacă nu vei căpăta înapoi acea parte a țerii ce a luat-o Turcul și nu te vei împotrivi aceluia ca s'o unești cu oblăduirea ta, să fii încredințat că, înfățișîndu-se un al treilea dușman, oricare ar fi, care să rîvnească Domnia, vom trece la dînsul și nu te vom mai privi ca Domn.» Și el, săracul, care avea aceeași rană în su-

¹ *Studii și documente*, VII, p. 369, n-1 2

² Iorga, *Documente și cercetări*, p. 176. Numele sînt date așa cum le cuprinde actul turcesc. O amănunțită cercetare geografică, în comparație cu harta lui Dimitrie Cantemir și a lui Rigas, ar permite o identificare.

flet, vorbise de foame și lăcuste, de lipsa banilor, de moartea lui Ioan Zăpolya, Craiul unguresc, de la care ar fi putut cere ajutor, și se rugase a fi așteptat doi ani¹!

Urmașul său, Cornea, fiu al lui Bogdan-Vodă, care-și zise Alexandru, începu cu o năvălire asupra Tighinei și Cetății-Albe, prinzind măcar oile din care se hrăniau Ienicerii și oprind pe negustorii turci aflați în cale². 800 de călări turci fură bătuți lângă Cetatea-Albă, mahalalele Chilieii arseră și Sultanul le refăcu apoi, după ce capul răsculatului căzuse supt secure la începutul Domniei a doua a lui Rareș, care merse până la Țarigrad ca să făgăduiască altfel de purtări. Și, chiar supt Rareș, vestitul negociator la Poartă Ieronim Laski, care știa ce zace și în inima lui Vodă și în a boierilor, putea să asigure că ei «nu pot suferi cu niciun chip că li s'a luat partea cea mai frumoasă a Moldovei»³. Cu atât mai mult, cu cât se vorbea că și Orheiul va avea soarta Tighinei⁴.

Cît privește Hotinul, în 1538, el fu asediat de Poloni, vechi dușman, pentru Pocuția, al lui Rareș: Ioan Tarnawski, biruitorul de la Obertyn, începu împresurarea la 18 August și după două săptămîni Moldovenii primiau condițiile regelui, păstrînd însă cetatea. De n'ar fi fost oastea polonă acolo, e de crezut că Soliman, care se pare a fi venit pe aicea, ar fi făcut cu Hotinul ce făcu și cu Tighinea⁵. Cetatea rămase deci moldovenească până ce o dăruî Despot, în 1562, lui Albert Laski pentru a i-o lua însă din mină.

Îndată o arse, ca să înlătore bănuielile de către Turci,—Alexandru-Vodă Lăpușeanu⁶, fiul unei Basarabencé, acea

¹ Pentru unul din acești pretendenți, ridicat de Spătarul Iurie, v. *Archiva istorică*, I¹, p. 125.

² *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 186 și urm.

³ Hurmuzaki, II¹, pp. 215, 217.

⁴ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 323, n-l XXXII sau *Studii și documente*, XXIII, p. 46, n-l XLV.

⁵ *Istoria armatei*, I, pp. 265-6.

⁶ Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 85.

Anastasia, iubita lui Bogdan, care e îngropată la mănăstirea Rișca¹. Când Bogdan, fiul acestuia, fu mazilit de Turci în cursul unei aventuroase călătorii de pețire în Polonia, tânărul Domn dădu Hotinul Polonilor².

Pentru Chilia și Cetatea-Albă, pentru Tighinca, pentru pământurile pierdute, chema la luptă străinul Ioan-Vodă Despot pe boieri, «urmași ai Romanilor», de și pe urmă, când Lăpușneanu se adăposti la Chilia înaintea de a pleca spre Țarigrad, același Despot se rugă de pace pe lingă «mărețul și ca un tată» sangeac al cetății, din neamul lui Malcociu³.

Îndată, încă de pe la 1560, se înfățișară, și în luptele dintre Despot și Lăpușneanu, cu Dumitrașcu Vișnieviețchi, nepot al unei fiice a lui Ștefan-cel-Mare venind din ostroavele Niprului, Cazacii «pragurilor», Zaporojeni. La Chilia și la Brăila în ultimii ani ai lui Soliman se țineau șeici anume pentru a-i împiedeca de la pradă. Un sangeac de Cetatea-Albă așeza în Scaun pe acel nou Ioan-Vodă, căruia călugării prigoniți de dinsul, pentru bani birului și bani răscoalei, îi dădură numele de «cel Cumplit».

Acesta începu cu încercarea de a scoate pe Poloni din Hotin. cari se putură însă apăra. Palatini de hotar trecură apoi pe malul stîng al Prutului într-o campanie de răsbunare, după care urmă un al doilea atac la Hotin. Numai cînd Bogdan pribeagul trecu în Rusia Țarului și Ioan se închină vecinului de peste Nistru, ostașii lui Dobrosolowski părăsiră cetatea.

Împotriva Turcilor, cari cereau un tribut mai mare, imposibil, Domnul chemă atunci pe Cazaci. Cu dinșii batu pe Munteni, cari-i aduceau un înlocuitor, pe Petru Șchiopul. *Cazacii mutară cîmpul de luptă în Basarabia, lovind Tighinca*

¹ *Inscripții*, I, p. 54.

² *Archiva istorică*, I', p. 76.

³ Hurmuzaki, II¹, pp. 392, 394; *Supl.* II¹, pp. 129-31.

și *Cetatea-Albă*. Un îndemn al partidului creștin între boieri nu e însă de loc cu neputință. Prin aceleași Ținuturi de peste Prut veniră acum Turcii pedepsitori ai lui Cigala-Zadè, renegatul genoves. Ioan părăsi lagărul său de la Huși și, lângă Cătlabuga lui Ștefan, pe malurile lacului Cahulului, chiar la ivirea Turcilor din vadul Isaccei, se dădu lupta. Roșcanii, unde Ioan, trădat de ai săi, fu încunjurat și silit, prin lipsa de apă, să se predeie, erau așezați prin locurile acestea unde foarte de multă vreme satele românești, întâiu pustiite, au fost înlocuite cu ciștele Tatarilor¹.

Polonii fură pedepsiți pentru Cazaci printr'o năvălire de Tatarî, cari stăteau acum, ca garnisoană permanentă, în cele două cetăți din jos ca și în Tighinea. În schimb, la 1576, Cazaci încercau să se suie cu scări pe zidurile Cetății-Albe, și Benderul îi văzu iarăși în orașul deschis, la vamă. Prada și «petrecerea» lor pe aici urmează apoi an pe an, într'un timp când ei dau, dintre voinicii romîni aflători la ei, Domnii Moldovei. La 1583, Benderul fu asediat în toată regula și sangeacul lui, ucis, cum se întîmplă îndată și cu vecinul său de la Liman. Cetățile arseră și în 1585, și Hanul Islam-Ghiraî trebui să alerge aici, unde i se întîmplă și moartea, fiind îngropat în «moscheia cea mare» de la Cetatea-Albă, Akkermanul turco-tatar. Se urmă așa până în vremea lui Mihaî Viteazul, și expediția lui Hidir-Pașa beglerbegul, care, prin Isaccea (Oblucița), Lăpușna și Hotin (Iulie 1589), ajunse până la Sniatyn, nu izbuti să distrugă această plagă a Cazacilor. La 1583 ei prădau iarmarocul Orheiului. Pentru Aron-Vodă, prietenul lui Mihaî, pe care Tatarii, veniți prin Bender, îl căutaseră în Iași, silindu-l să se răscumpere, ei asediază din nou Tighinea și în acest timp căzu și Ismailul, Smilul, unde se găsiră tunuri cu stema lui Hunyady (22 Mart 1595). Cetatea-Albă nu fu cruțată de acest nou avînt de *revanșă* creștină, în care

¹ *Istoria armatei*, I, p. 323 și urm. Pe Cogîlnic, la Roșcani, tocmai pe locul luptei din urmă a lui Ion-Vodă, „unde se varsă Singera în Cogîlnic“, se judecă la 1594 răzășiî din neamul lui Fădor Gug cu cei din al lui Dumitru Roșca, mai vechiî (*Uricariul*, XXIII, pp. 41-2).

*gîndul, banul și interesul politic, ca și o mare parte a oștilor, erau românești*¹. De alminterea numai la Tighinea atacul fusese al Cazacilor.

Hanul însuși veni, tot pe la Bender, în toamna anului acestuia, — pe cînd Sinan-Pașa trecea la Giurgiu împotriva lui Mihaî —, ca să izgonească pe Ștefan Răzvan, înlocuitorul lui Aron, prins de Ungurii din straja sa și dus în Ardeal la închisoare lungă cît viața². Era vorba să se facă din amîndouă ținuturile provinciei otomane și în tabăra tătară să se găsească Ahmed, cumnatul Hanului, numit ca sangeac al Moldovei întregi. El fu silit, în Octombrie, să se întoarcă: în fața lui răsărise, la Țuțora, cu oștire polonă aleasă, acel Hatman și Cancelariu Ioan Zamoyski, care avea ca supremă ambiție întinderea regatului pînă la Dunărea-de-jos și Marea Neagră. Încă odată, la 1596 Tatarii pătrunseră în Basarabia ca să pedepsească printr'o pradă sistematică pe Mihaî el însuși: Hanul iernă la Cetatea-Albă³.

Dar partea de Miazăzi a țerii rămăsese totuși românească, afară de Chilia și Cetatea-Albă, dintre care cea d'întăiu nu mai avea vre-o însemnătate militară, iar cea de-a doua nu se putea cuceri. Numele românești periseră așa de puțin, încît la 1760 încă se zicea: Cetatea-Albă și Tighinea, Bende-rului și Akkermanului⁴. Pînă la 1777 se mai întîlnesc numele de Smil și Sacce⁵. Hotinul avea, în 1581, 5.901 de oi (1 500 Bîrladul, Trotușul și Bacăul nici 3.000), Lăpușna 2.840, Soroca 5.000; Orheiul nu e trecut: se vede că nu dădea oi Domnului⁶.

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*; Hurmuzaki, XI, Prefața; *Istoria armatei*, I, p. 410 și urm.

² Pentru un aderent necunoscut al lui Răzvan, Costilă, v. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 125.

³ *Istoria armatei*, I, spre sfîrșit.

⁴ *Documente Callimachi*, II, p. 123.

⁵ *Documente și cercetări*, p. 165.

⁶ Hurmuzaki, XI, p. 221 și urm.

Ca dovadă de poporația deasă din aceste părți, iată însemnările Vistieriei la sfârșitul veacului:

În 1591, Soroca avea la bir 1714 țeranî «de istov», 204 «săraci», 114 *curtenî*, 14 *vătași*, 193 *de nemeși*, 48 *de popi*; Hotinul, din aceste categorii: 1916, 232, numai 77 de *curtenî*, cu 41 *de vatași*, 122 *de nemeși* și 95 *de popi*; Orheiul 2.657 «oamenî cu săraci», 380 *de curtenî*, 226 *de nemeși* (fără *popi* deosebi); Chigheciul vecin, 2.260 de țeranî, 220 de săraci, 268 *de curtenî*, 50 *de vatași*, 325 *de nemeși*, 88 *de popi*; Lăpușna 1.538 și 288, 48 de săraci la «Slobozia Ceacrăloî» (Ceacîrului?) și 5 săraci, 42 de *vatași*, 501 *curtenî*, 352 *nemeși*, 89 *popi*¹.

Numărul cel mare al negustorilor armenî făcuse să se ridice în orașe, ca și la Cetatea-Albă, Ismail și Bender, biserici armenestî².

Și, în părțile de jos, urmează colonizarea. Ureche, sfetnicul lui Petru Șchiopul și pe urmă al lui Aron-Vodă, episcopul fiilor lui Ieremia Movilă, căpătă de la acesta, în Mart 1596, un sat domnesc pe Ialpuh, Bărboșii, «pentru că el ni-a slujit Domniei-Mele bine și cu dreaptă credință cînd a venit Răzvan asupra Domniei Mele, cum și la alte trebi și slujbe a' Domniei Mele și ale țerii»³. El cumpără apoi de la neamurile Puica și Grecul satul Puiceni pe Răut, cu «bîlți, heleșteie și mori», pentru 200 de taleri⁴. Drăghici Bogza Logofătul, și el boier, încă de la Bogdan Lăpușneanu fusese prins de Tatarî în 1574 la Putna —, are între alte moșii Stăpînești pe Cahul, cu moară, danie de la Mărica și Drăgălina, «roaba lui Ștefan Pîrcălabului», care Mărica-l înfiase⁵.

Așa de puternic era elementul băștinaș în aceste locuri, încît românește scria pe la 1580 însuși *begul de Bender*, și scri-

¹ Hurmuzaki, XI, pp. 218-9.

² *Studii și documente*, I-II, p. 430.

³ *Uricariul*, XIV, pp. 160-1.

⁴ *Ibid.*, pp. 161-2.

⁵ *Ibid.*, XVI, p. 257.

soarea lui e destul de interesantă pentru *răspîndirea graiului nostru* ca s'o reproducem și aici¹ :

«Eă, Ali-beiă de Tighinea, scriă multă viață și sănătate starostelui [polon] de Rașcov. Dup' aiasta daș știre dumatle ca să știți dumneavoastră să nu vă hie nicio grijă, nicio teamă, de nemică, ce să hiți foarte cu pace bună de cătră noi; c'am audit că vă temeți. Atita doară de veți bănuî pre noi, atita, căce c'am mărș de-am lovit nește sate de-am luat cițiva robî, pentru căce c'aă fost vina lor, căce c'aă prins nește spahei [călări cu feude] de-ai noștri: deci, pent'acel lucru s'aă făcut aceasta. Iară de cătră noi bine să știți că vă sintem foarte cu pri'nță bună și știm prietenșugul cel bun și vă sintem cu toată inema și cu toată credința. De-aiasta vă dăm știre. *De la Domnul* (slavonește), amin.

Și în cea carte ce s'aă scris rosește, să cauți cum e scris: tot este de folos, cătră dumneavoastră, cu pace în toată vremea. De-aceasta să se știe.

Și, altă, pohtesc pe dumneata ca să-mî trimiți un poloboc de horilcă, să-mî hie de Hanul, că este să vie spre (*sic*) la Tighinea, și ți-l voiă plăti cu banî dumatle, nouă; dar foarte te poftesc să mî trimiți curînd, până nu vine Hanul. Și mă rog să-mî trimiți pre cest om al mieă. Și să nu mi-l zăbovești. Și-ți voiă mai trimete carte rosească dumatle, de verî ști de tot.»

De fapt Ali-beiă scria pentru horilca Hanului: acesta, ca bun Musulman, se opria numaî de la băutura vinului, care, acesta, era prevăzut în Coran. Starostele de la Rașcov va fi făcut încă de atunci un bun negoț cu produsul velnițelor de pe moșiile Domnilor poloni, produs care găsi totdeauna o bună căutare în Polonia. Să nădăjduim însă că, dușmanî ai păginilor, «cetele» din Hotin, Orheiă și Soroca beaă tot

¹ Originalul, în Biblioteca Zamoycki din Varșovia; ediție, cu particularitățile scrisului, în *Studii și documente*, V, p. 391.

vin de țară! Pe atunci, la 1583, Nădăbaico e pîrcălabul de Orhei¹.

De cealaltă parte a «unghiului» basarabean, închis la Nord prin vechiul zid gotic al «cheilor Bîcului», acum în ruină², spre Lăpușna, încunjurată de codrii Chigheciului, ai căror locuitori războinici se și ivesc în mărturie istorice pe acest timp, păziau alte «cete». Încă din vremea lui Ioan-Vodă-cel-Cumplit scriu din «Baiști» trădătorii acestuia, Murgul Vornicul și Slăvilă Hatman, pîrcălab al Sucevei, pe lingă Vornicul (Țeri-de-Jos) Pațea, pe lingă Ilie Mare-Spătar, demnitate munteană, introdusă poate de Ioan însuși, și *Toader pîrcălabul de Chigheci*³.

Încă de la întemeiere, Galata căpătă între altele Drăgănești pe Cahul și parte din iezerul Cahului socotit la Ținutul Chigheciului⁴. Și mănăstirea Tazlău avea în 1595 la Chigheci un sat, Tătăreni, și căpitan nu se afla încă acolo⁵.

Starostele de Chigheci apare însă pe atunci, și pentru aceleași scopuri: fost staroste era la 1598, — cînd Ținutul Iașilor avea un Mare-Vătaf și al Hușilor un Vornic, Barbocă⁶. La Lăpușna aflăm pe Vel Vătaful Bodei⁷ la 1581. La 1588 se crease și o căpitănie aici, la *Lăpușna*, dîndu-se influentului străin Cămărașul-cel-Mare Bartolomei Brut⁸.

În orașul chiar care dăduse Moldovei, prin Anastasia, fată de tîrgoveț de aici, pe Alexandru Lăpușneanu, se află deci, pe lingă pîrcălab, și Marî-Vătaji ai Ținutului, — precum, în altă margine, la Dorohoi, pe lingă urednici domnești și un hotnog,

¹ Hurmuzaki, XI, p. 899.

² Ipoteza unei origini ba. țarne în articolul, altfel frumos, al lui Ilaşdeu, reprodus și de Arbure, *l. c.*, nu se rezimă pe niciun argument serios.

³ Documentul 77 LXXII al Academiei Române; semnalat în *Studii și documente*, V, p. 71, n-o VI.

⁴ Hurmuzaki, XI, p. 907.

⁵ *Arhiva istorică*, I¹, p. 181.

⁶ *Studii și documente*, VI, p. 15, No. 16. Poate că și „biv starostele” Dămian, pomenit în același act, să fi fost tot la Chigheci.

⁷ Găsim pe pîrcălabul Luca la 1655 și pe chehaia Dumitru diacul încă din 1606; *Studii și documente*, VII, p. 373, 9, n-le 1-3.

⁸ Hurmuzaki, III¹, pp. 95-6.

stătea vătahul, Marele-Vătah¹—: pe la 1590 se numiau Mihalcea și Constantin, iar pîrcălabul un Toader Cehan, din neamul căruia erau să fie Domni. Autoritatea lor nu înlătura însă pe a șoltuzului și celor doisprezece pîrgari, în drept a pune pecetea cu crucea în mijloc și inscripția «Pecete Lupoșni»².

Pîrcălab de *Ciubărciū* găsim la 1559; pîrcălab și hotnogî, la 1592³. Ciubărciul acesta basarabean fu, de alminteri, până mai târziu un însemnat centru catolic⁴. În sfîrșit Ținuturile de grăniceri liberi la Prut, Greceni și Codrul, se formează numai după 1600⁵.

Și la *Orheiū*, pîrcălabul apare din nou în luptele lui Ioan cel Cumplit cu cetele tătărești, ca și apoi, în Domnia tulburată de neobosiți Cazaci, a lui Petru Șchiopul. Acuma sînt chiar doi tovarăși: Crîstea și Danciul (1573-4), cărora li urmează, se pare, Negrilă, iar, supț Petru, acel Pirvu care fu răsplătit de Domnul său pentru că biruise pe năvălitori în urmărirea lor peste Nistru, la Pereiaslavl⁶. Șirul nou al pîrcălabilor se încheie însă peste puțin. Pentru Ținut era un Vătag, cunoscut pe la 1580, Turbure, iar orașul își avea

¹ *Ibid.*, V, p. 73, n-l x; p. 74, n-l xiv (documentul 27/LXXIII al Academiei Romîne).

Adăugim, pentru a înțelege deosebirea dintre aceste dregători, însemnările următoare: Pîrcălabi de Cotnari, 1568-9, *Studii și documente*, VII, p. 370, 4, n-l 1. De Dorohoiu, 1658; *ibid.*, p. 371, 5, n-l 2. Vătafi de Iași, *ibid.*, p. 372, 7, n-l 1. Pîrcălab la Brcău, un fiu de dascăl 1718, *ibid.*, p. 369, n-l 1. Staroști de Putna și Agiud, 1620-1; *ibid.*, VII, p. 364, n-le 2-3. La 1655 li se zice pîrcălabi, *ibid.*, pp. 364-5, n-l 6. Pîrcălabi de Focșani, 1688, *ibid.*, p. 368, n-l 15. Pîrcălabi de Ținut (la Suceava), 1650; *ibid.*, VII, pp. 102-3, n-l 4. De alminterea încă din 1552 era și o trecătoare pîrcălabie de Iași, cu Bodei și Spancioe ca pîrcălabi (*ibid.*, VII, p. 74). Un Mare-Vătag de Vaslui, 1598; *ibid.*, VI, p. 141; n-l 7. Pentru Marii-Vătafi, v. *idem*, pp. 533, 548.

² *Ibid.*

³ *Studii și documente*, VII, p. 370, 3, n-l 2.

⁴ *Ibid.*, I-II, p. 102.

⁵ *Documente și cercetări*, p. 47, nota 1.

⁶ Am tipărit actul respectiv în *Convorbiri literare*, pe 1900, Cronică.

șoltuzul—pe acel timp Pantea și cei doisprezece pîrgari¹. Lăpușnenii aveau vite multe, și astfel, cînd Iancu-Vodă puse văcăritul, dijma boilor, ei se răsculară ridicînd ca Domn pe Ioan-Vodă Lungul, care, cu Chighecenii lui, fu bătut la Balota pe Prut².

Să nu uităm *Renii* sau *Tomarova*: el înlocuia de la 1538 ca port dunărean Chilia pierdută. Despot, în călătoria sa pe Dunăre, îl cercetă³, și vedem, la sfîrșitul veacului, cum care ale căraușilor din Iași duc pe acolo mărfurile, între care vin de Malvasia, ale Evreilor din Constantinopol⁴.

Maî sus, în *Hotin*, găsim un pîrcălab cu vătahul său de «pușcari», sau maî mulți vătăfi cu pușcarii, și doi mitnicii sau vameși. Șoltuzul și pîrgarii cei doisprezece arată la 1603 cum Machidan din Fălcăuși și rudele vînd o moșie la Dumeni; și ei aveau decî, ca alții, din alte tîrguri, acest drept de mărturie la vînzări⁵. Pe la 1560 era culegător al veniturilor vămii — 10.000 de florini pe an — Nicoară, care făcea și negoț de boi pe seama Domniei. Despot îl închise și-l luă averea. Petru Lăpușneanu, luînd, cu ajutor polon, Moldova de la Aron-Vodă, tăcu vameș pe Andrei Damilo (da Milo), Grec țarigrădean, împrumutător al său, de sigur, și avem o parte din registrul său de vamă, în care se cuprinde și ciștigul de la bilciul, iarmarocul Hotinului, în sumă de 3.453 de taleri; de la «tîrgul d'întăi» el iea 503 numai; se pomenesc și caravane din Constantinopol, Evrei veniți pentru cumpărături, etc. Din aceleași acte avem în aceeași epocă pe Hulub Trohin, care făcea negoț de boi și de postavuri leșești ori postavuri de Co-

¹ *Studii și documente*, p. 74, n-l xv (documentul 100/LV al Academiei Romîne).

² *Istoria armatei*, I, pp. 343-4.

³ Cf. și Sommer, *Vita Despotae*, ed. Legrand, *Deux vies*, Paris, 1889; Hurmuzaki, II, pp. 424, 512.

⁴ *Relațiile comerciale ale țărilor noastre cu Lembergul*, din „Economia Națională”, București, 1900, p. 87.

⁵ *Uricariul*, I, pp. 157-8. La 1598, vătăfi erau Macsin, Danciul, Or-linschi, Iurie, Dragșan; *ibid.*, XIV, pp. 159-60.

lonia¹. Șoltuzul se zicea, polonește, *voit*, și avea doisprezece pîrgari: pecetea ar însemna un ostaș cinchit ca de pîndă saū ochire, cu cîte o stea de amîndouă părțile. Eraū două bisericî: una între ziduri, iar cealaltă jos, în oraș: ruinele celei d'intăiū, cu podoabe gotice, se vād și azi în minunata cetate uriașă care, refăcută și mărită, fără îndoială de Petru Rareș, din piatră încadrată în cărămidă foarte roșie și tare, stăpînește până departe largul curs liniștit al Nistrului². În Maiū-Iunie 1600 apărură aici ostașii lui Mihaî Viteazul, arzînd și sate întregi, ca «Zelina din jos de Medveja», care era, după o danie de la Petru Șchiopul, a lui Bîrlădeanul, Logofătul tăiat de Aron-Vodă³. «Și însumi Domnia Mea, scrie Ieremia, «împreună cu boierii și arhiereii am fost în chiși tot acolo în cetate, unde și boierii Bălșești [Lupul Balșe Sulger și frații lui, Grigorie Păharnic și *Gheorghie pîrcălab de Orheiū* și surorile lor Tudora și Antimia, fiu lui Cîrstea Balș biv Vornic și nepoata lor Tudosca, toți nepoți și strănepoți ai lui Bulhac și ai lui Ilie Musteață biv Postelnic], împreună cu noi încă aū fost închiși în cetate», robindu-se chiar Tudosca de «cătanele cele păgîne»⁴.

Aici stătu cîteva luni de zile, izgonit de Mihaî, Vodă Ieremia, și fratele său Simion, cu familiile lor, care Doamnele Elisaveta și Marghita și copiii lor rămaseră aici până la asigurarea, în 1601, a liniștii, supt pază ocrotitoare de ostași poloni neascultători și pretențioși⁵. Și, la întors, Domnul sprijinit de puternicul Zamoyiski vorbește cu durere de pedeapsa țerii din partea păgînilor, de «prada Tătarilor, cînd am venit Domnia Mea în pămîntul Domniei

¹ *Relațiile cu Lembergul*, p. 41 și urm.

² *Studii și documente*, V, p. 81, n-1 16 (acte ale Mitropoliei din Iași, la Academia Romîină).

³ *Uricariul*, I, p. 159.

⁴ *Ibid.*, IX, p. 432. Și Grigore Donovici lua moșie aici, cu loc de moară, „în valea ce vine cătră Cerlina“ (*ibid.*, pp. 152-8). Ieremia întărește și vînzarea, făcută la Dumeni, „la Ezerni-Alb“, „unde aū șezut Schimne“, în Ținutul Hotinului, de „Tudosia sata lui Ioachim“, lui Fedor Pitărelul, în 1599 (*ibid.*, I, p. 557).

⁵ *Doamna lui Ieremia-Vodă*, în „Analele Academiei Romîne“ pe 1910.

Mele, din cetatea Hotinului, cu oștile leșești, atunci când au umplut Tatarii pământul nostru a Moldovei»¹.

Cum erau atunci cetățile din jos și satele, *curat românești*, ale Basarabiei, afară de cetele rătăcitoare ale Tatarilor din jos, ni spune Francesul François Pavie, baron de Fourquevaux, care străbătu întreg Ținutul la 1585²:

«La gurile Dunării se prind mulțime de moruni, pe cari i-am văzut vânzându-se, orî, mai degrabă, dîndu-se în dar cu cîte doi solizi (sous) din banii noștri bucata, dar așa de mari încît fiecare putea încărcă un catir. De aceea nici nu fac pescuire așa de mare, cu toate că sînt foarte buni de mîncat, decît pentru a-i spinteca și a li lua icrele...

De-a lungul acestui mal, în mai multe locuri, am văzut familii care-și schimbau sălașul din vreme în vreme după pășune: n'au altă locuință decît căruțe cu patru roate, foarte lungărețe, în care au mai multe caturi, și la capăt o moară de vînt, cu patru pănă la șese pinze, ca să facă făina, și le trag, unde vrea ei, mai multe părechii de cai orî de boi...

La șeptezeci de mile de Chilia intrarăm într'un rîu frumos și mare al Turcilor, anume Turla; la zece mile în susul ei se află orașul Akkerman, unde mergea ca sangeac acela ce gătise cele două galiote. Pe riul acesta Turla, care cred să fie cel ce se numia odată Nistrul său Tyras, se văd vara o grămadă de vietăți mici, care dimineața se nasc ca niște viermi și fug pe apă, la amiazi fac aripă și zboară spre țerm și la apusul soarelui pier: mi se pare că am cctit într'un istoric vechi că filosofii naturii li zic *efemere*.

Akkerman e oraș din Moldova, pe care Sultanul și l-a supus acum 95 de ani, cîștigîndu-l asupra Genovesilor; e așezat pe țermul riului Turla, avînd la unul din aceste capete o cetățuie, cu multe turnuri, zid îndoit și șanțuri adînci, după datina din vremuri, dar, precum se și poate

¹ I. N. Halippa, *Trudni bessarabskoj gubernskoj ucenoj arhivnoj kommissii*, II, 1902, p. 231 și urm.

² Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 34 și urm.

bine alcătuită ; mahalalele sînt cu mult mai mari decît orașul, și casele toate, de sus pînă jos, tot de lemn, negăsindu-se piatra decît cu greutate mare. Acest oraș se zicea odată Moncastro sau Cetatea-Albă, și aici a trebuit să deprind meșteșugul de drumeț, negăsind nici cai, nici trăsuri, ca să mă ducă la Curtea Moldovei, încotro plecăiu, încărcînd un car cu boi cu toate ale noastre și cu ceva merinde, cu atît mai de nevoie, cu cît nu se găsesc decît rar locuri pentru a le înnoi.

Astfel, după o zi, trecurăm de satul Purcari¹, care desparte pămîntul turcesc de țara Moldovei, și de cîteva alte locuri sărace, potrivit cu țara, care nu sînt vrednice a se pomeni: așa de puțin locuit și de puțin roditor e acest loc, afară de pășuni, unde se află foarte multe vite, boi, cai, oi și capre, pe preț mic de tot.

În lungul drumurilor merg toți cu frică mare de spre partea unor hoți ce se zic Cazaci, izgoniți de prin Polonia, Rusia și alte țeri vecine, cari, stringîndu-se la olaltă, sperie tot Ținutul, și noi, cari n'aveam alt sălaș decît șesurile și pădurile, eram siliți să păzim toată noaptea ca să nu fim prinși pe neprevestite, și să aprindem focuri mari ca să ne apărăm de frigurile cele foarte mari, cu privire la care nu mai zic nimic, căci nu mi-ar crede cei cari, nepărăsind toată iarna odaia cea mai caldă din casa lor, nu pot să-și facă o părere despre ce este în aceste părți de Miază-noapte. Cea mai puțină neplăcere era pentru noi să ne găsim în fiecare dimineață, la trezire, cînd voiam să plecăm, uzi pînă la piele de bruma foarte imbielsugată pe aici, și uniți mai supțire îmbrăcați din ceata noastră își pierdură unghiile, avînd, pe lîngă alte năcazuri, și pe acela de a vedea pe d. de Montallays bolnav de moarte, ajuns așa de slab, încît stomahul i se atîngea de spinare, și n'aveam, ca să-l ajutăm, decît pîne uscată și pastramă. Il tîram cum puteam, cînd pe jos, cînd în car, și rideam une ori, cu toate neajunsurile, de un om al d-lui Octavian, care, știind puțin

¹ V. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 206, nota 1; aici, mai sus, p. 33.

slavonește (!), îndeplinia pe lingă noi rosturi de tălmăciu și de obicei de caraghios, jucînd el singur comediî în care înfîțișa desăvîrșit cu glasul, fapta și schimele treî, patru roluri de o dată.

Prin șesurile acestea sînt multe rîuri și locuri, unde ni petreceam vîinînd în cale nesfîrșite feluri de păsări, precum și pădurile ni dădeaî noaptea vînătoare, tot așa de plăcută, de mistreți și de urși, pe cari-i așteptam din vîrfurile copacilor, cu arcele ce ni luasem fiecare de la Akkerman și, dacă sălașul nostru era lingă păduri, aprindeam de jur împrejur un foc mare, și puneam la mijloc căruța noastră, dormind noi pe saltele dedesupt.

În drum, călăuzii noștri ne învățară să mîncăm o iarbă ce se găsea în mare îmbielșugare, ale cărei foi erau asemenea cu ale cepei sălbatece celei lungi, iar gustul ca al usturoiului, fără însă ca mirosul să rămîie în gură orî să se întoarcă din stomah, dacă o stropiaî îndată cu vin, care e așa de rar, încît nouă, cari duceam pușintel în căruță, veniaî să ni-l ceară de foarte departe, cu rugămintele mare, pentru bolnavi.

Acei pușinteli oameni pe cari-i vedeam locuind pe alocurea această țară, sînt păcătoși și săraci, îmbrăcați în piei de oaie și, la picioare, în loc de încălțăminte, alte piei sau mușchiî orî scoarță de copaci, legate și strînse dedesupt și de-asupra cu o funie, așa încît, așa împiedecați, mergeaî cu greutate mare. A noua zi în sfîrșit trecurăm Prutul la Țuțora.»

Urmează întoarcerea, trei zile printre cîmpii oarecum luate, astfel :

«Hotinul e un tîrg mare, în josul căruia trece apa Nistrului, pe care am numit-o mai sus, la Akkerman, Turla ; pe malul căreia e o cetate mică, încinsă cu ziduri înalte de cărămidă, făcută ca din vechime și străjuită din toate părțile.

Turla, care trebuie trecută cu luntrea aici la Hotin, desparte țara Moldovei de provincia Podoliei, care e a regelui Poloniei, și cel d'întăiu oraș unde se ajunge e Ca-

menița. Pe aceste drumuri întâlneau adesea câte douăzeci, treizeci de cară, ca acelea de mai sus, și pe fiecare din ele o fată ce se întorcea de la târgul din apropiere: toate foarte frumoase (*belles extrêmement*), deși fără meșteșug, cu flori în păr, ca să arăte că sînt de măritat; cumpăram de la ele în treacăt lapte, prepelițe ce se zic în limba lor așa —și ouă, cu care ele-și umpleau căruțele până sus, așezîndu-le cu virful în sus și mergînd și stînd pe ele fără să se strice (!).»

CAPITOLUL al IV-lea.

„Tatarlful“ și expedițiile turco polone din veacul al XVII-lea.

1. *Lupte basarabene până la Vasile Lupu. Cantemir Mirzacul și Bugeacul Nogailor.*

Urmarea împrejurărilor războinice din vremea lui Mihai Viteazul fu așezarea statornică a Tatarilor în Bugeac pentru ca să aibă paza noastră și pentru ca să împiedece, întru cât era cu putință, năvălirile, tot mai îndrăznețe, ale Cazacilor, cari pradă Soroca, ucigînd și pe locuitorii, la 1601, cari se întorc în 1602 și se arată și în Dobrogea, la Constanța, în anul următor, cari ard și Ismailul și Isaccea la 1604, cari se întîmpină la Dunărea-de-jos în 1606, cari răsbăt în 1612 până la Varna și Mesembria, fără a mai pomeni isprăvile lor mai târziu¹. În schimb, la 1617 Turcii atacău Rașcovul de peste Nistru, și Schender-Pașa stătu în tabăra de la Soroca, până ce se încheie în vecinătate pacea de la Bussa sau Jaruga². Și tot la Soroca se încheie între Radu-Vodă și prințul ardelean Gabriel Bethlen, chemat de Turci în ajutor, un tratat de apărare reciprocă³.

Hotinul, cedat vecinilor și ocrotitorilor de peste Nistru

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 217-8.

² *Analele Academiei Române*, XXI, p. 149; Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, p. 369.

³ *Studii și documente*, IV, p. cxxxI.

încă de Constantin-Vodă Movilă, cel scos de Turci în 1612, rămăsese, aproape neîntrerupt, în minile Polonilor, și după ce cauza Movileștilor, represintată la urmă de nenorocitul tânăr Alexandru-Vodă, dușmănit și de Orheien¹, cari se răscoală de două ori împotriva lui, fusese învinsă cu de-săvîrșire, la 1616. În anul următor însă cetatea fu părăsită de Hatmanul Zolkiewski, și pîrcălabii lui Radu-Vodă Mihnea, Iacomii și Ionașco, intrară încă din iarnă 'n cetate².

Liniștea fu însă foarte scurtă în părțile acestea de peste Prut. Vîntul aventurilor norocoase aduce în Scaunul Moldovei pe Morlacul Gașpar Gratiani, «Frînc» de lege și «Frînc» de gînduri, care țintia la neatîrnare, la cucerirea Ardealului, la înălțarea printr'o sigură prietenie cu creștinii de peste Nistru. Iată-l deci ucigînd pe Turcii din Iași, ca odată Aron-Vodă și Mihail Viteazul, și aducînd în țara lui pe același Hatman Zolkiewski, înlocuitorul și moștenitorul politic al lui Zamoyski. Dar și acum erau la îndămină Tatarii și Pașa acestei granițe, sprijinit în străjuirea sa neadormită pe Silistra la Dunăre și pe Oceacov la Nipru. Fără să fi atacat Tighinea și Cetatea-Albă, după plan, dar ocupînd Hotinul, unde Gratiani făcuse pîrcălab pe Annibale Amati din Pistoia (la Galați era «conte» Montalbano din Bologna)³, Polonii ajunseră la Țuțora, unde visa de o nouă biruință: vremurile erau însă schimbate, și în curînd trebui să se înceapă primejdioasa retragere spre Nistru (Septembrie 1620). În drumul spre Hotin peri însă și Hatmanul, de sabia unui Tatar: în cetate, Moldovenii voiau să ucidă pe comandantul italian, care fu silit a chema trupele din Camenița, ale starostelui Kalinowski⁴. De almințerea nici Orheienii nu suferiau pe Gașpar-Vodă, și ei ridicară pe un «Domnișor» dintre ei, al cărui nume nu-l cunoaștem, și, odată cu acesta, periră și unii «căpitani de la

¹ Baret, în Papiu, *Tesaur*, II, pp. 37, 62. El ar fi fost uniți cu Tatarii, și i-ar fi bătut cumnatul domnesc, Vișnievițchi, lângă Iași.

² Cronica lui Piasecki, p. 302; *Uricariul*, V, p. 220; X, p. 151.

³ *Analele Academiei Române*, XXI, pp. 49, 106.

⁴ *Ibid.*, p. 50.

Orheiū», pe cari Vodă străinul îi mustră în sirbește: «Să aveți inimă curată către Domn!»¹.

Ei o păziau atunci când corturile Padișahului se ridicară pe malul Nistrului. Radu-Vodă venise însuși, din Țara-Românească unde fusese mutat, și în locul lui Alexandru Iliăș, Domnul Moldovei, care nu făcuse pregătirile după cuviință, fu numit din nou Ștefan Tomșa care se găsia în alaiul împărătesc. Prin stăruințele lui Radu și ale omului său de încredere, Cretanul Vevelli, se încheie la 9 Octombrie 1621 *pacea de la Hotin*. Ca o urmare a ei, Polonii din cetate, — cari țineau gata pe candidatul lor la Domnia Moldovei, Pătrașcu Movilă, fiul lui Simion, menit să ajungă marele Mitropolit Petru al Chievului, mintuitorul și organizatorul Bisericii Rușilor de Apus și, prin aceasta, al întregii Biserici rusești, — se întoarseră înapoi în Camenița². «Hotinul», spune textul tratatului, va fi restituit așa cum l-am găsit acum cu oastea noastră, Domnului Moldovei. «De datoria de 100.000 de florini a Movileștilor nu se mai vorbește³. Astfel se putură scoate ostașii moldoveni cari păziau de năvălirile prădalnice ale joimirilor Craiului în Ștefănești la Prut⁴, — locul dintre Hotin și Prut fiind pe atunci aproape nelocuit, măcar pe marginile drumului celui mare. În 1629 Miron-Vodă Barnovschi petrecea în Hotin, cu grija certelor dintre puternicii săi vecini. Cei d'întăiu pîrcălabi fură Gavrilăș și Ciogolea, cărora li urmă, supt Vasil Lupu, Dumitru Buhuș, apoi Vistiernic⁵.

De la 1630 înnainte, după ce gîndul Polonilor de a se

¹ Miron Costin, p. 269; Collecția de documente Bielowski, pp. 355-7.

² *Analele Academiei Române*, I. c., p. 49.

³ *Călători, ambasadori și misionari*, din „Buletinul Societății Geografice”, 1898, semestrul II, p. 7 și urm.; Cronica lui Naima, în *Acte și fragmente*, II, p. 60; *Arhiva istorică*, I¹, p. 90 și urm.

⁴ *Călători*, etc., pp. 13-5.

⁵ V. *Uricariul*, XVIII, p. 489 și aici, mai departe. — În fața Orheiului stăteau însă Tatarii, cari prădară Moldova în 1624; *Studii și documente*, IV, p. CLI, nota 5.

așeza în Nord nu izbutise, se deschide în Basarabia altă problemă: aceia a părților de Miazăzi, unde o îndrăzneală căpetenie de Tatarî, *Cantemir-Mirza*, căută, timp de vre-o zece ani, în neconținută stăruință și luptă, să întemeieze, împotriva Turcilor Silistrei, pe care o și căpătă pentru sine ca Pașă, a Hanului din Crîm și a Moldovenilor, un Stat nou, de amenințare, de stoarcere și de jaf. Încă din 1622 «cîrmuitorul malului Mării, la gurile Dunării» începea prădăciunile sale, care-l duseră pînă la Pocuția și pînă la Buzău (1624). La 1625-6 se luară la Constantinopol, dar numai de groaza Cazacilor răsplătitori, măsuri împotriva lui și Hanul petrecu cîțva timp, trecînd pe la vadul Benderului, la Cetatea-Albă; Turcii pretindeau că au mutat în adevăr dincolo de Nistru cetele lui Cantemir.

În 1627 însă, odată cu expediția lui Sacagî-Pașa la gurile Dunării împotriva Cazacilor, spaima Polonilor și a celorlalți creștini din vecinătate, se întorsese. Numărul «Cantemireștilor», oamenii săi, se socotia din partea turcească la 3.000 de ostași gata de luptă. Cantemir schimba pe atunci și pe Han. Tratatul turco-polon din 1633, — încheiat după ciocnirea la Prut, în locul zis «Cornul-lui-Sas», a Tatarilor cu Polonii, și după lupta acestora cu Pașa graniței dunărene, Abaza, la Studenița, pe Nistru, prevăzu în zădar izgonirea lui, nefiind cine să izbutească într'o încercare așa de grea. În locul firmanului de mazilire, el primi caftan și sabie de la Împăratul său, pe care-l asculta numai atîta cît îi trebuia ca să se menție, în marginile largi ale poftelor și îndrăzneli sale.

Totuși, și prin stăruințele, întovărășite de daruri potrivite și bogate, ale noului Domn moldovenesc Vasile Lupu, care nu mai era, ca înaintașul său Miron-Vodă, «firtatul» Tatarilor, Sultanul Murad se hotărî să isprăvească odată cu aceste prădăciuni tătărești, care-l făceau să piardă prin răzburarea neîntîrziată a Cazacilor. Înlocuitorul lui Abaza, disgrațiat și ucis, Murteza-Pașa, avea să îndeplinească opera de curățire. Îi trebuiră însă ani de zile pentru aceasta, de și încă din 1634 un simulacru de strămutare netrainică se

îndeplinise. O clipă chiar Cantemir se înfățișă ca apărătorul credincios al intereselor otomane împotriva unui Han trădător, Inaiet (1637). Acesta rămase însă biruitor și izgoni pe vechiul dușman, care prin Dobrogea, unde nu se putu ținea, merse, spre îndreptățire și cerere de ajutor, la Poartă. În lipsa lui, Tatarii rămași se ucideaă între ei, înmormintându-se în Cetatea-Albă trupurile lui Calga și Nurudin, trații biruitorului. Pedeapsa căzu atunci asupra lui Inaiet, dar și asupra lui Cantemir, cari fură zugrumați la Constantinopol unul după altul. Apoi un fost Mare-Vizir, Mohammed-Pașa, numit în locul lui Murteza și al lui Chennan, veni la Dunărea-de-jos ca să înlăture pe «Cantemi-rești», și Vasile-Vodă merse să-l întâmpine în părțile Smilului (Ismail), înaintind apoi cu oastea sa și cu vecinul muntean, Matei Basarab, până pe la Cetatea-Albă. Aceia dintre Bugecenii cari nu voiră să treacă înapoi supt ascultarea Hanului, de care se temeau, fură primiți în Polonia, fiind începătorii Lipcanilor de mai târziu¹.

În ce hal lăsaseră Basarabia ni putem închipui după constatarea boierului Teodor Ianovici că «între Nistru și Prut n'a mai rămas o casă»². Domnia lui Vasile Lupu a însemnat o lungă și binefăcătoare odihnă, asigurată de un Domn isteț și bogat, pentru Ținuturile basarabene, care-i dătoresc așa de mult. Când fu chemat să ajute la expediția turcească din 1637 împotriva Azovului, Vasile însuși veni și la Orhei și la Dunăre³. Biserica din acest târg, a Sfântului Dimitrie, începută și isprăvită de dînsul, în vremea cînd avea lingă sine pe Doamna Tudosca fata lui Bucioc și pe fiul lor Ioan⁴, ca și cea din Chilia, a Sf. Nicolae, lucrată de

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 223 și urm.; Iorga, *Studii asupra istoriei Românilor în secolul al XVIII-lea*, din „Noua Revistă Romină”, pe 1900; corespondența olandeză, în *Studii și documente*, XXII.

² Hurmuzaki, XV, p. 998 și urm.

³ *Studii și documente*, IV, p. ccv; *Documentele Bistriței*, I, p. 74, n-l xcix (și în Hurmuzaki, XV).

⁴ Facsimile al inscripției, în Arbure, p. 291. Mai e încă o biserică ortodoxă și una armenească (*ibid.*, p. 290),

la 1-iū Maiū 1648 la 1-iū Maiū 1658¹, o spun aceasta. Cetățile fură întărite, și până și la Tecuciū găsim pe vremea aceasta, la 1638, pîrcălabi².

Pentru a se înțelege însă însemnătatea economică a Basarabiei pe această vreme de aproape douăzeci de ani liniștiți, e de nevoie a înfățișa organizarea militară, de țeranî liberi, a urmări schimbările în proprietate, întinderea boierimii capitaliste, măcar în unele părți, pe ruinele răzășimii ce nu putea răspunde birul în bani. Și, dată fiind însemnătatea națională a acestor condiții agrare, o dezvoltare cît de mare se cuvine pe deplin.

2. *Viață românească în satele, cetățile și ținurile Basarabiei.*

Boierii mari cumpără întâiū în părțile hotinene, care aveau pentru ei îndoită înlesnire că erau lingă Suceava și că puteau îngădui legături cu Polonia, unde Stroicești, Movilești, Birnovenii (Barnovschi), Gligorcea Crăciun, nu numai că-și aveau prietenî, dar își căpătară și diplome de indigenat, ca nobili ai regatului, cu drept de adăpost și moșii peste Nistru, cum le avea și cite un Domn, ca Petru Șchiopul.

Domnia își păstră până târziu locurile de la Nistru și Prut, asupra cărora îngrijia Marele-Stolnic³. Altfel însă ea trecea satele domnești, cele de ocol ale ținurilor, în stăpînirea familiei domnitoare, care le împărția, după datorii de recunoștință și interese bănești, mănăstirilor și boierilor.

Încă de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, *Vartic*, rudă, se pare, cu influentul boier al Rareșeștilor, căpătase de la Alexandru Lăpușneanu, cu întăriri de la ceilalți Domni, până la Ioan-Vodă cel-Cumplit, — soțul Maricăi fiica pîrcălabului de Hotin, Lupea Huru,—siliștea Andreicăușii saū Bozovinții, și el se întinsese și în alte «hotare domnești», ca Solonețul,

¹ *Ibid.*, p. 302.

² Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 203-4.

³ Miron Costin, în *Archiva istorică*, I¹, p. 176.

întrînd astfel în luptă cu răzăși de acolo, Liciul din Sincăuți, cu urice de la Ștefan-cel-Mare, Marco, Moise. Supt Petru Șchiopul vedem pe același Vartic nemeșul trecînd moșia Vărticeniî lui Gavrilaš Logofatul al doilea, care ținea pe Măriuța, fata lui Simion Stroici Vistiernicul, pentru 660 de zloți tătărești¹.

La 1578, Ivancu pisarul leșesc ținea Vistearca, între Levenți, Medveja, Varticăuți și Preacăuți, pe care o vinde lui «Iani de la Hotin» pe 200 de zloți tătărești².

Supt Iancu Sasul Gherman Hăra Sulgerul și rudele se află la Perhăuți de la Nistru și Cupcici la Ciuhur³.

Boierul lui Petru Șchiopul, *Pilipovschi*, de la care se numesc până azi Pilipăuți dorohoieni, avea, pe la Hotin, case la Mihalcăuți⁴.

Între noii proprietari ridicați în această jumătate a doua a veacului al XVI-lea sînt și uniî dintre răzăși chiar, și preoțiî înrudiți cu el. Astfel popa Romșa din tîrgul Hotinului iea, la 2 Septembrie 1588, cu 200 de zloți tătărești, înaintea pîrcălabilor Gheorghe și Frăncescul, moșiile Birnovul, în parte, Ploscăuți, Cotunul, de la rudele sale Druțea nemeșul și sora Achilina, cari le aveau moștenire de la «moașa lor Tația, din drese și întăritură de la Alixandru Voevod»⁵.

Neamul *Gole*, Golăie, Basarabenî unul, Ieremia, pîrcălab de Hotin sau staroste de Cernăuți⁶, fu trădătorul lui Ioan-Vodă cel Cumplit — avea peste Prut Rujinți pe Ciuhur, cu loc de moară, jumătate din *satul de obîrșie Golăeștiî*, cu loc de moară pe Botna, Burnăreștiî, întemeiați de un Bur-

¹ *Uricariul*, XIV, pp. 151, 155 și urm. Răzeșiî uciseseră niște Greci supt Petru Rareș, și de aceia li se confiscase moșia.

² Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 334-5

³ *Studii și documente*, VII, pp. 208-9, n-l 2.

⁴ *Uricariul*, X, p. 108

⁵ *Ibid.*, XIV, pp. 159-60 Și regest în *Studii și documente*, VI, p. 89, n-l 1.

⁶ Hurmuzaki, XI, p. xxvii.

nar (Bernard) și loc de moară pe Bic : ele trecură la mănăstirea din Iași a familiei, Golia ¹.

Stroiceștii stăpîniau proprietăți întinse, ca moștenitori, mult timp căzuți în neînsemnătate politică, ai «Stravicilor» — de fapt Stroici: fiu al lui Stroe — de odinioară : pe Simion Stroici Vistierul îl găsim cumpărînd de la Ivancea diacul polon moșia hotineană Grozești, pe care o lasă apoi nepotului Miron Barnovschi, care fu Domn ². Nu știm anume ce avea peste Prut cellalt frate Lupu, care-și zise polonește : Luca; fiul său Ionașco însă moșteni moșia de la Volcinețul Sorocăi, pe care, la risipirea iute a averii, o cumpără un urmaș al bătrînului Tăutu, Milai Tăutu, pîrcălab de Hotin ³. La Orhei, Tilița fu vîndută, după moartea mamei sale, Păscălina, de același Ionașco mănăstirii Sf. Sava din Iași ⁴. La Soroca în sfîrșit satele Albești pe Soloneț, Bălănești, Ionășești pe Răut trec, cu toată împotrivirea răzeșilor, la Arsenie tost treti Logofăt, vre-un urmaș de Sorocean și el, pentru 380 de galbeni de aur ⁵.

Movileștii par să vie și ei din aceste părți, care, prin răscoale și lupte necontenite, își arată rolul precumpănitor în istoria Moldovei pe la 1600. «Moșii» episcopului de Rădăuți, apoi Mitropolit, Gheorghie, și ai lui Ieremia, viitorul Domn, dăduseră mănăstirii Voronețul, care avea, cum știm, și «balta cu hotar» Leonta, la Nistru, satul Sublinți la Soroca. Ieremia-l luă apoi ca domnesc, alipindu-l la Năpădova și făgăduind călugărilor un altul, care nefiind dat, Voronețul reîntră în drepturile sale, recunoscute și de Doamna Ieremie, Elisaveta; supt Radu Mihnea apoi se îngădui vătămanului să atragă străini, «Ruși, Leși, Ungurenî, Muntenî,

¹ *Uricariul*, IX, p. 140.

² *Studii și documente*, XI, pp. 49-50, n-l 14.

³ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 174.

⁴ *Ibid.*, pp. 172-5; *Uricariul*, V, p. 215.

⁵ *Ibid.*, pp. 259-61.

Sîrbî», într'o slobozie ¹. Văscan Movilă, pîrcălabul de Hotin în 1563, al lui Despot, o rudă a lui Ieremia, și soția Nastasia aveau Nelipouții Hotinului, cumpărat încă de tatăl său și de Dumitru Movilă (Moviliță), Mare-Vătaf — poate de Dorohoiu — de la un Dinga pe 300 de galbeni tătarești, și după Văscan rămaseră în curțile de acolo mazilul Ionașco cu două surori ². De la soțul ei, Ioan Movilă Marele-Logofăt, avea Maria, mama Voevozilor Ieremia și Simion, Iurcenii în Soroca, pe cari-i lăsă lui Alexe Mustață «ce au fost pîrcălab» — și bănuim unde: tot la Hotin ³. Mitropolitul Gheorghe cumpără de la urmașele lui Luca Arbure din vremea lui Ștefan-cel-Mare, jertfa lui Ștefăniță, pe urma căruia niciodată nu se mai ridică acest vechi neam,—Stăniilești Hotinului, pe care li-l dă apoi îndărăt ca să iea Solca ⁴. Gheorghe Izlozeanul, pîrcălab de Hotin, «socrul» orî ginerele Ieremie, cumpără și el în apropiere, Coteleva, Sancăuții, Mărgeniții, *Șișcăuții zis și Novo-Selița*, de la un Gheorghe și ginerele său, Constantin Roșca ⁵. Constantin-Vodă Movilă, înlocuind răzeșii, pe cari-i deposedase de sigur, vinde unei rude de aproape, Chiriță Paleologul și Măricăi, văduva lui, moșia Vasilcăul, «din ocolul tîrgului Sorocei», Cirișnovățul vecin, lingă Troian și «nouă fintini»; ele trec la mănăstirea Goliei, care mai avea părți din Stoicanii, jumătate din Stolnicenii sau Pohribenii și chiar «o poiană din hotarul Sorocei», strîngînd astfel tîrgul din mai multe părți; mai tîrziu tot aici călugării căpătară de la Alexandru Movilă, ultimul represintant al dinastiei, satul Voșca ⁶. Cei doi soți ieau și Birecanii la Bîc, în Lăpușna, de la răzeși ce se co-

¹ Măzăreanu, *Voronețul*, p. 51 și urm.

² *Archiva istorică*, III, p. 202. Cf. Hurmuzaki, XI, pp. L-LI. La 1587 încă Dumitru Movilă avea Nelipouții la Hotin, pentru care mărturisia la 1599 Gheorghe, pîrcălabul de acolo; *Studii și documente*, VII, p. 209, n-le 5-6.

³ *Archiva istorică*, I¹, p. 128.

⁴ *Studii și documente*, XXI, p. 281 și urm.

⁵ *Ibid.*, V, p. 397.

⁶ *Studii și documente*, VII, p. 211, n-l 15. Interesante nume de răzări: Nistor, Doica, Drăguța, Axinia. V. și Halipa, *l. c.*, *Actele Chișinăului*.

boară din strămoși dăruiri de Ștefan-cel-Mare însuși¹. Maria Paleologa dăduse mănăstirii Pobrata și un sat la Lăpușna, Ciocănești².

Maria maica Movileștilor avuse din altă căsătorie, cu Balica, pe vestitul Isac Balica Hatmanul, care peri ca hain în lupta, pentru seminția lui Ieremia, cu Ștefan-Vodă Tomșa. Din moștenirea lui biruitorul dăruie, pentru vre-o datorie de bani, Mareluț-Vameș Manolachi, un Grec — cel d'întăiu ce se așează aici, între urmașii vechilor ostași colonisatori, patru sate, Rogojeni, Vistierniceni, foști în 1525, prin danie domnească, ai Căprienei³, și Roșieci pe Răut, în Ținutul Sorocăi, «cu vaduri de mori și cu bălți cu pește», pe lângă Mușcenii la Nistru⁴. De la dînsul va fi avut Solca, prin această mănoasă confiscare, Ustia la Orhei, «pe malul Nistrului, unde cade Răutul în Nistru»⁵. La căderea Tomșei însă, supt Moise Movilă, ruda lui Balica, el însuși și alți Movilești își luară partea din marea avere rămasă fără stăpîn: prin dania la Pirlîi, în Soroca, pe care i-o făcu Moise-Vodă, la 5 August 1631, ajunse astfel stăpînitor basarabean Eustratie al treilea Logofăt, vestitul cărturar, traducător de nomocanoane, de cărți bisericești și probabil și acela al lui Herodot⁶. Iar Miron Barnovschi, și el un Movilă, după maică-sa, desfăcea din moșiile Balicăi Răcinți pe Nistru pentru a-i da lui Constantin Stîrcea⁷.

Ca soț al Ilenei, fiica lui Ioan-Vodă Movilă pretendentul, alt mare cărturar al Moldovei, cronicarul luptelor și suferințelor din acest timp și, pe de altă parte, și el un ucenic al școlilor polone, un iubitor al rosturilor pe peste Nistru, unde găsi mai târziu un bun adăpost, *Miron Costin* ajunse mare stăpînitor de pămînturi între Prut și Nistru. Nu putu

¹ Halipa, l. c., II, p. 230 și urm.

² *Studii și documente*, V, p. 82, n-l 19.

³ Halipa, l. c., I, p. 216.

⁴ *Uricariul*, V, pp. 221-2. Cf. *ibid.*, p. 378 și urm.

⁵ S. Fl. Marian, *Condica Solcăi*, p. 66.

⁶ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 156-7.

⁷ *Uricariul*, XVIII, p. 399 și urm.

să smulgă Larioneștii (Soroca) mănăstirii Sf. Sava, care o căpătase de la Ienachi Postelnicul, proprietar și dînsul prin vre-o danie a lui Ștefan Tomșa¹. Miron căpătă însă și stăpîni în pace acest vast domeniu basarabean: Sancăuții, Rușinții la Hotin, Crăncăuții, Chipicîca, Cotujenii, Zmunțeni, Scobirceni, Oprișeni, Vaslăuții, Sudarsca, Brazcăuții, Coșelnița, Buzeni, Bărbova, Căcăcenii, Bărbușcanii la Soroca, Măucăuții, Vepreuca, Tirobceni, Cucuieții, Mărculeștii, Rogojeni, pe Răut, Davida la Orhei, «de spre Tigghine» și am pomenit numai acele sate la care e pomenit Ținutul, în lista imensei averi teritoriale². Numai «pentru plata datornicilor săi și pentru comîndul său», el lăsa, după împărțirea celorlalte sate între trei feciori și mai multe fete, Davida, pe care mai târziu erau s'o usurpe Turcii benderlii, Coiceni pe Prut, la Ținutul Iașului, și satul sorocean al Măteuților³. Safta, fiica lui Miron, avea în Ținutul Iașilor, Măleștii pe Prut, Socii, Cîrpiții, Căcăcenii, Coșernița și Siliștea Tirleștilor, Gîrbovi, Buzeni și Zmulțeni la Soroca, în sfîrșit Cărmăneștii, satul urmașilor lui Cărmăman, la Vadul-lui-Vodă pe Nistru, în părțile Orheiului⁴. Iar Maria Vistierniceasa, altă fată a cronicarului, trecea în familia soțului, Ilie Cantacuzino, iar apoi, neavînd copii, în aceia a lui Iordachi Cantacuzino Deleanul, «Budele de la Soroca, în Movilău», Ușihlibiț și alte moșii de dincoace de Prut⁵.

Venind la altele din neamurile nouă ce se ridică la începutul veacului al XVII-lea pentru o hegemonie politică de cîteva decenii numai, până le răpun și pe dînsle Grecii și boierii Țerii-de-jos, mai apropiat de Dunărea întru toate stăpînitore, — *Grigorcea Crăciun*, cetățeanul polon, dădu Voronețului Tăistrenii și Hlinovul, «ce se chiamă Cobulta»,

¹ *Studii și documente*, IV, p. 270, n-l cii.

² *Archiva istorică*, III, pp. 281-3.

³ *Studii și documente*, V, p. 133, n-l 65. Cf. V. A. Urechiă, *Miron Costin, Opere*, regestele de documente.

⁴ *Studii și documente*, VII, p. 340, n-l 16.

⁵ *Ibid.*, XI, p. 80, n-l 144.

din sus de Răut, pe care un timp le usurpă unul din tovarășii de răscoală ai lui Balica, Trifon Clucerul ¹. *Ghenghea* Logofătul, rudă prin soția sa cu Stroiceștii ², avea Chelmeștii în Hotin, lingă Varticăuți, — un Toderășco Varticovici era încă pircălab de Soroca pe la 1580³, iar Iurașco, fiul Hatmanului Vartic, și tratele lui Ionașco, îngropat la mănăstirea Galata, dădea acesteia satul hotinean Malitinții ⁴, și el o dădea de zestre fetei, Safta, care luă pe Lupu Prăjescul: îl vedem apoi pe acesta în judecată cu urmașii Onciului Moțoc, ai Postelnicului Crăciun și ai unui Lețea ⁵.

Nicoară *Prăjescul*, tatăl Lupului, era aici, și în Dorohoiul vecin, un mare proprietar de foarte întinse moșii răzășești, avind pe la 1617 Cotova pe Căinar, Visoca, «la virful Căinarului» — moșie pomenită și în veacul al XV-lea —, Crivcenii în Ținutul Sorocăi, Cozeștii în al Orheiului — urmași ai lui Cozea, Văsienii pe Botna și acel Prăjești în Lăpușna, din care se vedește obârșia basarabeană a neamului ⁶.

Un Voruntar Prăjescul Comisul și soția Salomia, cari aveau un singur fiu, Savin, lasă fetelor, măritate cu Grigore *Ureche* cronicarul (Lupa), Toma Stolnicul Cantacuzino și Lupu Bucium, o sumă de alte moșii basarabene, dintre care lui Toma-i vin «Siliștea pe Prut», lui Bucium Cumcenii, tot la Prut, iar lui Ureche, pe lingă Vlăsăneștii pe Prut, Strășenii pe Bîc, la Lăpușna, și Cruhlicenii, al pribegilor de la Cruhlicul hotinean ⁷. Mai târziu Ureche ajunge să aibă Negrileștii, Balta, Genele și Brițcanii, în Tigheciul fâlcian, smuls de la niște răzăși al căror neam îi avea încă din zilele lui Alexandru-cel-Bun.

¹ Măzăreanu, *Voronețul*, pp. 55-7, n-le 23.

² I. Tanoviceanu, în *Archiva societății științifice și literare din Iași*, III, p. 339.

³ Inedit în Biblioteca Fundației Zamoyski din Varșovia.

⁴ *Archiva istorică*, I¹, p. 144.

⁵ *Uricariul*, XIX, p. 445 și urm.

⁶ *Studii și documente*, XI, pp. 88-9, n l 183. Totuși avem Prăjești în părțile Bacăului (două sate) și ale Romanului.

⁷ *Ibid.*, VI, pp. 535-6.

Încă de la 1600 găsim pe «Căpitanul» *Donicî* încunjurat de răzeși din Pitușca, Verpca, Săpoteni, Șițănești, Gătești, Păulești, Vărzărești, dintre cari uniți sînt hotnogî¹. La 1603 era pîrcălab de Orhei un urmaș de răzăși de pe aici, Ignat *Ciogolea*, începătorul neamului uneltitor al Ciogoleștilor, și el avea moșie la Șipotenî². Urmașul său în 1609, Gheorghe, va fi fost din rîndul acelorași vechi grăniceri cari cunoșteau și fierul plugului și al săbiei³. Și tot dintre ei se ridică Stețco, om de încredere al lui Ștefan-Vodă Tomșa, care-l trimete și în misiune la principele Ardealului⁴. Amintim că la începutul anului 1617 răsare într-o mănăstire un Domnișor care-și zice fiul lui Ioan-Vodă-cel-Cumplit și, lăsîndu-și meșteșugul de până acuma, de diac și cizmar, merge la Orhei, capătă ajutori și se îndreaptă spre Iași, unde ar fi încercat să cîștige pe Logofătul lui Radu-Vodă, care-l dă însă stăpînului său spre moarte⁵.

Unii din pîrcălabii Hotinului, cum e Spătarul *Costașco Mor*, supt Vasile Lupu și Istrate-Vodă Dabija, ori Toderașco, au și moșii prin aceste părți, unde rămîn⁶. Tot așa la Soroca era pîrcălab în 1660 Dumitrașco, care avea de la soția Anița satul Iugani, din moștenirea Varticeștilor⁷.

Tot din moștenirea lui Balica, Pătrașcu Costin Spătarul capătă, de la Moise Movilă-Vodă, Mateuții la Soroca, pe lângă Baranca, Noua-Suliță, Preruda⁸.

Și *Bucioc* avea moșii pe aice, vestitul Bucioc care muri tras în țapă de Turci ca îndemnător la răscoală al lui Gașpar-Vodă Gratiani și care măritase pe fică-sa Tudosca

¹ *Studii și documente*, V, p. 17, nota 4. Untia-î zice: Leahul. Cf. *ibid.*, p. 21, nota 1.

² *Ibid.*, XI, p. 74, n-1 109; Pîrvan, în *Convorbiri literare* pe 1904.

³ *Ibid.*, V, p. 11, n-1 52.

⁴ *Ibid.*, IV, p. cxxxv, nota 5.

⁵ Cf. Hegyes, în Trauschenfels. *Deutsche Fundgruben*, p. 148; cf. *ibid.*, pp. 326-7.

⁶ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, pp. 136, 292-3.

⁷ *Ibid.*, IV, pp. 220-1.

⁸ *Studii și documente*, V, p. 533, n-1 10.

după Vornicul Lupu, menit să fie Vasile-Vodă. În zestre era satul Andreușii, și într'un târziu Doamna Ruxanda se judeca (1674) pentru niște vecini cu Ilie Moțoc, judecata făcându-se la Hotin de Ștefan-Vodă Petriceicu¹, cu întrebarea pîrcălabilor de Soroca. Tot în foaia de zestre a Domniței erau și Găozenii în Ținutul Sorocăi, pe cari Ruxanda-i vinde la 1669 lui Ilie Sturza Stolnicul². Costea și Ilie Bucioc aveau moșie la Costești (Hotin) cu heleșteu, moară în Ciuhur și «loc de moară», precum și pod pe dubase la Prut, și Găurenii, din Iași: Buhușeștii, Cantacuzinii moșteniră pe cel d'întăiu³. Al doilea Costea Bucioc mai cumpără, la 1660, de la urmașii lui Vasile Brăescul, Dumenii pe Prut (Hotin)⁴.

Din pămînturile familiei *Sturza*, biserica ieșeană Bărboiul căpăta Urzeștii Sorocăi, cumpărată de la Ilie Sturza Stolnicul, și două mori pe Răut⁵. De la Sturzeștii trec la Filipeștii munteni, prin căsătorie, între altele, Căzăneștii din Orhei, mai târziu ai ginerelui lui Mateiu Filipescu, Iordachi Caramanliu⁶.

Dumitru *Buhuș*, a cărei văduvă fu soția lui Dabija-Vodă, avea între multele lui moșii, pe Ciuhur Brăteșanii, Talmacinul pe Nistru (Hotin), ș. a.⁷.

Să vedem acum întru cît neamuri mai mici se împărtășiau de stăpînirea pămîntului basarabean. La 1611, răzeșii Condrea fiul lui Petre Traistă și Doța vînd locul lor, cu prisacă, «la Bătrîna, la puț», lui Nicoară Uricar, aducîndu-se, din cauza vecinătății, și mărturia marilor-vătăji și a șoltuzului și pîrgarilor de Lăpușna⁸. La Ciripcău și Nico-

¹ *Uricariul*, X, pp. 168-9.

² *Ibid.*, XXIII, pp. 260-1.

³ Ghibănescu, *Surete și izroade*, III, pp. 288-90.

⁴ *Ibid.*, IV, pp. 164-5.

⁵ *Uricariul*, IX, p. 145.

⁶ *Studii și documente*, V, p. 408. Cf. *ibid.*, p. 410.

⁷ *Ibid.*, VI, p. 77, n-1 21.

⁸ Ghibănescu, *Surete și izroade*, V, pp. 241-2.

rești (Soroca) stăpîniau la 1618 Alexandra și Ghedeon, fiit lui Voicu fost Logofăt.¹ Tot pe timpul lui Vasile Lupu căpătară moșie în Ținutul Iașilor peste Prut, la Dumești sau Tocsobenî, Gheorghe Kotnarski, pisarul leșesc și «rotmistrul domnesc» Roszczicz, cari-i trecură apoi Iesuiților din Iași, făcîndu-și acolo și odaie de vite; biserica ortodoxă, clădită de un boier, puseră ei să o strice, «că făr' de știre noastră s'au fostu făcut pe moșie noastră, după marturi»². De Hotin se ținea supt Movilești și satul Șireuților, care trecu apoi, supt Vasile Lupu, în minile Neniului Vornicul³. Ianachi Postelnicul cumpără de la urmașii Ulmanului, proprietar supt Ioan-Vodă-cel-Cumplit, și de la Vasile Dăgan satele Ulmenî în Lăpușna, pe Botna, și Dieciî, în același loc; sora sa Vambula și soțul ei, Hrizea, le trec apoi tot Vornicului de gloată Neniul, la 1644⁴.

Gheorghe-Vodă Ștefan așează la Pulberenî, pe Cogîlnic, cu valea Namisnicul, pe Luca pîrcălabul său de Lăpușna și soția Gherghina; ei aū și «va'ea Buciumului, pe Tănușa». Luca rămîne în aceste părți, și la 1669 el era pîrcălab de Chișinău. Morile trecură⁵ apoi la neamurile înrudite Arbure și Iamandî. Lăpușna era aproape, și mai tîrziu tîrgoveții luaū fără drept dijma⁶. În apropiere căpătă și biserica Sf. Ioan Zlataust din Iași pămînturi⁷, precum și satul Hăncești, cu moșia Bolăe sau Baloia și Crăiești⁸.

Între multele moșii ale lui *Vodă-Dabija* chiar și ale Doamnei Dafina Buhuș era și Ustie, la Orheiū, dată apoi Bîrnovei, Zaluceni, Vitolții ș. a.⁹

În ce privește pe alți boieri, un «om nou» între ei, Duca

¹ *Studii și documente*, XI, p. 90, n-l 186.

² *Ibid.*, I-II, p. 86.

³ *Uricariul*, XIV, p. 98.

⁴ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 305-6.

⁵ *Uricariul*, XXIV, p. 425.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, p. 426.

⁹ *Studii și documente*, VII, p. 318, nota 1

fost Ușer-Mare, la 1624, avea Teșăuți¹. Tot pe atunci se ridică la însemnătate și neamul unui diac basarabean de pe Cogîlnic, *Cogălniceanu*, care primia de la Movilești satul Tălăiești, intrînd în gilceavă cu răzăși de acolo unul din ei se chiamă Pintece-Verde, pentru siliștea Călmățuiul și dreptul de a face heleșteu pe pîrău². Totuși ei căpătară siliștea, unde se afla la 1660 fiul lui Ioan Cogălniceanu, alt diac — între ei Vasile și fetele³.

În aceeași epocă a lui Vasile Lupu, în sfîrșit, *Cantacuzineștii* încep să se împlinte pe aici. Constantin Ciobanul — zis așa poate pentru marele negoț de oi basarabene cu Țarigradul pe care-l făcea, — dă de zes're Logofătului Iordachi Cantacuzino Chelmeștii, cari trec apoi la fiul acestuia, Ioniță⁴.

Constantin Stîrcea, pîrcălab de Hotin, și soția sa, fiica fostului Mare-Logofăt Pătrașcu, aș moșie la Cotiugenii, pe Prut, pe care o vînd apoi lui Iordachi Cantacuzino⁵. Urmașii lui Iordachi însuși aveau pe la 1700, între altele, Trifăuții la Soroca, «cu pod în Nistru și cu vad de moară în Nistru», Bojovița, Hlinaia, Mărcorețul și Ilișăuții, Tribișăuții, Dimidenii, Răsteul Buzovița, Măndăcăuții, «Brășteile», Carlacăul, Romancăuții, Chilimeștii la Hotin, Puiceștii la Lăpușna, «în «braniște», Ploscurenii în Ținutul Iașilor «cu loc de heleșteu în Ciuhru și cu mori», de la Constantin Ciobanul Postelnicul; Năvărniții, tot acolo, Stolnicenii, Stîngăcenii, Zăhăicani, de la Vasile Macri, Hălinții de la Vărlan Bontăș, Portorteaș, Răzăna de la Toader Cuza, și Teleneștii la Orhei⁶.

Pe la 1670 urmașii lui Grigore Cucora Stolnicul lui Petru

¹ *Ibid*, X¹, p. 74, n-l 114

² *Uricariul*, V, p. 187.

³ *Ibid*. Cf. *Istoria literaturii romine in secolul al XVIII-lea*, I, p. 481 și urm.

⁴ *Ibid*, XIX, p. 445 și urm. — Pretenții ridică însă și un Vasile Curp (*ibid.*).

⁵ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 315-6.

⁶ *Studii și documente*, VII, p. 180 și urm.

Șchiopul¹ — din care neamul Mătieș și neamul Țălinca — erau impresurați la Sălița, zisă apoi Oncăuți, «pe Racovățul-Sec» (Hotin), de Toderașco Iordachi Cantacuzino, care avea în vecinătate Lișăuți. În satele vecine însă, Cepelenți, Rujiști, Mihălășeni, Pascova, Oncăuți, Hrinăuți, Hlinaia, se păstra răzeșii².

Însuși neamul domnesc cel nou, înrudit cu Băcioc, neam care trăgea nădejde să ajungă o dinastie, căută să-și înfigă rădăcinile aici. Fratele lui Vodă-Vasile, Gavril Hatmanul, își dase fata după Andreieș Medelnicerul, care avea moșie la Corjouți, «ce-s pe apa Vilia, în Ținutul Hotinului». Se credea că Gavril făcuse silă răzășilor, căci ei se ridică după căderea Domnului, la 1654, cu «Jăvertean iuzbașa, fiul Țigancei, nepot lui Tețescul, strănepot lui Lăzean și Mihul». Se dovedește însă că moșia e cumpărată parte de la Grigore Pilipovschi și soția Mitrofana, fiica Vistierului Solomon, parte de la neamurile Gînscă, Răspop, Corjău și altele, iar parte e danie de la urmașii lui Lozonschi Cărmăraș: Toderașco Vornicul, Iordachi Cantacuzino, Racoviță, pîrcălabul Stircea și Ștefan fiul lui Șoldan³.

La Mînzești (Iași) și până în *drumul Măjilor*, pe unde mergeau carele cu pește (este și «o baltă cu pește» aproape) în aceeași vreme a lui Vasile Lupu Păharnicul Frățiman trece proprietatea sa lui Vodă, și acesta o dă Sohiicai fata din casă a Doamnei, «căci i-au slujit»⁴. Sohiica, poate fată din casă și la Gheorghe Ștefan, nu se așează acolo, ci vindu

¹ El cunipărase de la Sinata, Călina, Tetaa, Olina, Fădorașco, Roman, Buhaciū, Marco, Miros, Lupșa, Maxin vâtaful fiul lui Vlaicul, de la urmașii Slavnei. Grozavei, Uidei, lui Cozuna și Vasco Bore vâtafi, lui Lojea, lui Toader diacul și Roman diacul, de la Pava, Hopca, Gafa, Liciul, Văscan, Oanța, Mica, Zoica, Marușca, Dimca, Săcuia, Mîndrul, Armanca, Vasutca, Luchia, Petraș.

² Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, pp. 60-2, 206 și urm.

³ *Uricariul*, XXIII, p. 241 și urm. — Nume: Mitrofana, Batco, Greaca, Sofrona, Mamunt, Bilae, Drăghina. Vasile Șoldan vinde și partea sa de la Vacota; *ibid.*, p. 248.

⁴ *Ibid.*, XII, pp. 278-9.

locul lui Grumezea Căpitanul ¹, și acesta cumpără și prin prejur, avînd marturi pe Hariton căpitanul, pe iuzbașa Andrei, pe Vlasie căpitan de Soroca și alți «voinici» basabeni. Mai târziu o parte de moșie — «bătrînul Domșei» — fu vîndută Doamnei lui Duca-Vodă, Anastasia, nepoata soției lui Grumezea, după prada cea mare a Tatarilor, supt Vasile, cînd se nimiciră zapisele ².

O altă parte din Mînzești fu dăruită de Vasile-Vodă Gaftonei, «căci i-au fost roabă și o au fost măritat după Ivan bărbierul de la Feredeu», după care ea se mărită cu Gligorie Brașovanul. Ivan Țurlic, soțul Gaftonei, fusese și el slujbaş al Curții ³. Moșia trece prin vînzare la Marele-Jitnicer Necula ⁴, a căruia soție Alexandra era văduva Grumezei și mătușa Doamnei lui Duca. Găngureștii vecini ajung ai lui Vasile Corlat Uricarul și Cămărașul, pe doi boi cît 50 de taleri ⁵. Și Rusul hotnogul avu apoi parte aici ⁶.

La Găurenii (Iași) era ruda lui Vasile, Iorga Postelnicul, care-o vinde apoi lui Stamat Postelnicul, în judecată, la 1671, cu Galata ⁷.

În ce fel neamul lui Vasile-Vodă înțelegea să plătească se vede, de altfel, din casul fratelui domnesc Gheorghe Hatmanul, care-și face case la Galați, pe locul dat de Doamna Marghita Movilă lui Pană Păharnicul de Covurlui și nu se gîndește a-l plăti decît «aproape de primineala lui Vasile-Vodă», uitînd de fapt și atunci ⁸.

În ce privește averile mănăstirești, ele nu se înmulțesc

¹ *Ibid.*, p. 283 și urm.

² *Ibid.*, p. 281 și urm.

³ *Uricariul*, XXIII, p. 235.

⁴ *Ibid.*, XII, pp. 289-90 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 274 și urm.

⁶ *Ibid.*, pp. 295-6.

⁷ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, pp. 285-5 și urm. Iorga avea o soră Alexandra, alta Zamfira și o nepoată Evda (*ibid.*, pp. 287-8).

⁸ *Ibid.*, IV, pp. 203-5.

simțitor în acest timp. Avem chiar actul prin care la 1622 Ștefan Tomșa îndeamnă pe «vătămanii și toți vecinii» de la Taistreni și Tîrnauca Sorocei a se supune egumenului de Voroneț¹. Dobrovățul are judecată cu un Ștefan Cuatu pentru Fintîna Cahova, la Greceni² în hotar, ș. a.

Viața răzeșească urmă: o găsim și în părțile Hotinului, alături cu proprietatea mare, care va decădea în curînd. De obicei se ridică însă, mai ales prin dregătorii, prin comenzi militare, ca singuri stăpînitori, uni dintre răzeși chiar, urmași ai vechilor neamuri. La 1610, răzeșii din Căbești Hotinului își vînd partea starostelui Onciul, înaintea lui Dumitrașcu ginerele lui Dobranschie din Lucavăț, a cunoscutului vameș Condrea și a lui Dobruș șoltuzul de Cernăuți³. La Hliniște și Novocăuți stăpînește în 1637 Gheorghe Jora⁴. La Costela și Solominca Hotinului unui Jora îi urmează Gavrilăș Vornicul și Tuduri fost pîrcălab⁵. «Jupăneasa Grăpina» Prodăneasa lasă la 1639 «fiului» Vasile și fiicei Ana Rujavinții și parte din Cerlica, «fiului» Lupu Talpă și fiicei Irina Peribicăuții și Șijcăuții⁶. Fetele Todosiei Oncioaia din Suceava vînd la 1640-1 la Lopătinți (Hotin)⁷. Pe la jumătatea veacului al XVII-lea Cazacul trece lui Neculai Sălitrarul a patra parte din Molodova pe Nistru (Hotin), contractul făcîndu-se în Polonia la Studenița, cu marturi străini. Fata lui Neculai vinde apoi moșia lui Prodan Drăgușcul, vărul ei (1657)⁸.

Un Avram de Lunceni, care lasă pe la 1650 averea fiilor

¹ *Uricariul*, X, p. 134; XXIII, p. 70. Pentru Moscova Sorocăi, răzeșească, *ibid.*, p. 164.

² *Ibid.*, VI, p. 261.

³ *Ibid.*, XIX, pp. 7-8.

⁴ *Studii și documente*, VII, p. 210, n-l 11.

⁵ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, pp. 287-8.

⁶ *Ibid.*, p. 289 și urm.

⁷ *Studii și documente*, V, pp. 26-7, n-l 119.

⁸ Marturi: Savin Cucoară, Sanson, Toader Dodon, Liciul ș. a. *Uricariul*, XXIV, pp. 417-8.

Toderașco și Criste, avea, prin cumpărătură, și Pilipăuții¹. Pe la 1670 se așează la Bălcoșești Orheiului, pe apa Răutului, neamul Sturzescul². Acest neam, care cuprinde și preuți, are loc apoi și la Cerceleşti, la Sirbeni.

Prutul era mărgenit de ambele părți cu satele dubăsărilor cari treceau pe călători³. «Pustiul» rămânea numai în mijlocul țerii, «fără locuitori și fără apă», doar cu cîte o rară cișmea pierdută în acest «bărăgan» al cărăușilor⁴. Prada din 1648 a Tatarilor, oricît de grozavă ar fi fost, nimicind tot «din Nistru până în munte»⁵, îngădui însă țerii să se ridice.

Cît privește orașele, lui Pavel de Alep protopopul de *Orhei* i s'a părut un Vlădică. El văzu în oraș strade podite cu lemn ca în Iași, pîraie ce se strecurau pe margene, ca azi la Bistrița și în alte orașe ardelenesti, și mișcău morile tîrgului, heleșteul străbătut de un pod statornic și avînd, ca și celelalte zece mari lacuri ale țerii, iezătura făcută de Vasile-Vodă: tolosul heleșteului îl prețuia el la 3.000 de galbeni pe an⁶. În oraș se urmaseră pîrcălabi destoinici, din neamuri de țară, cu priință, ca Apostol sau Apostolachi, fiul lui Ionașcu sau Ionășcuță Rusul, fost Mare-Logofăt,

¹ *Surete și izvoade*, III, pp. 293-5; V, p. 13 și urm.

² *Uricariul*, XXV, pp. 262-3 Cf. *ibid.*, pp. 264-8. Pe atunci la Branova, Crăsnășeni, Singurenă, Văsiești, Bogzești (Orhei), e neamul Bălan (*ibid.*, p. 265). Și, p. 279 și urm. Miron și Sandul apar la 1686 cu marturi din Venjenă, Leușeni, Bodorcenă (*ibid.*, pp. 279-80). La 1765 „Tudosie sin Ermurachi Bălan din Breanova ot Orhei” (*ibid.*, p. 287).

³ Pavel de Alep, p. 129.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Archiva istorică*, I², p. 191; cf. *ibid.*, II, pp. 14-5; III, p. 232. Între cei răscumpărați de la Tatarii prădalnici din 1648 e și Irina Păspală de lingă Hotin, pentru care un nepot. din neamul Talpă, dă 400 de taleri; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 292.

⁶ P. 29.

care trăia în 1648 aici, căruia-i urmă mai târziu (1655) un Catargiu, Gheorghe Postelnicul, un Matiaș Sturza (1657), un Sava (1688), un Gavril fiul lui Darie Donici (1689). Pîrcălabul, aici ca și la Hotin, avea, de altfel, pe la 1650, și grija strîngerii birului de la zlotași¹. Dărilor orheiene se adunau deci supt privilegierea pîrcălabului, de mazili, «sofi la mazilie»; ca Ionașco iuzbașa și Vasile Drăghinicî din 1660².

De «ocolul» orașului³ se ținea și vadul Răutului și satul Piatra-din-jos⁴ și heleșteie ca acel de la Furcenî. În împrejurimi locuiau deci și năvodari⁵. Hotnogi, «ostași de frunte», sulgeri apar în zapise⁶. Ca pîrcălab de Orhei, Nicoară Donici dă Secului case și dugheni cumpărate și făcute de el «în mijlocul tîrgului Orheiului⁷. În tîrg stătea pe la 1650, pentru schimbul de bani, și un *gîlbănar* (sau negustor de «iarbă galbenă» pentru văpsit?)⁸. Ca și în celelalte cetăți de hotar, se aflau și negustori de răscumpărare a robilor, ca Alexandru din Hotin, de la 1669⁹. În Orhei muria la 1665 Toader Pisovschi, și lângă el se găsea preotul de la biserica domnească, apoi Gheorghe Dinga și «Lupa vâtaful de la dumnealui răpăusatul Răcoviț[ă] Cehan Mare[e]-Logofăt¹⁰».

Prin satele vecine trăiesc Vornici de gloată, ca în Popșești, ciubotari, bezmănari, simpli vechi răzăși, din neamul

¹ *Studii și documente*, IV, p. 266.

² *Ibid.*, V, p. 402.

³ Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 15.

⁴ *Studii și documente*, XVI, p. 393.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Uricariul*, I, pp. 151-2.

⁷ *Studii și documente*, VII, p. 377, n-l 11.

⁸ *Ibid.*, VI, p. 537.

⁹ *Ibid.*, V, p. 27, nota 1. Apostolachi pîrcălabul de Orhei apare și în 1656; *ibid.*, VII, p. 377, 11, n-l 2. Cf. și cumpărătura lui Nicoară Donici, fost pîrcălab, la Pitușca, de la Gavril; *ibid.*, V, p. 212, n-l 8.

¹⁰ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, pp. 224-5.

Bătu, Codău, Fătul. Popăscul, Meleşanul, Săpoteanul, Gălbeneanul. Nume străvechi: Hăraga, Rusa, Coțul, Andreica, Merăuță, Mihuleț, Micul, Badea, Bălan, Țurcanul, Gribince, Bălăban, Coluneț, Costin, Albul, Bosie, Nicoriță, Mătieș, Luchiana, Buzescu (Armaș), Lelică, Răspop, Grăjdeanul, nu lipsesc. Și din neamul Sturzeștilor locuia acolo un Jicnicer, pe lângă Toderășcu fiul lui Apostol și alți boieri fără slujbe și mazilii, și se amestecă și câte un pribeag de peste Nistru, ca Iocanoschi sau Iablanoschi supt Duca-Vodă. La 1668 vedem pe Apostolachi biv pîrcălab și alții făcînd hotărnicie la Sîrcova, cu răzăși din neamurile Ruuleț, Saule, Boul. Corețchi, de la Prepeceni, Bușăuca, Țahnăuți, Ulișcani, Sămășcani, Pereni, Horbenesți, Cinișăuți, Olașcani, Vitlubeni (ați lui Ilie Sturza Stolnicul, care avea de la 1665 și Sîrcova și Pișcăreștii ¹).

Încă de prin 1650 un Jora, Costachi, era Vel Orăjnic» (horonze, stegar) pe la Orheiă, unde luă de la Gligore Postelnicul Miclescu satul *Dubăsari*, din care era să se facă un tîrg ².

Chișinăul, «tîrg de maî nimica» pentru Dimitrie Cantemir ³, fusese mult timp un sat atîrnînd de biserica lui Balica, Frumoasa, a «Sfinților Apostoli» și de Galata, pe cînd alte părți de moșie intraseră prin daniî domnești în mina bôierilor ⁴. Tîrgul se înfiripase însă pe la 1650, avea un Vornic și era supus Doamnei, dar în veacul al XVII-lea fu scos din domeniul ei și pus supt un pîrcălab ⁵. Era încă un loc adaus Lăpușnei ⁶.

¹ *Uricariul*, XVI, pp. 211-4. Feria e 100 de boi. V. și *ibid.*, p. 233 și urm. Miron de Singurenî de la Orheiă e romenit între ostași la 1677; *Studii și documente*, VI, pp. 30-1, n-1 64

² *Ibid.*, VI, p. 538.

³ *L. c.*, («urbecula non magni momenti»).

⁴ Halipa, I c., I, II, III. Danie a lui Duca-Vodă, 1666, către Toader Postelnicul. Alt proprietar în proces cu Galata e Iiaș Alăza (*ibid.*, II, p. 238 și urm.) Chirița dase moșia Buiceniî Galatei, dar nepotul său Ramandi lui Ionășcuț Logofătul (*ibid.*).

⁵ *Archiva istorică*, I¹, p. 171.

⁶ *Ibid.*, p. 172.

Pe la 1650 Dumitrașco cra pîrcălab de *Soroca* și avea judecată pentru Iuganî cu Vartic Vornicul și cu viitorul Dabija-Vodă¹. Cu privire la oraș n'avem știri însă, și sîntem îndreptățiți a crede că el se afla în decădere; de almințerea, așezat tocmai la margene, în buza puștilor căzăcești, el n'a putut avea niciodată liniștea, decî prosperitatea Orheiului ferit între dealuri. Acte municipale de acolo, în orice formă, lipsesc cu desăvîrșire. Totuși el era cercetat adesea și de Domniî cari veniau pînă la apa cea mare a hotarului. Ultima oară cînd *Soroca* văzu pe Vasile fu în cercarea lui neizbutită din 1653, pe care o opri vestea că Suceava a căzut². La *Soroca* erau, firește, pe lingă pîrcălabi, și globnici și dăbilarî³.

În noul războiî turco-germano-polon, de după despresurarea Vienei, la 1690, Constantin Cantemir se plîngea de prada Turcilor și Tatarilor, de năvălirile neconținute ale «tilharilor», joimiri poloni, «din sus», iar «de spre *Soroca* și Orheiî de Cazaci, Țara-din-jos de Tatarî»⁴. Cetatea fu cucerită spre sfîrșitul veacului de Cazacii regelui polon Ioan Sobieski, supt colonelul Rapp, și se purtă cîteva săptămîni, în 1693, luptă de Cantemir-Vodă, împreună cu Turcii unui Pașă de Trapezunt⁵.

Apoi *Rașcovul* de peste Nistru adăposti pe Vasile-Vodă fugar⁶: în urmă el fu chiar reședința Domniței Ruxanda, văduvă a lui Timuș Ilmilnițchi cel ucis la Suceava⁷; ea petrecu aici multă vreme, de și avea moșii în Moldova, la

¹ *Studii și documente*, V, p. 85, n-l 36.

² *Ibid.*, IV, p. cclii.

³ Măzăreanu, *Voronețul*, p. 54, n-l 10.

⁴ *Uricariul*, XI, p. 212.

⁵ Cf. și *Studii și documente*, III, p. 20; *Acte și fragmente*, I, p. 31, nota 1; p. 96. Se vorbește și de un convoiî de provisiî oprit de Poloni la Orheiî.

⁶ *Studii și documente*, IV, p. ccl-i.

⁷ El venise ca mire pe la *Soroca*; Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 209.

Deleni și aiurea. Orașul era plin de Moldoveni, cari, la vre-o greutate, se întorceau în țară¹, Ștefăniță Lupu încercă să-și aducă sora de acolo cu sila².

În Decembrie 1653 păziau la *Hotin* stegari și iuzbași³. Lupte se dădeau neconținut prin împrejurimi, risipind negustorii. Vasile-Vodă putu abia să fie primit între ziduri. Și multe acte de moșie periră aici, spune un act contemporan, «cînd primineala lui Vasile-Vodă»⁴. Toată Basarabia fu apoi prădată la 1648. și țara întreagă fugi la strigătul de «Vin Cazaci»⁵.

De și acest război pentru Domnie nu atinse în Sud *Renii*, locuiți și păziți numai de Moldoveni⁶, *Troianul*, *Cur-talul*, pentru că erau acuma turcești,—și *Chighecenii* se țineau cu greu împotriva Tatarilor⁷. În 1683 Hatmanul căzăcesc Kunicki, cu pribegii Ilie Moțoc și Savin Smucilă, uniți la Chișinău, bătură pe «Aga țermului» și merseă până la Cetatea-Albă, avînd o ciocnire cu Tatarii lîngă noua așezare Tobac⁸. În 1686, Sobieski, marele rege polon, care cinsti Moldova de două ori cu prezența lui costisitoare, luînd cu dînsul și pe Mitropolitul Dosofteiu, cu moaștele Sfîntului Ioan celui Nou, cu odoarele și cu «cărțile» Mitropoliei, crezu și el, ca mulți alții, că Bugeacul e cheia Moldovei și a Dunării-de-jos și porni să-și prăpădească oastea de foame și sete prin acest «Bărăgan» al Basrabiei. Expediția lui ajunse până «aproape de Reanți»⁹, dar se mîntui cu unul din acele desastre

¹ *Studii și documente*, IV, p. cxxx și nota 4.

² *Ibid.*, p. cccviii, n-l 8 și Miron Costin, p. 368.

³ *Ibid.*, V, p. 85, n-l 36.

⁴ *Uricariul*, XVI, p. 359.

⁵ Pavel de Alep, pp. 129-30; *Archiva istorică*, I², p. 191; cf. II, pp. 14-5; III, p. 232.

⁶ Cantemir, *l. c.*, p. 22.

⁷ Miron Costin, în *Archiva istorică*, I¹, p. 172.

⁸ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 235 și urm.

⁹ Cronică, în *Studii și documente*, III, p. 19.

care făceau pe Poloni să se gîndească cu groază la Moldova mincătoare de vieți.

Nevoia apărării de spre Răsărit trebuia să aducă în curînd și crearea unui rost de pîrcălab de Cîrligătură «la Prut», în care aflăm la 1665 pe Dubău¹; unul de Tutova chiar apare la 1661². La 1654 încă găsim pe cel de Hîrlău (Constantin Macri) și Dorohoiu (Ionașco Balș)³. La Galați în sfîrșit e pîrcălab la 1661 Toader Ungureanu⁴, care, împreună cu altul, se află și la Putna, în 1659⁵. La 1667 încă se află un căpitan de Covurlui⁶.

La *Lapușna* păzia în 1680 Cărstian Căpitanul⁷, a cărui mențiune dovedește că nici aici nu lipsiau măsurile de apărare față de Bugeacul pe care neconținut îl răscoliau luptele Turcilor cu Polonii, cu Cazacii, cu Germanii, căci după campaniile de la Neuhausel și Lewenz, în care periră mulți Romîni, ambiția regală a lui Enric Tököly era să înceapă un nou război cu Împăratul.

„*Codrii*” (Chigheciului) căpătară în același timp un așezămint militar: prin 1740 se întăria dreptul celor ce se vor așeza între Codreni de a fi «în mila și aședzare ce am făcut Domnie Mă și cu ceilalți codri», cari, între altele, nu erau supuși la datoria, supărătoare pentru niște ostași călări, a cailor de olac⁸. Se pare că unul din privilegiile era goștina mai mică: un leu la 20 de oi, pe care-l aveau în acest timp «oamenii de Măncești», în Ținutul Lăpușnei⁹.

¹ Ghibănescu, *Sigure și izvoade*, IV, p. 51.

² *Studii și documente*, V, p. 30, nota 2.

³ *Ibid.*, p. 31, n-l 145.

⁴ *Ibid.*, pp. 37-8, n-l 175.

⁵ *Ibid.*, p. 86, n-l 43.

⁶ *Uricariul*, XI, p. 278. Căpitanul de Covurlui Nicoară apare și în *Studii și documente*, VI, p. 26, n-l 50.

⁷ *Ibid.*, V, p. 44, n-l 208.

⁸ *Ibid.*, p. 356, n-le 1072-3.

⁹ *Ibid.*, p. 371, n-l 1202.

De la un timp, «slujitoriî de pe margine» dispărură, și «aû rămas țăraniî». Dar pîrcălabiî își aveau încă, la Orheiû, Soroca, Lăpușna, vechile «obiceie pîrcălăbești de alte date», urmărind vite de pripas, făcînd judecăți, și până la «singe», luînd gloabe, înfrînînd «furtușagurile care să număsc potlogăriî», așezînd vorniceî și poate și clucerî prin sate, luînd în tîrguri «cei 2 potroniceî pîrcălăbia».

Se simți însă nevoia de a întemeia peste Prut o Sărdarie ca cea turco-tătară. Atribuțiunile noului dregător, care-și ținea hotnogi la hotare, iar apoi namesnicî, era să păzească asupra risipirii satelor, asupra furtului de cai turcești și tătarești, să culeagă robii, să judece trei zile pe an la tîrguri, să comunice Domniei judecățile strîmbe, pe mîzdă sau pre voie veghetă, ale pîrcălabilor. În sfîrșit «toată margine în seama și în purtarea de grijă Sărdariului să fie», poruncește Grigore-Vodă Ghica în April 1730. Numai la Onițcanî, tîrg nou, Serdarul n'avea pîrcălabiî lîngă sine. Satele-i dădeau la numire cîte o vulpe¹. Găsim încă de pe la 1650 pe Serdar, numit așa după turcește: el avea supt ordinele sale călărași și era așezat «la Orheiû ori la Lăpușna»².

Supt Duca-Vodă, în anii cînd am găsit pe căpitanul de Lăpușna, Gheorghiiță era Serdar³. Fălciian de baștină, înrudit cu toți boierinași de pe Elan, fost ofițer polon, Constantin Cantemir însuși apare ca Serdar mai mult timp, până la Domnie⁴. El era poate de fapt încă în acest rost la 1680, dar la 1681 se iscălia: fost Serdar⁵.

3. Noi rosturi ostășești în Basarabia.

Această nouă alcătuire militară împotriva Cazacilor lui Bogdan Himnițchi, lui Timuș, lui Iurie, fiul săi, lui Doroșenco

¹ *Studii și documente*, VI, p. 427, n-l 1628.

² Miron Costin, în *Archiva istorică*, I¹, p. 170.

³ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 166-9.

⁴ *Studii și documente*, VI, pp. 34-5, n-l 74.

⁵ *Ibid.*, V, pp. 44-5, n-l 209.

și căpeteniilor din vremea sa, Hanenco, Sîrcu și alții, crunți vecini, ca și împotriva Tatarilor ce și-ar fi greșit să prelungit drumul pe la noi, întări o nouă nobilime războinică, și ea era să se manifeste din nou, revoluționar, potrivit cu tradițiile Lăpușnenilor și Orheiienilor, trezitori de Domni tineri și noi în vremurile lui Petru Șchiopul, lui Iancu Sasul, lui Alexandru Movilă, lui Gratiani și lui Radu Mihnea.

De o parte e *banul* dușmanului lor cu îndreptarea către Turci, un Duca-Vodă și Grecii lui cei bogați și lacomi. Am văzut cumpărăturile la Prut ale Anastasiei Duca. La sfârșit datoriile lui Constantin Duca-Vodă, fiul Anastasiei, făcură, la 1703, stăpîn la Mînzești și Găngurești pe Toma neguțitorul¹, și acesta-si adause părți, de la neamul Dințul și de la Toader Cuciuc fost căpitan²; din partea lui, Vartic căpitanul își vîndu partea din Mînzești lui Sandu. fiul Tomei³. Adăugim că, tocmai la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, amîndouă moșiile trec la un simplu «vtori Vistiernicel», Vasile Onofreiu⁴, avînd ca vecini mănăstirea Frumosa, la Zagarancea, și pe Răzoaia. la Coadă Stîncii⁵.

Păun Vameșul, mare proprietar de moși în vremea Ducăi-Vodă, avea lăsîndu-le apoi mănăstirii sale din Bucium, la Clatie , și Ușerești pe Prut (la Lăpușna), luați de la Iani, fratele altui vameș, Trohin⁶. Încă din 1673 mănăstirea Agapia vindea, după stricăciunea de oști străine, Șorcanii Orheiului, «cu vecini și cu locuri de heleștie și cu sădnic într'apa Nistrului», pe 800 de lei, altui Duca, Vistierul⁷.

Se știe că Duca el însuși avea mari ambiții personale în

¹ *Uricariul*, XII, pp. 296-8.

² *Ibid*, pp. 298 și urm. Nume: Nazaria, Horceag. Locuri: Movila Hulpîi, drumul Căntîrilor, Răticica.

³ *Ibid*, p. 305 și urm.

⁴ *Ibid*, p. 309.

⁵ Fiica Răzoaii, Elena, luă pe Banul Dumitrachi Ghica din București (*ibid*, p. 315). V. mai departe.

⁶ *Studii și documente*, VI, p. 58, n-l 14.

⁷ *Uricariul*, V, pp. 234-5

aceste părți. El așază departe peste Nistru, în locuri de mult colonisate cu Moldoveni, un vice-Hatman greco-slav, pe Iene Draghinei, după ce fusese însuși, la 1681, în Constantinopol pentru a face propunerea, primită cu cea mai mare bucurie, în vederea păcii și răspunderii regulate de tribut,—a unei Ucraine încredințate lui, ca Hatman, urmaș al Hîmnițchilor și lui Dorosenco, Cazaci necredincioși și calici¹. La 1673 acest Iene Grecul din Rașcov era numai pisarul și tălmaciul Hatmanului căzăcesc Dorosenco². La 1683, în April, însă, «Iene Draghinei Hatmanul» cumpără moșii la Țicanovca Ucrainei, de la Rusoaica Duducalca, avînd ca marturi pe șoltuzul orașului Ivan Goguma, pe un Ungur, Iștoc Clucerul și ostași, «horodi» (horonji), sotnici, căpitani sau polcovnici³. Domnul însuși merse la Nimirov, unde mai târziu era să se negocieze o pace ruso-turcă, luînd cu sine pe Doamna Anastasia și ginerele lor muntean. La Țicănauca, în fața Sorocăi, făcu case domnești cu beciuri de piatră și altele «la Peștere lingă Buh, aproape de Nemirova», unde avea, ca și în celelalte tîrguri, de peste Nistru, «stupi, vaci, oi, pluguri de boi, velniță de horilcă, de bere și de altele» și fabrică de mied din mierea domnească a Moldovei⁴.

Mihalcea Hincul era un bogat boier basarabean, cu moșii așezate în părțile Chișinăului: el întemeie, pe la 1678, mănăstirea de maice a Sfintei Paraschive, care-i poartă numele⁵; la 1660 era Serdar⁶.

Avea ca tovarăș pe Apostol Durac Serdarul. Și el stăpîniă moșii pe aice; în adevăr Chiriac Durac, fratele lui

¹ *Ambasadori, misionari, etc*, pp. 18-20.

² *Archira istorică*, II, p. 79.

³ *Studii și documente*, V, pp. 47-8.

⁴ Nicolae Costin, în *Letopiseșii*, II, p. 22; Neculce, p. 216.

⁵ Arbure, *l. c.*, pp. 321-3.

⁶ *Studii și documente*, V, p. 34, n-l 161.

Apostol, lăsase o văduvă, Maria Medelniceroaia Durăceasa, care vinde ocina ei din Ivănești la 1676¹.

Ca dinșii, doritori de stăpînire creștină, polonă, cum chibzuise mai înainte un Miron Costin însuși, era și neamul hotinean Hăjdău. Pentru Negrinții Hotinului avură judecată Ifrim Hăjdău și Miron Barnovschi, viitorul Domn, care și căpătă satul². Ifrim Hăjdău iscălește grecește, la 1622-3, cînd colegul său pîrcălab de Hotin cumpără, fiind de față Simion al lui Pilipovschi și Avram de Lucăcenț, satul dorohoian Păltinișul³. Moștenirea lui Ifrim cuprindea : la Hotin Pașcăuții, Tulburenii, Negurenii, Citnicăuții sau Hăjdaua, Nesvoia, Precutul, Belcăuții-de-sus, Ocne Slobozia, Denjanii, Dolinenii, Cruhlicul, Șendrenii, Dumenii, Costiceni, Fedcăuții, Șarbaca, Hrușăuții, Tulitenii, Tulburenii, Medveja, Glincenii, Hancăuții, Cafienii, Brînzenii, Culiceni. A lui Vartic (fata lui, Antimia, se mărită cu Gheorghe Hăjdău), la Hotin : Cris.inești, Orșavineț, Cerlina-Mare, Lucuceni, Zelena, Volovățul.

Să adăugim la acești represintanți ai nobilimii războinice nouă, doritoare de aventuri, înainte de toate pe terenul clasic al luptei seculare cu Turcul, neamul Murguleț : prin căsătoria unei femei din această familie cu Cheșcu Portarul, ajunse la dînsul parte din Lincăuți, la Soroca⁴.

De aici, din această tovărășie de războinici nemulțămii că Duca «nu lipește de Curte» pe Lăpușneni și Orheieni, ieși, în 1671, răscoala Hîncului, a lui Durac și Constantin Clucerul, de la care a rămas vorba de împotrivire : «Vodă

¹ *Ibid*, VI, p. 90, n-l 73. Pentru Lozinschi Durac sau Duratco, *ibid*, p. 94, n-l 104 Gligorcea Durac și Nicolae Lozinschie Durac, fiul lui Postolachi Durac, în 1766; *ibid*, p. 104, n-l 151. — Pentru Grumezea Lozonschi, *ibid*., XI, pp. 79-80, n-l 142; p. 81, n-l 151, pentru Lozenschi Durac, *ibid*., XV, p. 205, n-l 72. — Pentru Anița Durăceasa, *ibid*., pp. 309-10, n-l 40

² *Archiva istorică*, I, p. 191.

³ *Studii și documente*, II, p. 83, n-l 23. Se judecă apoi, supt Vasile Lupu, cu Hilimon Zahul; *ibid*., n-l 26.

⁴ *Studii și documente*, XIX, p. 28.

vra și Hîncul ba». Cetele răsculaților ajunseră până la Iași: Domnul, Doamna fugiră în Țara-de-jos, Aga birului era gata să recunoască partidul biruitor. Dar în curînd legitimitatea turcească învinse. Cu Caplan-Pașa fugarul se întoarce și bate pe răsculați la Chișinău ori la Iepurenî, în apropiere¹.

Totuși în Hotin ceilalți se mai ținură încă, luni de zile. În Februar 1672 Ștefan Hăjdău, «Mare-Căpitan» și pîrcălab de Hotin, Hăbășescul și Prodan stăteau închiși în cetate și intrau în legături cu Polonii pentru a-i avea în ajutor împotriva lui Duca-Vodă. Vorbiau în numele lui «Hîncul și a altor boieri din acea țară cari se aflau în Iași», arătînd că s'ar supune regelui Moldova; se arată gata să ție cu banii lor ajutorul ce li s'ar trimete². Hăjdău îngenunchia pentru ca să adeverească și mai bine curăția gîndurilor sale.

Legăturile acestea cu Polonii îndemnară pe Sobieski la războiul mai îndrăzneț împotriva Turcilor, cari veniau acum, cu însuși Sultanul Mohammed al IV-lea. ca să iea, în 1672, Camenița. cuib de intrigi împotriva Moldovei și pază a vadului hotinean. Hotinul fu ocupat, cu tunuri cu tot, biserica prefăcută în moschee³. Domn era însă cumnatul lui Hăjdău, Ștefan Petriceicu, care visa de reluarea cetăților Bugeacului⁴. În Iunie 1673 toată boierimea era la Hotin, cu Vlădiciî Dosoftei, Teodosie, Serafim de Rădăuți și Ioan de Huși⁵.

Peste cîteva zile se dădea lupta, și Romîni se rătăciau, cu Domni cu tot, după grosolana insultare a Domnului Moldovei, în tabăra creștină. Cu atîta însă nu se isprăvi răzloiul. Petriceicu putu să mai năvălească în Moldova cu

¹ Nicolae Costin, p. 7; Neculce, pp. 197-8; *Documentele Bistriței*, II, p. xxv.

² *Studii și documente*, IX, p. 146, nota 2.

³ *Arhiva istorică*, II, p. 79.

⁴ *Ibid.*, I, pp. 25-6; *Columna lui Traian*, 1882, pp. 477-8; *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 231.

⁵ *Studii și documente*, VII, p. 367, n-l 11.

credincioşii lui, dar îi fu cu neputinţă să rămîie. Turcii apărură din nou, şi la anul şi în anii următori, împotriva Polonilor din Cameniţa, a Cazacilor din Cehrin, până ce pacea de la Jurawna (27 Octombrie 1676) li asigură cea d'intăiū cetate şi li îngădui a face Ucraina moldovenească a lui Duca-Vodă. În aceste lupte la 1674 Nistrul se trecea de Turci pe podul făcut la Soroca şi întoarcerea trebuia să se facă pe la Bender¹.

Şi cronica Țerii scrie: «De la luarea Cameniței începu țara Moldovei a se împuțina și a se pustii de mari asupreale ce avea, cu de toate de zaharale multe, ce poartă în toți anii, de bagă în Cameniță, și de schimburile oștilor ce le duc de le bagă în Cameniță, și a Pașilor. Nu pot ajunge nice cu spusul, nice a scrie cu condeii cît greu și cită robie, și dentr'alte pagube, făcîndu-se săracilor pren calele lor, plîngere și suspinuri. Lăsăm la giudețul Domnului și Dumnezeuului nostru de mari pedepse și asuprele: den calele lor pustiitu-s'au Ținutul Hotinul și Cernăuți și Ținutul Iașilor și Dorohoiul și Hirălăul»².

Revanșa polonă de la 1686 înainte fu foarte slabă. S'a arătat cum Sobieski își pierdu oastea în Bugeac. Cînd veni a doua oară, în 1691, el se mulțămî să ocupe Bucovina de azi, cu mănăstiri cu tot, coborîndu-se dincolo de Siretiū până la Neamț, în nădejdea că la pace va putea dobîndi, cu această dovadă, Moldova toată. Pacea de la Carlovăț, în 1698-9, îi restitui însă numai Camenița.

Cu aceasta cădea înrîurirea polonă la noi pentru totdeauna. Doar propaganda catolică, care avea în serviciul ei pe Iesuiții din Iași, cu moșie basarabeană la Tocsobenî sau Dumenî lîngă Prut, unde, am văzut, nu îngăduiau a se clădi biserică ortodoxă, de se făcea, în veacul al XVIII-lea, supt scut polon, de acești Iesuiți, și în raiele, cadii neavînd voie nici să deschidă lăzile lor³.

¹ *Ibid.*, IX, p. 165, nota 2.

² *Studii și documente*, III, pp. 16-7.

³ *Ibid.*, I-II, p. 96, n-l xxviii.

Cît despre partida creștină a Hotinenilor și Orheienilor, în acest timp de risipă a elementelor războinice, ea găsi drumul la Țarul.

CAPITOLUL al V-lea.

Ruși și Basarabia în veacul al XVIII-lea.

1. *Petru-cel-Mare și partidul militar al Basarabenilor.*

Între luptătorii lui Petru-cel-Mare erau doi din neamul Hăjdău, care păstra sabia aurită a lui Petriceicu-Vodă, Gheorghe Lupașcu și Vasile fiul Armașului Gheorghe și al Antemiei Vartic, frate al Mariei Bainschi, care moștenise, la Hotin, satele Negurenii, Pășcăuții și Tulburenii¹. Mihăilă Ganul, fiul lui Vasile Mirzescul «de pe Cogîlnic, din Ținutul Orheiului, din satu de Horbaniș», se afla și el între pibegii militari la Cuicăuți peste Nistru în 1715 și lua acolo, cu zestre mare, de 2.000 de zloți, pe fata lui Ioan Luca sau Lupașco Murguleț, «rohministrul în oastea Luminatului mareșal regal domnul Liubomirski și fiul răposatului de slăvită pomenire staroste moldovenesc la Cernăuți Nicolae Murguleț». Îscăliau pe zapisul de îndatorire, pe lângă «șlehtici» poloni, și «din Moldoveni cîțiva tovarășii», ca Banul Savin, Andronic Isar, Cîrste, Ioan sin vătav Roman»².

Numele de Chigheciu al lui Apostol luptătorul de la 1707 în oastea lui Petru-cel-Mare cu călărima lui moldovenească, arată obîrșia lui³. El aducea cu sine un pîlc în-

¹ *Archiva istorică*, I¹, p. 514.

² *Ibid*, III, p. 276.

³ *Ibid.*, I¹, pp. 83-4.

treg de Romîni, cules de sigur în acele locuri unde îndelungata, necontenita luptă cu Tatarul a dat naștere și unui ciclu întreg de poesii populare, de «cîntece bătrînești» din care se ridică tipul lui Grue Grozovanul care se luptă cu Hanul el însuși, biruindu-î trufia tătărească ¹.

2. *Anexarea de Turci a Hotinului.*

Încă în Iunie 1712 aflăm un Vel Căpitan de Hotin Pătrașco². Peste cîteva luni, Moldovenii părăsiau însă cetatea Hotinului, unde erau să se mai întoarcă numai trecător și supt steagul altora. Înnainte de înfrîngerea de la Prut a lui Petru-cel-Mare, ale cărui oști intraseră în Basarabia pe la vadul Sorocei,—în raiaua Benderului, la Varnița cetății, supt coperișul unei case moldovenești, apoi supt acela al unei nouă clădiri făcute după datina noastră, se odihni «leul nebiruit» al Suediei, și el rămase acolo, până ce Turcii, sătui de cheltuieli și de întetiri, îl siliră a pleca, și după zdrobirea unui dușman care dovedise totuși că el știe să scape. Puțin timp după «calabalicul» de la Bender, care luă Moldovenilor din raiă un oaspete greu de ținut, sosi și regele pus de Carol în Polonia, Stanislas Leszczynski, care, venit de departe, fusese recunoscut și arestat la Iași de Nicolae-Vodă Mavrocordat. El stăruia de Turci să fie așezat în Scaun în locul vechiului rege, prieten al Rușilor. O puternică expediție, supt Abdi-Pașa, ca Serascher, se puse în mișcare, dar ea se opri la Hotin, unde Turcii intrară. Moldovenii fură chemați acum ca salahori spre a întări cu uritele ziduri turcești de piatră care cad astăzi în ruină, cetatea ce li se răpise.

Se încercă în acești ani și așezarea Turcilor în Soroca, precum în Lăpușna, lângă Chișinău, se încercase a Cazacilor Hatmanului Steciū, apoi a Tatarilor lui Geaun-Mîrza

¹ V. N. Iorga, *Balada românească*, în „Cursurile de la Vălenii-de-Munte“, II.

² *Studii și documente*, V, p. 228, n-1 68.

înnainte de pacea din 1699¹. Și pe aici, de ani de zile, se jăfua în voie. Pentru a se împopora din nou aceste locuri prădate trebuie să se creeze o slobozie gospod la Orhei, al cărei Vornic era la 1719 Ștefan Gane².

Ca și la Bender și în cetățile din Sud, Domnul își avea aici represintanții permanenți, cari comunica Turcului vești de prin gazetele italiene și franceze și trăgeau în schimb cu urechea la veștile de la Poartă. Capuchehaiele erau la Hotin în 1723 doi Greci: Diamandi fost Medelnicer și Iordachi fost al doilea Portar³.

Un Pașă, cu curtea sa: scriitor și vistier, cadiu, vameș, Ieniceri și iamac⁴, Spahi cu Aga lor, înlocui pe modestul nostru pircălab. Lipcani tatar⁵ se întâlnesc de acum înaintea în cetatea lui Ștefan-cel-Mare și a lui Petru Rareș. Toți aceștia cer bani și daruri. «Obrazurilor știute» de la «suhatur⁶», ca și demnitarilor arătați anume li se trimet stoffe, trăsuri după moda Apusului, băuturi «europene».

Și din nenorocire acești stăpini noi se schimbă des. O listă a lor s'ar putea încerca. Dăm aici numai unele indicații documentare pentru dînsa. La 1721 era Pașă la Hotin Abdül⁶. Războiul din 1738 cu Muscalii aduce luarea cetății și schimbări după pace. La 1762 Mehemed-Pașa ajunge la Hotin⁷. În 1763-4 Hamza-Pașa e acolo⁸. La 1764 Abdî-Pașa de Hotin e mazilit⁹. La 1768 Halil-Pașa e dus la Poartă, și în loc vine pentru războiul Ieîen-Husein⁹. După pacea din 1774, la 1777 mergea la Hotin Pașa Soliman¹⁰.

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 240 și urm.

² *Studii și documente*, V, p. 101, n-l 103.

³ *Ibid.*, p. 231, n-l 78.

⁴ Iamacii la Hotin, *ibid.*, VI, p. 316, n-l 737; p. 330, n-l 842, 335, n-l 896.

⁵ *Ibid.*, I-II, p. 96, n-l xxviii.

⁶ *Documente Callimachi*, II, p. 284, n-l 118.

⁷ *Ibid.*, p. 83.

⁸ *Documente și cercetări*, p. 38.

⁹ *Documente Callimachi*, II, p. 491, n-l 115.

¹⁰ *Documente și cercetări*, p. 163.

În 1786 e la Hotin Ismail și, se pare, pleacă din Bender Duzlû-Mehmed ¹.

Un nou războiu aduce pe Ruși până la 1793. Peste trei-sprezece ani Pașa se întorcea : în Iulie 1797 la Hotin Hasan înlocuiește pe Bechir ; la Bender era un Hasan ².

În 1806 în sfârșit găsim la Hotin pe Carâ-Mehmed-Pașa și la Bender pe Hasan-Pașa ³. Aă fost și cei din urmă.

Granița raielei Hotinului era în urmă la Ciuhur ⁴. Fugari «din raiă de la Ciuhur» găsim la 1762-3 ⁵. De la Lipcanii Hotinului a rămas Podul Lipcanilor, în față cu Rădăuții ⁶. Lipcani se introduseră și în Moldova, și pe la 1760 îi vedem umblînd pe la Ținuturi după mucarer ⁷.

Drumul cel nou, des bătut de oști, tunuri și cară de provizi, la Hotin pornia de la Stănilești, de unde se începea și drumul la Lăpușna, și urmă prin Boldurești, Rezina, Rîșipeni, Podul-lui-Gherman, Ciuciulești și Vasilăuții-Marî ⁸.

3. Ruși năvălitori și elementele militare din Basarabia după Petru-cel-Mare.

Pribeșilor, drumul Basarabiei li era acum cu totul închis. Ei muriră între străini, așteptînd ceasul răscumpărării , prin Muscali, dar nu pentru Muscali.

La 1732 pribeagul Gheorghe Lupașcu Hăjdău, fiul lui Ștefan și al Alexandrei fata lui Toader Petriceicu Vornicul, «eă, nepot și moștenitor de sînge al lui Ștefan-Vodă Petriceicu, Domnul țerii Moldovei, eă, nenorocitul fugar din țara

¹ *Studii și documente*, VI, p. 190.

² *Documente Callimachi*, I, p. 100, n-l LII. Cf. *ibid.*, p. 113, n-l LXIII.

³ *Studii și documente*, VI, p. 203.

⁴ *Documente Callimachi*, I, p. 183, n-l CXXIX.

⁵ *ibid.*, II, p. 103.

⁶ *ibid.*, I, p. 188, n-l CXXXV.

⁷ *ibid.*, II, p. 123.

⁸ *Documente și cercetări*, pp. 38-9.

părinților, moșilor și străbunilor miei, eu care am fost odată boier bogat, care acumă sînt pribeag în țară străină, sărac și lipsit în așa fel, că nu pot la bătrînețele mele nici chiar să las Dumnezeu lui mieu o pomană și jertfă vrednică de el», făgăduiește, «dacă va da Dumnezeu ca Moldova sau județul Hotinului să scape de dușmanii Turci și fiii miei, nepoții miei, neamul mieu să redobîndească moșiile și stăpînirile lor», a face biserică Sfîntului Gheorghe în Dolinenii Hotinului și a da Cruhlicul la Pecersca din Chiev¹. «Să nu pierdem nădejdea în Dumnezeu că ne va ierta și că scumpa Moldovă nu va rămînea totdeauna supt picioare musulmane. . Mă rog lui Dumnezeu ca picioarele păgînilor să nu calce pe mormintele străbunilor noștri, și, dacă nu ale mele, măcar ale urmașilor miei oase să se odihnească în țara strămoșească²».

Dintre asemenea oameni erau de sigur și Moldovenii cei înrolați în Polonia, uni ca husari, și vestiți ca buni ostași³.

Cînd Rușii pătrunseră din nou în Moldova, din Orheiuri se ridică noi rebeli. Un act al lui Grigorie Ghica-Vodă, din 1740, pomenește pe «un tălhar anume Ilișco Orheianul, carele din pămîntenii s'aui hainit, și, el făcîndu-se căpitan de cătane moschicești, rădicînd sabia împotriva patriei, supt comanda lui Constantin Cantemir ce-aui fost brigadiru la Moscal, făcînd mult rău țării»⁴. Cu generalul Münnich se mai uni, — «și aui făcut multă stricăciune țerii și banii domnești încă aui luat, din slujbe», — Gheorghe Isăcescul, căruia ca pedeapsă i se confiscă satul Orășeni⁵.

Spre Nistru începuseră să se ducă doritorii de pămînturi largi; războiul din 1739 îi aduse înapoi, ca pe doi Curteni de Cămară, rude ale egumenului de Florești⁶.

¹ *Archiva istorică*, I¹, p. 51 și urm.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, pp. 55-6.

⁴ *Uricariul*, V, p. 261.

⁵ *Studii și documente*, V, p. 59, n-l 269.

⁶ *Ibid.*, XV, p. 65, n-l 22.

La 1760 Lazii din Hotin provoacă tulburări care se întind până la Mohilău¹. În Soroca însă, Tatarii nu putură pătrunde în năvălirea lor prădalnică din 1758².

4. Încălcări tătărești.

Geaun-Mirza, ajuns acumă beiu turcesc la Oceaov și Bender, făcu, încă din 1712, să se dea Tatarilor săi un nou hotar, cuprinzînd o bucată de pămînt moldovenesc, de la hotarul lui Halil-Pașa și până la Nistru, cele «două ceasuri» de lățime și 32 de lungime, — dar numai pentru întrebuințare, cu îndatorirea de a răspunde *alîmul* și *ușurul*.

Și de aici horda înaintă tot mai mult, pe în etul, în paguba Moldovei. Un Domn energic și influent scoase pe încălcători cu sila și făcu să li se dărîme cișla. Tatarii se răsculară, supt conducerea lui Aadil-Ghiraî, fratele Hanului mazil, Caplan. Cînd însă cetele Hanului veniră pe la Bender și Moldovenii, Muntenii trecură Prutul pe la Fălciui, răsculatul se supuse, închinîndu-se Serascherului, care-l surguni la Iampol. Ca pedeapsă, Poarta hotări să se restabilească hotarul lui Halil-Pașa. Conferința de la Ismail între comandanții oștirii biruitoare li întări însă cele două ceasuri, ba încă dreptul de a pășuna și mai departe. Și Neculce asigură³ că peste un an se găsiră boierii, porniți împotriva lui Ghica-Vodă, cari propunea Tatarilor, dacă i-ar ajuta să-și facă un Domn după plac, a „*giurui Hanului să fie loc tătăresc din Prut încolo*”⁴.

Încălcările și după aceasta, împotriva adausului, din anul Hegirei 1126, a hotarului lui Halil-Pașa, urmează. Un «*musai*» capătă voie a întemeia o cișlă și o întinde în paguba boierilor vecini; făcîndu-se, împreună cu satul vecin Ortac-Burnu, din raiaua Ismailului, *vacuf*, adică loc închinat unei moschei,

¹ *Documente Callimachi*, II, p. 251, n-l 45

² *Ibid.*, II, p. 627, n-l 16.

³ P. 369.

⁴ Vezi izvoarele în *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 246-9.

administratorul, *multezemul* acesteia, cruță și mai puțin granița moldovenească. Divanul nostru se arată gata a plăti el venitul moscheii pentru cișlă și a lăsa și pe acești Tatarî la locul lor, cerîndu-li numai «năimala», chiria pentru case, iar pentru vite și stupi *ușurul* și *alîmul* ¹.

Hotărîndu-se astfel «cele două ceasuri de spre Bender», Mihaî Racoviță făcu sătenilor de acolo o situație mai bună, scăzîndu-li darea pe oî pînă la 2 parale de fiecare — pe cînd ceilalți dau un leu la 10 oî —, și privilegiul se întărește de Constantin Mavrocordat (c. 1740), care-l întinde și asupra coloniștilor noi în această regiune ². Dumitrașco, fratele lui Vodă-Racoviță, se uni însă, după căderea acestuia, cu Aadîl-Ghiraî, cu «zorbalele» Bugeacului și se ridică împotriva Domniei, păgubind, spune, după iertare, hrisovul lui Grigore-Vodă Ghica, și Vistieria, — pentru care și văduva sa Ilinca trebui să-și vindă casele din Iași, precum și viile din acest oraș și din Huși ³. Dar acei cari ar fi făcut făgăduiala nelegiuită de a ceda Tatarilor Basarabia erau alții: ginerele lui Racoviță, Iordachi Stolnicul fiul Lupului — un Basarabean —, veriî săî primari, Constantin și Gavriil Costachi, Toader Costachi, ruda lor, Ioan Paladi și fiul Toader și Iordachi Cantacuzino Spătarul ⁴.

Ni lipsește actul lui Gavril-Vodă Callimachi cu privire la hotarul tătăresc. Dar în 1777-82, supt Constantin-Vodă Moruzi, fostul Logofăt Nicolae Roset merse în numele Domnului să hotărască încă odată locul Moldovei de al Bugeacului. Avem și azi, în forma unei notițe mai târziu, această hotarnică. De la Bender linia trecea pe la satul Hotărniceni, al vechilor locuitori de graniță, urmă *Troianul* pînă la Beșțiman, tăia „*drumul ce merge la Tigheciu și la Codru*“, se ținea apoi de acest drum, atîngea „*drumul ce vine de la Tigheciu la Ialpovăț*“, continuă către Ulmeni și Borzești, străbătea Valea-

¹ *Uricariul*, III, pp. 216-20.

² *Studii și documente*, VI, pp. 358-9, n-l 1090.

³ *Uricariul*, V, pp. 263 și urm.

⁴ Neculce, *l. c.*

Adîncă și movila Tălmaciului, a Deliilor — ostași turci de îndrăzneală avangardă, valea Verdeșenilor, se apropia de Ițcani și Catțin, înainta spre Strășinești și Maxine, spre Larga și movila Burlei: însemnarea se oprește la satul «Tatarvli»¹. Ca nume tătărești mai găsim Algăra, Caragași, Oteazbeiū, pe lingă numele românești, Șeasa, Ursul, Boșăreanu. După douăzeci de ani însă, cînd, la 1797, Rhigas își făcu harta, hotarul atîngea numai localități cu nume străin.

După harta aceasta a lui Rhigas, făcută a doua zi după întărirea celor «două ceasuri», hotarul Bugeacului, necuprînzînd și acest teritoriu de «două ceasuri», era la Nord, de spre Ținutul Chișinăului, următorul: el pornia de la Orac-Mirza, ceva la Apus de obîrșia riului Valea-Strîmbă, unde se întîlniau Ținuturile Fălciū și Chișinău cu Tatarii, trecea spre Răsărit pe la Caracuză, pe supt Farladan, pe la Cara-Mirza, ce rămînea în Moldova, se ridica spre Nord, pînă atîngea cursul Bîcului, și urmăria această apă pînă la Vărsare. Rajalele Ismail, Chilia și Acherman rămînea deosebite de pămîntul Hanului².

Și pe la 1760 Nicolae Căpitanul de Greceni făcea «hotărîitul Moldovei cu Benderiul»³. Apoi, în 1776, se scotea un ilam pentru hotarul «celor 32 ceasuri» de la cadiul de Bender⁴.

De la alim se lua în 1762-3 6.000 de lei pe an și 4.000 de la ușur⁵. Și ai noștri aduc, de altfel, pagube la Tatarî: așa făcu un Costin Ciudin, «om rău», care fură «cai tatărești a lui Can-Mîrzea» pe la 1720 și pierde moșia sa de la Teșăuți⁶. Iordachi Cantacuzino chiar fu învinuit că a luat oi de la Hotin și le-a trimes la Ruși: cadiul Brăilei veni să-l judece, în 1739, la Iași, dar îl găsi nevinovat⁷.

¹ *Uricariul*, III, pp. 170-2.

² *Studii și documente*, VI, p. 589.

³ *Ibid.*, XXII, p. 136.

⁴ *Documente și cercetări*, p. 162.

⁵ *Documente Callimachi*, II, p. 106.

⁶ *Studii și documente*, XI, p. 81, n-l 152. Aici hotărînicește Teodor Calmășul ca fost pîrcălab; *ibid.*, p. 81, n-l 154.

⁷ *Ibid.*, p. 83, n-l 161.

4. *Viață de hotar cu Tatarii pe la jumătatea veacului al XVIII-lea.*

Să nu se creadă cumva că ajunsesem astfel robii Tatarilor; adesea era din potrivă.

Legăturile de iubire nelegiuită cu Turcii se pedepsiau aspru¹. Domnul Moldovei lua seama Tatarilor une ori, cînd niscaiva Boșnegii îi atacău și păgubiau². Cel din tribul Orumbet-Oglu, așezați mai aproape de Prut, n'au voie să treacă decît pe podul de la Fălciu; altfel sînt puși în fiare și aduși la Căpitanul de Codru, care-i dă spre pedeapsă mîrzacului lor³. Lăpușna rămăsese, firește, a Moldovei, și se ieau măsuri de cîte ori tîrgoveții sînt supărați de Turcii vecini, cari trebuie duși «în fiare» la Bender⁴. Nu se lasă fără urmărire nici iamacii, recruții, din Hotin cari fac necuviințe mergînd la iarmarocul din Botoșani⁵. Și un emir tatar care s'a purtat rău pe la Putna e trimis în lanțuri la Bender⁶. Se întîmpla chiar une ori ca hoști din Moldova să prade și pînă la Ismail⁷. Chighecenii pîresc inimos pe Tatarii⁸.

În cuprinsul hotarului celor «două ceasuri», boieri cu moșii, Constantin Roset, de pildă, își lua, regulat, veniturile⁹. Numirea beșlegilor, ofițeri de poliție turci, se făcea, la Chișinău, ca și la Galați, unde se ziceau Serdari, cu cartea de beșlegie a lui Vodă¹⁰, și pîrcălabul gălățean avea și dreptul de a aresta pe Serdar¹¹. Vedem pe Constantin Mavrocordat dînd porunci «alîmgiilor» și «ușurgiilor de la Oraolu» și

¹ *Ibid.*, VI, p. 225, n-l 127; p. 241, n-l 262; p. 330, n-l 846.

² *Ibid.*, p. 222, n-l 106.

³ *Ibid.*, p. 2 n-l 106.

⁴ *Ibid.*, p. 231, n-l 180.

⁵ *Ibid.*, p. 234, n-l 210.

⁶ *Ibid.*, p. 236, n-l 228.

⁷ *Ibid.*, pp. 245-6, n-l 313.

⁸ *Ibid.*, p. 242, n-l 274.

⁹ *Ibid.*, p. 242, n-l 276.

¹⁰ *Ibid.*, p. 242, n-le 277-8.

¹¹ *Ibid.*, p. 244, n-l 293.

«Oronbetoglu» (alîmul era de 5 parale la fînaț)¹. Tatarii cari araû pe loc străin trebuiaû să ducă uşurul la Chişinău². Capuchehaiaua de la Iali-Agasi avea tot atîta trecere ca şi cele de la Hotin, Bender şi Akkerman³. *Iarlicurile* şi *mehtupurile* date de Han pentru a cruşa pe al lui de a da alîmul (ca la Sălcuţa) sînt atacate⁴. Se cere Benderliilor vamă de căruţă nouă şi de peşte⁵, lenicerilor cuniţă, iar ciobanilor goştină, cu peceţi⁶. Turcii cu dugheni din Chişinău, Orheiû, Lăpuşna dau «vamă»⁷. Tatarî cari ucid un om cu parul caută a împiedeca, de frică, prin îngroziri şi făgăduieli de oi şi vaci, pe văduvă de la piră⁸. Chighecenii sînt îndemnaţi a pîri pe Tatarî pentru suferinţile de la ei⁹.

Şi Turcii răpitori din cetăţi ştiaû, măcar de la o bucată de vreme, de frişa Domnilor Moldovei, cari puteaû, după «canun-namea» (*canun-namê*, lege)¹⁰, să-î facă, prin trecerea lor la Poartă, să fie aspru pedepsiţi.

Căpitanii de Codru păziaû bine hotarul, şi vedem pe Toader Goian, unul din ei, însărcinat de Constantin-Vodă Mavrocordat a merge, cu Hoisan salahorul, la Huşi pentru a prinde pe doi Lazî «zulumgii» veniţi din Bugeac şi a-î duce la Bender pentru ispăşire¹¹. Dacă sătenii din judeţul Iaşi trec în raiaua Hotinului, Căpitanul-cel-Mare de Doroheiû stăruie la capuchehaiaua de acolo pentru întoarcerea lor¹². Căpitanul de Covurluiû avea acelaşi rost¹³. Musulmanii

¹ *Ibid.*, p. 243, n-l 287; p. 245, n-l 312; p. 288, n-l 541; p. 291, n-l 583; p. 402, n-l 1508; p. 405, n-l 1528; p. 406, n-l 1534.

² *Ibid.*, p. 245, n-l 312; p. 392, n-l 1386; p. 395, n-l 1420; p. 400, n-l 1471.

³ *Ibid.*, p. 243-4, p. 286, n-l 556; p. 948, n-l 581.

⁴ *Ibid.*, p. 297, n-l 611.

⁵ *Ibid.*, pp. 307-8, n-l 660.

⁶ *Ibid.*, p. 324, n-l 799; p. 400, n-l 1475.

⁷ *Ibid.*, p. 348, n-l 1008.

⁸ *Ibid.*, p. 286, n-le 556-7.

⁹ Pp. 245-6, n-l 313.

¹⁰ *Ibid.*, p. 375, n-l 1237.

¹¹ *Ibid.*, p. 212, n-le 23-4.

¹² *Ibid.*, n-l 26.

¹³ *Ibid.*, n-l 27. Cf. *Turci în Lăpuşna*, p. 214 n-l 54.

vecinî se mai pîriau apoi uniî pe alții, aruncîndu-și, ca la 1781 cei din Bender, aceeași vinovăție de a fi «încunjurat în locul Moldoviî» și a fi «supărat pe saraca raè», care, decî, ieșia mai cruțată din aceste denunțuri și rugăciuni¹. Se ajuta și cîte un sărac de supt Turci, ca acela din «Chișenov», care era dator unui Benderliu în 1786².

Dar cișelele înaintaî, scutite une ori de dăjdiî: la 1740 una se așează chiar dincoace de Prut, pe apa Elanului³. Odăile «Chiurzilor» de la Soroca, Braicău, etc., cumpărate și de la călugări, fură însă arse — cum se ardeau și morile⁴—, și «ciobanii turcești» ce ședeau «iarna și vara cu bucatele lor aici în țară», puși la dajde⁵. Pentru o încercare de siluire la Soroca, Vodă cerea să se *vie de hac* vinovatului, să-l ucidă⁶.

Și pe la 1760 se «stricaî cișle tătărești», ale lui Mambet-Mirza, se fixă «nezamul Tătarilor», se hotărau «arăturile Hotincenilor», se opriaî de la cosit pe Ciuhur *raileniî*, se chema Lipca-Agasi pentru «cercetare Tătarălor ce cosăsc la Ținutul Iași», se întrebuiîța Ienicer-Aga de la Hotin «pentru nizam ca să nu cosască fin», se aducea capuchehaia «pentru scoaterea lucrurilor Turcilor hotinliî», cari răs-băteaî, pentru fin, până pe la Hîrlău⁷. În 1764 se căpăta de capuchehaia de Cișla-Hanului porunca de a se scoate cișla lui Beiî-Mirza de la Costești⁸.

Totuși une ori, chiar supt un Domn cu trecere și hotărît, se întîmplaî lucruri ca acelea pe care le scrie cu durere un căpitan de Greceni despre cei «doi Turci din Volcănești, de pe hotarul Țării Turcești: mergînd la cîrciumă de s'aî

¹ *Uricariul*, III, pp. 133-4

² *Studii și documente*, VI, p. 195.

³ *Ibid.*, p. 213, n-l 33; p. 276, n-l 498.

⁴ *Ibid.*, 286, n-l 555; p. 289, n-l 574; p. 291, n-l 584; p. 373, n-l 1220.

⁵ *Ibid.*, p. 290, n-l 576.

⁶ *Ibid.*, p. 290, n-l 580.

⁷ *Documentele Callimachi*, II, pp. 117-81, 131.

⁸ *Documente și cercetări*, p. 39.

îmbătat, aū venit iarăși la mine, să mă ucigă, și, tîmplîndu-se la mine un mîrzac în casă, și nevrînd să-l lase pe Turci să între la mine, aū făcut pricină între dinșii, și aū tăiat un Laz și o mină a unui Tătar: ce mă rog dumitale [Vel Postelnic] să mă isprăvești, să lipsescu din căpitănie, că n'am cheltuială să pot sătura Tătarii, Turcii de horilcă»¹.

Hanul era înlocuit pe la 1760 printr'un Bugeac-Caimacam sau Bugeac-Serascher² cu un cadîu turc. Capitala lui bugeeană, așezată aproape de Bender, într'un șes nisipos, fără ziduri, avea pe la 1760 încă 25-30.000 de locuitori, pe cînd Cetatea-Albă a Turcilor nu mai număra pe atunci decît 20.000³. Pentru Tatarî, *Cîușanii* aveau pe atunci un subaș, care dădea stăpînului 750 de lei pe lună, iar pentru creștinî un Voevod⁴.

Cîșla-Hanului, cu oile împărătești, era un sălaș tătăresc mai mic, fără ziduri; acolo stătea însă Serascherul, comandantul militar suprem al Bugeacului⁵. El primia de fiecare casă un leu și la fiecare sat o oaie, fără 500 de boi primiți la alegere din partea Hordei și fără dijma grînelor⁶. Pe aici se întîlniau prin 1760 pribegii, cu robî din neamul lor, cari li dădeau învățăturî cu privire la lucrurile lor de acasă⁷.

Cadîi se aflaū la Chilia, Ismail, Bender, Han-Cîșla și Tatarbunar⁸. La Ismail, cu vechi ziduri rele și o garnisonă

¹ *Studii și documente*, VI, p. 308, n-l 662. La Galați Turcii, neavînd geamie, se închinaū în cafenele; p. 309, n-l 669. O odaie a Agăi Casapbașa se întîlnește și la Ținutul Tecuciului, pp. 363-4, n-l 1139. Alți „păstori” turci în Ținutul Bîrladului; p. 366, n-l 1155. Oamenii uciși de Tatarî la „Hănășeanii de la Codrul Chigheciului”, p. 370, n-l 1192. — Tatar ucis la noi, p. 377, n-l 1262; p. 409, n-le 1555-6. Stricăciunii tătărești la Greceii, pp. 385-6, n-l 1322.

² *Documente Callimachi*, II, pp. 111-2.

³ Peyssonel, *Commerce de la Mer-Noire*, Paris, 1787, pp. 305-6.

⁴ *Documente și cercetări*, p. 78; Peyssonel, *l. c.*, p. 305.

⁵ *Ibid.*, pp. 306-8.

⁶ *Ibid.*, II, pp. 258-9.

⁷ *Studii și documente*, XI, pp. 62-3, n-l 72.

⁸ *Ibid.*, I-II, p. 77, n-l xxviii.

de Ieniceri, stătea un muteveli¹; la Chilia, care era să fie reparată la 1750, un nazir². Akkermanul în decădere fu alipit la Oceacov, al cărui Pașă trimetea aici un musulim (sau muteselim): pe lângă 15.000 de Musulmanî erau și 4-5.000 de Armeni, Evrei și Romîni, și cel ce dă aceste cifre adaugă lămurirea ciudată că Grecii n'aveau voie să se așeze; orașul ținea încă 40 de luntri și un atelier de reparație³.

Nu departe de Căușanî, în marginea apei, erau satele «Mării», *Ialî-Cholër*, cu o populație numai moldovenească, și se citează ca făcînd parte din acest *Voevodat vasal* al Hanului așezările: Palanca, Purcarî, Sultan-Suvat, Cirbița, Sălcuța, Malcoci⁴.

Până și la *Bender* se spune că numărul Moldovenilor, cu Armenii și Evreii, era mai mare decît al Tatarilor⁵.

Nici aiurea de altfel așezările turcești nu nimiciseră viața românească; se pomenesc la 1740 satele Strășeni (Lăpușna)⁶, și «Raileni», de la Sălcuța (Hotin), etc., și de aiurea, erau numai Romîni⁷.

Peste Nistru, la *Dubăsari*, proprietate a Hanului, trăiau Romîni întâi, cu un polcovnic român⁸, și Mohilăul avea șoltuz ca și ȋrgurile moldovenești vecine: numele de Burcă al celui de la 1740 îi arată nația⁹. Aici veniau Moldoveni căutînd piețele pentru căciulî brumăriî: podul pe Nistru se făcea din nou la 1806¹⁰. La *Dubăsari* funcționa însă

¹ 1763-4; *Documente Callimachi*, II, p. 110. Un beșleagă de Iași acolo; *ibid.*, p. 120. Vezi și *Documente și cercetări*, p. 36.

² *Ibid.*, p. 112; cf. Peyssonel, *l. c.*, pp. 306-7. Cf. Kleemann, *Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova (1768-1770)*, Leipzig, 1773 (traducere franceză: Neuchâtel, 1780).

³ Peyssonel, *l. c.*, pp. 304-6.

⁴ *Ibid.*, p. 306.

⁵ *Ibid.*, pp. 304-5.

⁶ *Studii și documente*, VI, p. 225, n-1 127.

⁷ *Ibid.*, pp. 303-4, n-1 642.

⁸ *Ibid.*, p. 377, n-1 1258.

⁹ *Ibid.*, p. 379, n-1 1282.

¹⁰ *Documente și cercetări*, pp. 85, 138.

În 1764 un Hatman armean sau grec, locuitorii fiind și Armeni și Moldoveni¹: locul lui se cumpăra cu 8.000 de piaștri. Și tot Hatman i se zicea dregătorului pus peste creștinii la malul Mării, Iali (pe lângă Aga), și celui de Căușani: ei plătia 15.000 cel d'întăiu și numai 48.000 al doilea².

La Han se ținea obișnuit un capuchehaie³. La 1776 găsim și pe «Grigori, vtori Portar», Sărdar de la Akkerman»⁴.

Fiecare Han nou primia de la Domnul Moldovei o căruță cu șese cai și 2.000 de țechini în bani, iar de la al Munteniei numai o mie pe lângă căruță⁵. Nuredinul de la Baccè-Sarai lua de la cel d'întăiu 5.000 de lei din «banii mierii», și 500 numai de la al doilea; Or-bei, beiful de Perecop, 300 și 150⁶.

Balgi-bașa ridica încă, pentru Dan și Calga, balgi-bașlicul până pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea; se adăugiau blăni și «marfă de la neguțătorii lipscani»⁷. Uneori însă se lua mierea în bani, 8.000 de lei bal-accesi pentru Moldova și numai jumătate din această sumă pentru Țara-Românească⁸.

De blăni și ceasornicele domnești se învrednicia până și chiatibul de la vama Ismailului⁹. La Hotin se trimeteau și «broaște cu țăst»¹⁰. Se dăruiau Pașilor mai ales sticle de apă de melisa, pentru băutură¹¹. Coroierii țiganii strîngeau

¹ *Documente și cercetări*, p. 39.

² Peyssonel, *l. c.*, pp 241, 301. A se adăugi pentru Vizir, care lua 500 de la „banii mierii” Moldovei, 1 000 de lei de la unul, 2 000, 2 400 de la ceilalți; *ibid.*, II, p. 262.

³ *Documentele Callimachi*, II, p. 105

⁴ *Documente și cercetări*, p. 54

⁵ Peyssonel, *l. c.*, pp 242 3, 256.

⁶ *Ibid.*, p. 256.

⁷ *Documentele Callimachi*, II, p. 109.

⁸ Peyssonel, *l. c.*, p. 241.

⁹ *Documente și cercetări*, p. 78.

¹⁰ *Ibid.*, p. 13.

¹¹ *Studii și documente*, VI, p. 186.

coroî pentru Pașii de la hotare¹. Și munițiile ce veniau la Chilia treceau apoi la serhaturî prin oamenii ispravnicilor moldoveni vecini², pe cărăle mocănești ale țerii.

Pentru a avea un exemplu, pe la 1760 Stolnicul Cogălniceanu era ispravnic de Lăpușna și Orheiū, și el făcea conace Pașilor la Chiperceni, Periseceni, Chișinău și Mereni, cheltuieli cu ei la Boldulești și Năvărnic; apoi gătia o «cocie zugrăvită» Sultanului tatar, strîngea griul de ușur, trimiteîndu-l la Tatarî, plătia pe beșleagă, pe iazagiū, pe tumbaci, ca și pe capuchehaielele din Bender și Cișlă³. Colegul său de Soroca, Lupu Donicî, gătia aceleași conace la Trăistenî, Băcșani, Coșernici și Răspopenî, plătia pe beșleagă și pisar, ba chiar pe capuchehaia de Hotin, pe lingă Arnăuți, îmblătorî, țimirași, etc.⁴. În Căușani stătea residentul domnesc, la 1763 Medelnicerul Vasilachi⁵, pe cînd la Cișla era Andonachi⁶: se trimeteau acolo fierari la Hanul, ceprăgari, săhăidăcari, hamamgiî, se făceau daruri de butce; seimeni duceau pe cite un «consul franțozăscu»⁷. La 1763 Costachi Spătarul tocma biserica din acest loc cu bani domnești⁸. Aici erau să se isprăvească de altfel zilele energicului și iubitorului de lumină Crîm-Ghiraî Hanul⁹.

În 1764 merg la Căușani: var pentru «saraiurile» Hanului, chereștea și grinzî de teiū pentru același scop, «cărui mocănești» pentru Sultanul Bahti-Gherei, blăni pentru Serascher, și chiar «o păreche de ochelari» pentru Aga lui¹⁰.

Din partea lor, căpeteniile tătărești făceau daruri lui Vodă,

¹ *Documente și cercetări*, p. 56.

² *Ibid.*, p. 49.

³ *Studii și documente*, XXII, p. 110.

⁴ *Ibid.*, pp. 111-12.

⁵ *Documente Callimachi*, II, pp. 118, 131.

⁶ *Ibid.*, p. 119. La Hotin Dumitrachi Portarul; *ibid.*, p. 133.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, p. 128. Cf. pentru petrecerea Hanului acolo în 1763, *ibid.*, p. 451, n-1 75; p. 463, n-1 83.

⁹ *Ibid.*, p. 493, nota 1.—Pentru de Tott la Căușani, *ibid.*, p. 653, n-1 45. — Și în 1758 Hanul stătea acolo (*ibid.*, p. 628, n-1 17).

¹⁰ *Documente și cercetări*, p. 36.

și la 1776 se aducea lui Grigore Ghica o sabie de la acest Bahti-Ghiraî Sultanul, pe cînd de la un Vizir dunărean venia un peșcheș de morun ¹.

Și la Chilburn se ducea chereșteaua din Lăpușna și Orheiū, din codrii Rezinei, ca și din ai Scînteii și Vasluiului: bolovanî, «criș-cușatlii», scînduri de teiū, testele de furci, cofe, arelci, ba chiar cărbuni de mangal, ca și donițele lucrate de sătenii noștri; pînă la Cetatea-Albă ea se trimetea pe flotile de cîte 12 plute², cu plutași și vătăji. Și pieile moldovenești ajungeau pînă în Crimeia³. «Aga griului» de la Chiustenge primia produsul secerișului în Bugeac⁴.

Polonii propuseseră chiar Turcilor a face Nistrul navigabil anume pentru trimeterea de grîu⁵, — ideie de care se vorbea încă din 1568, cînd un Florentin propunea aceasta regelui, cu singura condiție de a i se asigura un monopol de opt ani⁶. Și prințul de Nassau, în serviciul Rusiei, se gîndia la acest drum de apă, puind să se facă și cercetări⁷.

Căraușii și mocanii noștri cu carăle erau așa de cunoscuți, încît Turco-Tatarii ziceau și ei: mocan-arabasi (— harabà) și cărauș-arabasi⁸. Negoțul cu peștele urmă, și pescarii ca și negustorii nu erau Turci, nici Tatarii. Pe la 1795 peștele venia pe Dunăre cu caicele la «schelea Galații», și, ca și din Brateș, se aducea cu carăle acolo, unde se culegea și «măgeria» domnească, din «balta Ialpugului, cum și de la alte bălți din Țara Turcească»⁹.

¹ *Ibid.*, p. 49.

² *Documente Callimachi*, II, p. 109 — Numele de Cetatea-Albă se află alături cu acela de „Akkerman“, în socotelile de pe 1763-4. Cf. numele turcești pentru lemnărie, *ibid.*, p. 111. V. și Peyssonel, *l. c.*, pp. 200-1.

³ *Ibid.*, p. 109.

⁴ *Ibid.*, p. 159.

⁵ *Ibid.*, pp. 201-2.

⁶ *Acte și fragmente*, I, p. 14.

⁷ Peyssonel, p. 306.

⁸ *Ibid.*, pp. 202-3.

⁹ *Uricariul*, IV, p. 70 și urm.

Tot Românî erau aceia cari vindeaŭ pe la 1760 vinul de Akkerman¹. Sarea munteană ajungea până la Rizè, rivala Trapezuntului². Tatarii fumaŭ din lulele moldovenești și beaŭ apă, cum am zis, din cofe făcute la noi, exportîndu-se pe an 8-9.000, cu cîte 10-15 parale una; ciuturi se făceaŭ pentru ei tot în Moldova. În sfîrșit cele mai bune paturi de puști, din lemn de Rezina și Scînteia, li se trimeteaŭ de la Iași³ (cu cîte 10-20 parale bucata). Ceară munteană, miere de peste Milcov se căutaŭ foarte mult, lîna luîndu-se însă, ca și brînza, mai mult de la Cazaci. În schimb, noi nu primiam de la Tatarî decît șele, săhăidace⁴.

5. Noile condiții de proprietate rurală.

La sfîrșitul veacului al XVII-lea proprietatea se schimbă. Neamurile vechi, din boierimea românească militară, se pierd: în curînd ele nu vor mai juca niciun rol. Născute din război, se pare că nu se puteaŭ ținea fără dînsul. În loc răsar, pe urmele Cantacuzinilor, bogătașii țarigrădeni, cari, avînd bani în numerar, cumpără neconținut. Dimitrie Cantemir reproduce o stare de fapt cînd scrie în *Divanul* său despre «cei ce, de lipsă, moșiile și satele își vînd și, acmă, în mare strînsoare fiind, cu ieften preț le vei cumpăra⁵».

Davidel, David rohmistrul, candidat de Domnie prin Poloni, își mărită tata după Postelnicul Toader Soroceanul, care avu pe obscurii fiu Vasile, Ioniță și Mihalachi⁶. Fiul lui Mihalce Ilîncul, Dumitrașco, are un urmaș fără niciun rost, Miron⁷, ale oăruî fice, Lupa și Catrina, «fete sărace»,

¹ Peyssonel, *l. c.*, p. 298.

² *Ibid.*, p. 66.

³ *Ibid.*, pp. 110-4.

⁴ *Ibid.*, pp. 138-9, 148, 150, 153, 192.

⁵ V. ediția și nota lui Hasdeu, în *Arhiva istorică*, II, p. 91.

⁶ *Studii și documente*, V, p. 540, n-l 12.

⁷ *Ibid.*, VI, p. 234, n-l 209.

după moartea surorii lor Sinica, dau niște Țigani «schitorișorului făcut de moșii și părinții noștri la Ținutul Lăpușnei, în eparhia Sfintei Episcopii a Hușului, care schit se numește mănăstirea Hîncului¹». Grozești din Lăpușna, al lui Nicolae Costin, trec la Păharnicul Gheorghe Turculeț, și el rudă de mare ostaș, a lui Costașco, dar care nu se ridică la însemnătate². Bogatul Lupul Serdarul și Vornicul, fiul Vornicului Anastasie, care făcea biserica Sf. Nicolae din Chișinău și ținea în 1738-9 prisacă la Volcinețul Orheiului, n'are urmași cari să joace vre-un rol³.

Un singur neam păstrează o mare însemnătate. Pe Donicești i-am mai întâlnit: cel d'întăiu din ei chiar, «fiu al lui Done», își are o avere basarabeană de la soție, fica lui Apostol pîrcălabul de Orhei, pomenit mai sus. Și Nicolae de la începutul veacului al XVII-lea ține pe o Basarabeancă, Lupa, fata lui Gligorașco Jora, care-l aduse în zestre Slobozia-lui-Dușcu, Ișnovățul, Pivnița «pe apa Ivancei», părți din Căbești și Pitușca, pe Bîc, din Băloșești și Clișova pe Răut, din Crivulenii (Crăuleni) pe Nistru, din Onișcani — la Orhei —, precum și din Zăhăicani pe Ciuhur, din Hrușova și Făurești pe Ichil, din Tețcani, Ciofeni, Lopatna, Prisăcina, Milești, Râspopeni, Popești pe Ișnovăț, la Lăpușna, din Brătceni și Hajdeni pe Răut, din Sărăteni, din Scurtești și Hirtop. Această mare avere se împarte între Darie Donici și fiul lui Gavril: Miron, Postolachi și Nicolae, avîndu-și partea și fetele, măritate cu Macri și Ștefan Căpotici. Familia avea legături cu răzășii din Turburești, de unde era Apostol⁴.

Constantin Donici, fiul lui Darie, răscumpără, pe la 1740, robi în Bugeac și, cu ceasornice de aur în dar, aduce înapoi pribegi⁵. El muri în Soroca, și văduva sa, Todosica Costachi, făcea cumpărături la 1799⁶.

¹ Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, pp. 304-6.

² *Studii și documente*, VI, p. 236, n-l 229.

³ *Ibid.*, p. 265, n-l 442; p. 364, n-l 1142.

⁴ *Studii și documente*, XVI,—pentru Bezin, străveche moșie, și Gărb-lești

⁵ *Ibid.*, VI, p. 298, n-l 615; p. 305, n-l 647; p. 381, n-l 1299.

⁶ *Ibid.*, XV, p. 402.

Încă la 1801 Matei Donici sta la Iznovățul Orheiului¹. Doniceștii aceștia din Basarabia, — Ancuța, Constantin, — avură, până la 1824 și Șipinții Dorohoiului, — Șerpenița de azi. La Orheiū chiar, Ancuța păstra atunci, la 1824, Brăneștii. La 1803, Manolachi Donici are Șipotenii, Tătăreștii; Matei, Ișnovățul; Constantin, Goianul și Stanca, iar Catrina Camincea: Stolnicul Manolachi Donici își căpătase cea d'întăiu moșie prin proces cu ceata lui Savin diaconul, răzăși².

De la Rîșca basarabeană pornesc *Rîșcăneștii*, al căror nume înseamnă și astăzi un deal de lângă Chișinău, unde a fost moșia lor: Stolnicul Rîșcanu avea Vistiernicenii, Șercani, Tuzara, Voroteștile la 1803. Banul Grigoraș, proprietar la Rîșca și Siliște, se judeca pe atunci cu o văduvă din Iași pentru Mana și Burhuta (Orheiū)³. Toader se află la Tohatin și Iordachi la Corjovul (conscripția din 1803)⁴.

Andronachi *Vartolomeiū* Postelnicul avea pe la 1760 moșii la Orheiū⁵, moștenite de la Iordachi, așezat în Răchitoasa⁶. De la Serdarul Vartolomeiū răscumpără, la 1803, Todosie Malcociū și Velișcu Călpăriū moșiile Unțești și Săbieni, din părțile Iașului⁷.

Dintre *Grecenii*, din părțile noului Ținut de la Prut, Nicolae are la 1803 Sămășcanii.

Și încercări de a se lua moșiile răzășilor ca *domnești* pentru lipsă de documente nu lipsiră, dar și pentru cele de peste Prut, ca Dumbrăvița, Cătăneșeni, Roșiorii, Găuzeni, Roșcanii, Coșcadanii, Bursucanii, se admise pe la sfîrșitul

¹ *Ibid.*, V, pp. 543-4. n-l 9; pp. 545-6, n-le 12-3.

² *Uricariul*, VI, p. 263.

³ *Ibid.*, p. 253.

⁴ *Ibid.*, VIII.

⁵ *Studii și documente*, XVI, p. 400, nota 1.

⁶ Arbure, l. c., p. 35, nota.

⁷ *Uricariul*, VI, pp. 251-2.

veacului principiul că îndelungata stăpînire ține loc de acte scrise ¹.

Întîlnim, ce e dreptul, mai târziu moșii basarabene în mîna Domnilor și Doamnelor, dar mai mult prin moștenire și cumpărătură. Astfel, la 1803, Doamna Zoe Moruzi are Prepețița, Copăcenii, Pepenii, Singerii, Drăgăneștii. Maria Costachi capătă, de la vre-un Fanariot de la sfîrșitul veacului, întreg tîrgul Bălțile. Găsim pe Domnița Ralu Callimachi la Telinești. Alexandru Mavrocordat avea tot atunci Hănceștii. Vodă Constantin Ipsilant, un mare lacom de pămînturi, pentru el însuși și al săi, e «boierul» de la Culicăuți, Pererita, Rușcani, Sirăuți, Bătășenești, Birnov și Părcăuți, de la Ciuciulea și Morile-lui-Osmache². Și Doamna, din neamul Roset, a lui Moruzi avea moșie la Zevedeni Sorocăi și se judecă aici, la 1803, cu Păhărniceasa Maria Panaitoiaia³, cu care se judeca și pentru Singerenii din Ținutul Iașului⁴. Avea loc și la Căcărezenii din Orhei⁵, pe care o reclamă ca a lor, smulsă de Alexandru-Vodă Moruzi, căpitanul Vasile Buciușcanul, Matei Ontilă și alții, cu zapise de la Vasile Lupu⁶. Domnița Catinca a lui Nicolae-Vodă Caragea era și dînsa în proces cu Panaitoiaia la Țipliceștii Sorocăi⁷. Alt proces al ei e cu Logofătul Constantin Balș tot pentru Țiplicești și pentru Nistorești, din același Ținut al Sorocăi⁸. O fată a lui Grigore-Vodă Callimachi are gîlceavă apoi cu podpolcovnicul rus Sirghie Leontiev pentru Corlătenii la Ciuhur⁹. În sfîrșit Alexandru Moruzi găsește peste Răut locuri domnești la Schinderești și aiurea «peste Răutu», lîngă Bălți, la Zevidelele, Heciul

¹ *Ibid.*, IV, p. 333.

² R. Rosetti, *Archiva Senatorilor din Chișinău*, în „Analele Academiei Romîne” pe 1910, p. 54.

³ *Uricariul*, VI, pp. 255-6.

⁴ *Ibid.*, p. 256.

⁵ *Ibid.*, p. 269.

⁶ *Ibid.*, p. 279.

⁷ *Ibid.*, pp. 258-9.

⁸ *Ibid.*, p. 260.

⁹ *Ibid.*, pp. 283-4.

și Bilicenii Sorocăi și, înlăturînd pe Păharnicul Iordachi Panaite, le dă lui Dimitrie și Nicolae, fiii săi, în 1804 ¹, Mihaî-Vodă Racoviță el însuși luase de la fratele Dumitrașco Stodolna Orheiului ².

Domniî puneau însă une ori și pe boierî să găzduiască «păstorii și bucatele Turcilor prietenî», ca la Vitoltești în 1740 ³.

Iordachi *Cantacuzino* Vornicul are acum, — precum văzurăm, — de la Costinești, Budele, cu «iarmarocul Movilăului», cu «venitul podului și a luntrilor ce umblă preste apă», pe care-l iea împotriva căpitanului de Soroca, asemenea cu acela al podului de la Silibria poate și al altor «prunduri ale Nistrului», între Hotin și Orhei ⁴. El capătă pămînturi cu *ușur* pe partea lui Uraolu (Orac-Oglu) ⁵. Cantacuziniî avea, la Lăpușna, și Iureștiî, «pe Cogîlnic, unde se hotărăște cu Tătărăi» ⁶. În 1780, alt Iordachi dă schimb Vădurelele la Soroca pentru o moșie a mănăstirii Proorocului Samuil, din Focșani ⁷.

La sfîrșitul veacului al XVIII-lea, Gherasim Cantacuzino lasă nepotului Ianachi și două moșii la Hotin ⁸. Pe atunci acest Ianachi Cantacuzino dă apoi Puhoiul (la Orhei) mănăstirii Neamțului, care avea judecată la 1801 cu Grigore Clucerescul, ce se zicea despoiat de această moșie cînd era tînăr, la Constantinopol ⁹.

Acest Ianachi cumpără apoi și «moșia răzășască» Stolicani, de la neamurile Goia, Leucă, Lazor, Spineni, Răzmiriță, Dode, Cudre, Țăpușel, Fotescu, Jalbă, Urechea-

¹ *Ibid.*, pp. 251-2.

² *Ibid.*, XVI, p. 305.

³ *Ibid.*, VI, pp. 342-3, n-l 959.

⁴ *Ibid.*, VI, p. 271, n-le 482, 484; p. 282, n-l 539.

⁵ *Ibid.*, p. 392, n-l 1385.

⁶ *Ibid.*, XXI, p. 181.

⁷ *Uricariul*, II, p. 7.

⁸ *Studii și documente*, VII, pp. 81-2.

⁹ *Ibid.*, p. 259, n-l 182.

nul, Lozanul, Glimpul, Bocșa, Bogza, Dorohan¹. Îl vedem la 1787 și în posesiunea moșilor Dumbrăveni, Căprești și Purcărești, avînd la Lăpușna și Măndioaia și Călimănești², Sîngera, Calfa, Semogeni, Berhoiul, Puhoiul, pe care le arendă la 1794, de frica războaielor³. La 1773 și Pirjolta pe Ciuhur era cantacuzinească⁴. Tot atunci Iordachi Spătarul dă lui Ienachi nepotul său satul Ianutca (Ianuv) la Hotin, între oraș și Nelipăuți⁵, de la Ilie Smucilă, fiul Spătarului Grigore⁶. Ienachi lua la 1781 în părțile Sorocei și Coșernița⁷.

La sfîrșitul veacului al XVIII-lea Cantacuzinii aveau moșii: la Hotin, Tribiseuți și Hlinaia, Măndăcuți, Răsteul, Corlăcăul; la Soroca: Trifăuți și Cosacini, Căcărăzeni, Mărculești, Prideni, Cucuieni; Ploscăreni și Năvărneți la Iași⁸. Ioniță Canta ținea la 1803 Drojdiești și Lunga pe Răut (Soroca). O luase de la un Grecul, ginerele lui Vicol Vartic, care avea judecată cu Gavril Vartic pentru alte două sate la Răut, Căprești și Porcărești⁹.

Dintre familiile înrudite, Ilie Neculce lasă la 1757 și satele Ghenghești (Soroca) și Lucăcenii (Hotin)¹⁰. La 1803 Ion, omonimul cronicarului, stă la Cojocăreni.

Maria răposatului *Ursachi* Stolnicul moștenise pe la 1720

¹ *Ibid.*, p. 239, n-l 118. În vecinătate Cerișnovățul, Racovățul, Troianul, odaia lui Prodan, Perilipca, Pripiceni, drumul de la Vasilcău (*ibid.*).

² *Ibid.*, p. 240, n-l 122. Cf. și p. 255, n-le 164, 166, 168.

³ *Ibid.*, p. 255, n-l 167. — La Coșernița avea moșie și vîtaful Vasile Boteanul (*ibid.*, n-l 168).

⁴ *Ibid.*, p. 225, n-l 69.

⁵ *Ibid.*, pp. 225-6, n-l 71; p. 227, n-l 74.

⁶ *Ibid.*, p. 227, n-l 75.

⁷ *Ibid.*, p. 231, n-l 90. — Pare a fi aceeași ca și Coșmirca de la p. 232, n-l 97. Cf. *ibid.*, n-l 100, pp. 235-6, n-l 105. Toderașco Balș era atunci ispravnic. — Pentru alte patru moșii ale lui Ienachi Postelnicul, *Ibid.*, IV, p. 343.

⁸ *Uricariul*, XVI, pp. 207-8.

⁹ *Ibid.*, VI, pp. 262-3.

¹⁰ *Studii și documente*, V, pp. 429-30.

Măneștii pe Bîc, «Dănceniî din cheile Vișnovățului» și Folteștii Lăpușnei¹. Vasile mazilul stăpînia pe Răutul Sorocel Vistiernicii².

De la neamul lui Toderașcu Vornicul Ianovici, și mai ales de la al lui Ursachi Vameșul, ș. a., căpătară Bălșeștii, începînd cu Ioan Balș din 1702, Sirăuții, Virăneștii, Bîrnovul, Vornovățul, Vascăuții, Blișcicăuții, Rucșinul, Nădăbăuții, Vorotețul, Vasilăuții, Cerlina-Mare, Cerlina-Mică (Boricea), Bîrleștii, Lopatinții³. Lupu Balș «popria» la 1736 moșia Tărnovca a Voronețului⁴, Tăistrenii (Plopul) fiind și ei usurpați de Dumitru Sturza Logofătul⁵. Sturza pretindea că moșia fusese «pustie și necăutată de la mănăstire», iar el a făcut sat, «și au venit oamenii de-acolo și s'au închinat la dumnealui Logofăt Sturza»⁶. Între Ienachi și Lupu Balș se face la 1742 un schimb, ce aduce Vladicina, în ocolul Hotinului, în mîinile celui d'întăi, care avea, se pare, și vecini la Novosiliță⁷: în vecinătate Constantin Cantacuzino Păharnicul ținea de zestre Tișăuții, căci toate acestea erau vechi stăpîniri cantacuzinești⁸. Pe la 1775, la Vlădiceni (Hotin) Lupu Balș schimbase cu fratele Iordachi, și Mihaî Sturza-i trecea această Novosiliță sau Nouă-Suliță⁹.

La 1803 Nicolae Balș stăpînește Climăuții, Brînzeni; Alecu Corbul, Ciornoleuca; Vasile Izvoarele; Iordachi Frijeni, Pînzăreni, Oișeni, Pelinei-Moldoveni; Constantin Limbeni, Izbeștea și Păhărnici; Teodor Pietroasa; Vistierul Balș un tîrg nou la aceeași Pînzăreni, colonisat, de sigur, cu

¹ *Uricariul*, XIV, pp. 170-1.

² *Ibid.*, p. 727.

³ R. Rosetti, *Archiva Senatorilor*, III, pp. 90-2.

⁴ Măzăreanu, *Voronețul*, p. 57, n-l 4.

⁵ *Ibid.*, p. 58, n-l 6.

⁶ *Ibid.*, p. 68, n-l 24.

⁷ Pentru Novosilița și Nădăbăuți, v. și *Studii și documente* XI, p. 63, n-l 74.

⁸ *Ibid.*, XI, p. 59, n-l 61.

⁹ *Uricariul*, XVI, pp. 338-9.

Evrei de peste Nistru¹. La 1809 Iordachi Balș lăsa și Greceni și Pelinei la Greceni, precum și Frumoasa, tot acolo, cumpărată de la fondul religios bucovinean: aici rămânea fiul său Iancu. Constantin Balș avea apoi, la 1822, Dănuțeni din Ținutul Iași, Bușnăuți, Nedăbăuți de la Hotin,—acestea din urmă date de el pentru Orfanotrofia din Iași².

La 1803, *Iordachi Sturza* stăpînea Trăistenii, Horodiciul; Săndulachi Sturza, Zăhăiceni și Vădenii; Grigorașcu Chițcanii, Pohribeni, Budeștii, Bilacăul, Tărșiteii; Mihail Ciuciuieni, Cotiujenii, Bușeuca (Orhei); Dumitrachi, Gliugeni, Zîmbrăuanii și Țipleștii-gospod; Grigoraș, Rîcea, Corlătenii, Vasiliuții-Marii, Tomeștii, Dondășeni, Cobanii; Costachi, Zăhăiceni, Seretenii, Căzăneștii, Stîngăceni, Hilinții; Constantin, Larga și Vlădeștii. Mihail Sturza, ca Păharnic, stăpîn la Borzești și Crăsnășeni, se judecă pe atunci cu Sandu Luca și alții pentru Gărdeștii Orheiului³. La 1805 se învecinau Ion Sandu Sturdza, apoi Domn, la Trestiana (avea moșia de la socru, Nicolae Roset) și boierii din Cobila, Prilipca și Broscăuți: Stroici, Balș, Cuciuc⁴.

Dintre *Catargii*, Petrachi e în 1803 la Poiana și Caratova (din 1771); Nicolae la Cobila-Nouă și Petrachi la Cobila-Veche, Iordachi la Schitul Cunice, cu Lipovenii, iar brigadirul rus Ilie Catargiu la Telița. Acesta avea de lucru la 1808 cu fostul protopop Toma din Ciuciuleni și cu preotul din sat pentru moșia orheiană Ignăței, iar Petrachi Catargiu pentru Pereni⁵. Panaite Catargiu în sfîrșit are Cristeștii⁶.

Ruseteștii stăpînesc moșii multe. În 1803, Ștefan Roset e la Nemereuca, Spătarul Roset la Coșciugenii, Iordachi la

¹ Statistica din acest an.

² *Uricariul*, XI, p. 328 și urm.

³ *Ibid.*, VI, p. 263.

⁴ *Studii și documente*, V, p. 536.

⁵ *Uricariul*, VI, pp. 272, 283.

⁶ Arbure, *l. c.*, p. 322, 352, nota.

Sărata, Vasile la Siliștea. Spătarul Vasile cumpără apoi la mezat, din moștenirea lui Panaite Păun Serdarul, Bulăieștii și Jora saă Chiteni¹.

Ilie *Costachi* a fost căpitan de Codru². Vornicul Costachiea de la Ștefan Volcinski, în 1702-3, Curluceni pe Prut (Iași)³. La 1759 Gavrilițeștii aceștia, neamul costăchesc, căutaă să iea moșia «răzeșilor de Tomești de la Malurî», lângă satul Biserica al lui Ștefan Roset și Pelineii lui Toma Luca, în «olatul Grecenilor», unde era căpitan Lupu Costachi, și împotriva încălcării lor se plîngea și Radu Racoviță, cu moșii locale, «anume Tăntil[a], pe lângă Troian, pe Cahul»: iese la iveală atunci hotarnicele căpitanului de Greceni Gavril Bănarul (1751) și a lui Iordachi Canta (1752)⁴. Se dovedește că Iordachi a «împresurat pe moșneni»⁵. La Morozăni (Orheiū) avea moșie în 1763 Manolachi Costachi, între răzeșii din Trifești și Trăistenii⁶.

Peste patruzeci de ani (conscriptia din 1803) Maria Costachi are Heciul, Grigoraș Costachi Țiganca, Racovățul și Glăvăneștii, Matei, fratele Mitropolitului Veniamin și cunoscut hotarnic, Cărpinenii: se știe că Mitropolitul însuși se adăposti la Colincăuții basarabeni în 1821. O Costachi măritată cu Păharnicul Panait se judecă la 1808 cu răzeșii din Ciofănești și Macinăuți (Orheiū), între cari căpitanul Apostol și Ursachi Golăe, cu drepturi de un veac și jumătate⁷.

Micleștii păstraă pe la 1750 Bălboșii de peste Prut, lângă cari erau Podolenii, ai lui Mihaï-Vodă Racoviță⁸. În 1803

¹ *Uricariul*, VI, p. 270.

² *Studii și documente*, VI, p. 260, n-l 413.

³ *Ibid.* VII, pp. 327-8, n-l 52.

⁴ *Uricariul*, X, p. 62 și urm.

⁵ *Ibid.*

⁶ Nume: Moisăiū, Julea saă Jălea, Bărgan. — *Documente Callimachi*, II, p. 28, n-l 60.

⁷ *Uricariul*, VI, pp. 270-1.

⁸ *Studii și documente*, VI, p. 545.

găsim pe Banul Miclescu la Trifăuți și la Văsieni, pe Vasile Miclescu la Mihuleni, pe Iordachi la Gura Camincei¹.

Din familia *Bogdan*, înrudită cu Cantemireștii, Dumitrachi are Mimorăni.

Dintre *Pălădești*, boierii birlădeni, de Țara-de-jos, Constantin iea Țipleștii Sorocăi de la un Malcociu, cu schimb².

Neamul *Ghica*, nepoții lui Grigore-Vodă, ajunge îndată să aibă cele mai multe moșii peste Prut. Alecu Ghica e la 1803 proprietar în Lincăuți, Ciorna, Cobani și Codreni; Logofătul Ghica în Sevirova, Florești, Ciutulești, Coșernița; Dumitrachi Ghica în Mărculești, Perepetca, Bahrinești, Borodniceni, Văscăuți; Costachi Ghica în Ciornița și Harbuțcani; casa lui Iancu Ghica la Obreja și Slobozia Doamnei; Costachi la Stohnaia, cu plutele, și Coropcen.

La 1816 se arendau moșiile, de pe soția Măriuța Cantacuzino³, ale lui Costachi Ghica, și ele cuprindeau: Leova, «cu tîrg, cu han, cu pivniță de piatră, cu zece dugheni boierești, alte dugheni străine, neguțitorești, care plătesc bezmăn, i cu via pe dînsa, și băutură boierească, asemenea și cășapiile boierești: pe acest tîrg se fac și 18 iarmaroace pe an»; apoi: Tigheciul, Copceiul, Cadanjiul, Haragășii, Baimaclî, Costangalia, Boroganî-de-sus, Chieciul, Chiosălăul-Mic, Jugmanul, Cobalici, Baurci, Ienichioi, Burciacul, Lărguța, Chiosălăul-Mare, Sădicul, «locul dintre Taraclăul-Greci până la Bărăganî-Tătărești», Sasighioi, Huluboaia, Docutba, Ciocurmaș, Baimaclîua-Tătărească, Taraclăul-Tătăresc, Luncești, Beștealicul⁴.

Crupenschîr, mici boieri, la începutul cărora e un ofițer

¹ Statistica pomenită.

² *Uricariul*, VI, p. 280.

³ *Ibid.*, p. 368 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 320-1.

polon din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, aș la 1803 Bumbata (Ioniță), Zamcioți (Iordachi), Vadul-luhur-lucului (Ioan). Iordachi cearcă a lua și Buclești Orheiului de la Ioan Popăscul, răzeș ¹.

Neamul *Călmășilor* era chiar orheian și avea ca baștină Cuizeuca Orheiului: în mănăstirea Ciuhrulei s'ar fi odihnind călugărița Pelaghia, adevă Doamna Ralița a lui Ioan Teodor-Vodă Callimachi, și o fiică a ei, moartă înainte de dinsa ². Aici păstra pământuri și Maria Jicniceroaia, sora Domnului ³.

La începutul veacului trecut familia *Conachi* avea moșii la Hocinești și Vărzărești în Orhei ⁴. Familia *Cananău* are, și ea, încă pe la 1803 Văsieni în Orhei ⁵, a lui Șerban. La 1808 Ioniță Cananău și Păharnicul Ion Cristescu dispută răzeșilor Ruță și Șerbul Tătăranca și Hrițăuții (Soroca) ⁶. La 1817 Alexandru Callimachi schimba cu Vornicul Dimitrie Jora, dându-i parte din Hoginești la Orhei, unde avea și moșia Țapirida; el stăpîniă, la Prut, și bălțile Lăpușna și Lăpușnița ⁷.

Un *Razu* și Logofeteasa Ecaterina erau proprietari la Codrești (Lăpușna), între Ioan Cheșcu și Cogălniceni de pe Călmățui ⁸. Din neamul acesta Razu, Iancu era, în 1803, boierul la Drujeni, «Răzoaia» la Șîșcani și Cogălniceni, alții la Crăstești, Ciulucani, Lalova.

Cărpeștii se îmbogățesc în a doua jumătate a veacului

¹ *Ibid.*, VI, p. 265.

² *Memoriile societății din Odesa* pe 1884; cf. *Documentele Callimachi*, I, p. XXI.

³ *Ibid.*, p. 458, n-l 104. V. și [Al. Callimachi], *Cartea neamului Călmăț din Moldova, zis Callimachi*, p. 17, nota 3.

⁴ *Uricariul*, XIV, p. 277.

⁵ *Studii și documente*, V, p. 545, n-l 11.

⁶ *Uricariul*, VI, p. 277; conscripția din 1803.

⁷ *Studii și documente*, VI, p. 52, n-l 146.

⁸ *Uricariul*, V, pp. 186-7.

numai; pe la 1760 încă Șătrarul Vasile Carp avea moșii în Basarabia¹. În 1803 Costin Carp e la Virtejeni, Vasile la Gvozdul, Cuhureștii-de-jos; Iacovachi la Bahmutia, Greblești, Miclești, Beliești; Toma la Păulești; Ioan la Micăuți, Rădeni, Borzești; Alecu la Ivance; Ilinca la Pășcani; Ilie la Furcenii. Soția unui Carp se judecă pe atunci cu un Măcărescu pentru Bocșagi (Orheiú)². Ruda Cărpeștilor, marele bogătaș Sandu Teodosiu, Medelnicer, e stăpîn la Vadul Lecăii în 1803³.

Cazimireștii se ridică iute: la 1803 îi aflăm în Golești și Zastiuca (a lui Petrachi Cazimir), la Lohănești (a lui Panaite), luată de la Spătarul Constantin Crupenschi⁴.

La 1763 Ioniță *Basotă* era la Șurile, unde avea ca arendaș pe mazilul Constantin Știrbă⁵. Din neamul lui, la 1803, Ioniță avea Volosencița, iar Ștefan era tovarăș de stăpînire la Mihutenii și Vadul-lui-Vodă.

Banul *Lazu* iea moșie la Părcanele și Pripiceni și împarte cu Costachi Ghica Solonețul; Smaranda Lazu ține, la 1803, Ichimăuții și Suharna.

Un neam nou, de obirșie căzăcească, domnească, trecut prin logofeție, e și în 1803, familia *Cheșco*, din care Ioan are Bolțunul. Ea va rămînea aice.

Caragea Căminarul și Șătrarul Ioan aveau în 1720 moșii pe la Țuțora și Rezina⁶.

Poetul Alecu *Beldiman* stăpînește în 1803 Iezereni și Tețcurenii.

¹ *Studii și documente*, XVI, p. 398.

² *Uricariul*, VI, p. 282.

³ Statistica pomenită.

⁴ V. și *ibid.* cf. *Uricariul*, VI, p. 254.

⁵ Măzăreanu, *Voronețul*, p. 63, n-l 15 și urm.

⁶ *Uricariul*, I, pp. 370-2.

Dintre Grecii mai noi, găsim la 1803 pe Ralet Vornicul la Dolna, pe un Spătar la Piatra, pe un Diboulu (Dib-oglu) la Pecești și Boșcana, pe Mihalachi Manu la Șamășcani, pe Andonie Zlota la Cemșăuți.

Să adăugim pe Cujbă de la Năpădeni (Orhei) (1770)¹, iar în 1803 pe Buznea de la Șătreni, Crimenciuc, Iarova; pe Mihalachi Grecu de la Pohoarne și alt Grecu la Gura-Căinarului; pe un Paleologul la Găizeni; pe Meleghi la Cuhureștii-de-sus; pe un Codreanu la Ohrince și Drănceni; pe un Anastasiu la Coșernița; un Clucer Ienachi la Ghi-dești, pe un Virnav de la Rogoșeni și alții la Curlucani, Dănceni; pe Vasile Chiriac de la Pravile, pe Mitru de la Dașcova și Ghiliceni, pe Cuciureanu de la Scăieni, pe Bantăș de la Brănești, pe Ciuhur de la Gălășeni, pe un Jora de la Țibirica, pe un Stavri de la Cuhnești. Apoi, tot dintre boierinași, pe un Arghirie de la Năvîrneț, pe un Giosan de la Mănăilești. Pitarul Calmuțchi are Glodenii, Vasile Coroiu Brătulenii, un Silion Vașcăuți, un Cerchez Boldureștii, văduva Cocea Bumbata și Ancuța Șoldăneștii, un Hermeziu Bursucenii. Stăpînesc în sfîrșit: Stolnicul Zamfirachi Ciuteștii, Slugerul Pascal Florințoaia, Toderașcu Măcărescu Boglicenii, Evreul botezat Ilie Maleștii, Toader Virgolicii Cruceștii. Simpli boierinași de Curte ajung la moșii basarabene: Șătrarul Reiman — Neamț din oastea rusească, — are Stețcanii, Serdarul Vasile Onofreiu Trușenii și Vădenii, căpitanul Ienachi Izmană, dintr'un neam dorohoian, Tuzora, Portarul Marcu, Voinova, baș-ceaușul Ion Rusu Jălăbocul, Vornicul de Poartă Virgolicii Cruceștii, Jicnicerul Simion Hrușova.

La 1804 se judecă, pentru Valea Părjoltul, Valea Ruginoasa și Valea Țarinei (Orhei), Păharnicul Toma Stamate cu vătaful Iordachi Roadedeal, cu un Postelnicele și alții². Un Ienachi Păun are proces pentru Negrești (Lăpușna) cu

¹ *Ibid.*, XV, pp. 321-3.

² *Ibid.*, VI, pp. 270-1.

răzeșii, între cari un Chiosa, un Hîncul, un Brăilă ¹. Iordachi Panaite Stolnicul reclamă de la Lupu Vierul și alți răzăși Mătășeni, Arămeni și Valea Dropiei, de la Soroca — unde și acum dropiile trec peste văi —, și el pîrăște și pe neamul Roșca, pentru Vascăuți, tot acolo ². Proprietari mai sînt, la sfîrșitul veacului, Vistierul Chira de la Liublenița; Iordachi Țorțu de la Timilăuți. Să mai pomenim neamul Stavilă din care era să se ridice mama lui Mihail Kogălniceanu ³. La Vadul Țirei, «de la Ținut Sorocăi, pe apa Răutului», se așează Iordachi Bogza ⁴.

Familia de negustori a *Manoleștilor* avea pe la 1780 parte din Amedariu și Micovatij, în Soroca ⁵. Neamul acesta se așează în veacul al XVIII-lea și la Sirbeni Orheiului ⁶. Trec și unele familii mai mici din Bucovina; în 1802 la Novoselița stătea Savin Volcinschi Șătrarul ⁷.

Cumpără și vameși, ca Gheorghe din Chișinău, în 1803, la Valea-Adîncă din Ținutul Orheiului ⁸. Răzeși se ceartă între ei, ca Malcoceștii cu Ifrimeștii pentru moșia Golăeștii din Ținutul Iași ⁹, ori Anastasia Buzdugan Medelnicereasa cu Ecaterina Băntășoia Slugereasa, pentru Bucșa, Miliș, Căzecenii ¹⁰, tot de acolo, ori, în sfîrșit, răzeșii de Vanțina (Soroca), între cari un Carp, un Loșianu, cu acei din Hristici ¹¹.

¹ *Ibid.*, pp. 280-1.

² *Ibid.*, p. 267.

³ *Studii și documente*, XVI, p. 398.

⁴ Aici și un Danovici, un Ursachi Golăe, „răzășii ce să trag din neamul Țării” (Halipa, *l. c.*, II, pp. 252-4).

⁵ *Studii și documente*, V, pp. 423-4.

⁶ *Uricariul*, XXV, p. 271.

⁷ *Studii și documente*, V, p. 269, n-1 28.

⁸ *Uricariul*, VI, p. 249.

⁹ *Ibid.*, p. 259.

¹⁰ *Ibid.*, p. 260.

¹¹ *Ibid.*, pp. 260-1.

Cișle după datina turco-tătărească își fac și boierii, și astfel găsim, la 1803, a lui Racilă, a lui Matei Rășcanu, a lui Aslan, a lui Lazăr Grecul, a lui Giosan, a Serdarului Iordachi din Stolniceni, a căpitanului Andrei Bușilă. Un saegiū din Țarigrad ține de aceia Bobleticii. Se pomenesc și odăi cu liuzi, ale saegiilor, ale Rușilor sau Sîrbilor, ca Petrovici, ale boierilor de peste Prut, ca Îsăcescul și Meleghie.

Și averea mănăstirească sporește. Pe la 1770 și mănăstirea Neamțului își cere înapoi, cu folos, moșiile Căpanca și Chițcani, prinse de mult în raiaua Benderului¹. Pe lângă Mitropolie danii la: Ghizdita, Darcăuți, Malcăuți-Răzeși, Vasiliuți-Mici, Mircești, Buciușca, Măncești, pe lângă Neamț, — posesiuni la: Sauca, Visoca, Sudarca, Pietroiul, Bulboacele, se întinde Sf. Sava, prin dania Catrinei Bașotă, la Tritești din Orhei² și (1803) la Horelcani, Gîrbova, Ario-nești, Unguri, Rughi la Soroca, Hănășeni-Noi și Petrișoia, în Codru, apoi la Hănășeni-Noi și Petrișoia; Birnova ieșeană stăpînește la 1803 Zernești (la Greceni) și Ustia. La Orhei, «la partea cea din sus a Sercovei», mănăstirea Bărboiului se judecă, la 1804, cu Ilie Izbașa și Moisie Fusul, împreună cu ceata lor³, și ea are, pentru Răspopeni și Ordăseni pe Răut, alt proces cu porușnicul Zaharia Timircan și al lui⁴. «Clirosul din Bucovina», fondul religionar, stăpînește, tot la 1803, în Ținutul Greceni Frumoasa. Găsim apoi Cetățuia la Dușmani, la Dîngenii, la Burdujeni, la Pietrișul, la Hrinăuți și Fîntîna-Albă, la Napadova, Brancău; Bogdana la Pătrușeni și Camenca; Golia la Ocolina, Vasilcău, Sănătăuca, Cerlina, Zalușeni, Climăuți, So-

¹ Mai târziu reluate de Turci, ele trec în 1812 la fiscul rusesc, cu care se poartă un proces, isprăvit abia la 1845, cu îndatorirea Rușilor de a plăti ca despăgubire 224.000 de ruble în argint; R. Rosetti, în „Analele Academiei Române”, XXXII, p. 684.

² Cf. Arbure, *l. c.*, pp. 336-7; *Studii și documente*, VI, p. 289, n-l 574; Halipa, *l. c.*, p. 289. — V. și Uricariul, VI, p. 250.

³ *Ibid.*, p. 252.

⁴ *Ibid.*, p. 278.—La Răspopeni și Păharnicul Ioan Cartu, *ibid.*, p. 279.

colul, Rașcov, Honcești și Chișinău, la Trebujenî, Oxintie, Îndărăpnicî; Sf. Vinere la Boșarnița, Zastîncea, Concenî și Strășeni; Sf. Spiridon la Singurenî și Bălți; Dancul la Leușeni; Sf. Ioan din Iași la Lăpușna, Probota la Rădeni; mănăstirea Fisticî la Volcinești, Răchitoasa la Salcea și Lămanova; și Păpăuții aŭ o moșie basarabeană¹.

Și în Basarabia se dădură moșii mănăstirilor grecești din Răsărit: a Maicei Domnului din Ianina avea astfel Măgura, care se arendă pe la 1810 tot la Greci epiroți².

Mănăstirile locale se înmulțesc în acest timp prin darul răzășilor ostași. Grădiștea saŭ Peștera, de la Nistru, e anterioară daniel din 1756 a lui Radu Racoviță. La 1703, un preot Ilie închină mănăstirii Brădiceștilor, de dincoace de Prut, schitul lăpușnean Pojoreni³. «La țarmurile Nistrului, unde iaste hramul Sfintului Ioan Crestitel», era, încă din 1704, «mănăstirea de la Hotin» saŭ «schitul de la Hotin, legat de Putna⁴. La Gîrbovăț lingă Orheiŭ încă din c. 1730 se pomeneste Armașul Constantin Carpuș. Zidirea mănăstirii Țigănești, în aceleași părți, de un Serdar Lupu Deicu, se așează pe la 1741. Ceva mai noua zidire din Hîrjauca e poate darul unui preot din Călărași. Alături cu un călugăr din Probota Sucevei apare ca fondator la Dobrușa, în 1772-85, un altul din Curcova. Prin 1773 Iordachi Curcă, Orheian, întemeiază mănăstirea aceasta, zisă după dînsul «Curcova».

Un Carp saŭ un Rusu, din 1775-84, ar fi ctitori la Tabora. Pe locul unui om din Saharneni face mănăstire în acest colț orheian, la 1776, călugărul Vartolomeiŭ. Călărași se prefac de un Donici din Mohilău, Hagi-Marcu, după 1780. Un Pitar Soroceanu zidește lăcașul cu acest nume, pe la 1785, și urmașii săi o îmbogățesc. O văduvă de la Cotiugenî dă averea sa pentru Coșelea, către Soroca, prin 1790. În 1797 satul Pașcani pe Ichil zidește schitul

¹ Pentru măjile ce Voronețul lua de la Chilia v. și Măzăreanu, *Voronețul*, p. 78.

² *Studii și documente*, XIX, p. 123 și urm.

³ Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, p. 160.

⁴ Dan, *Putna*, pp. 221-2.

Reciul. Răzeșii orheieni din Isăcești fac biserica și schitul Sf. Nicolae de la Chirova. Alții, de la Braniceni, înalță Frumușica. Condrița exista la 1813.

Tot în acest timp apar mănăstirile Lomata, din Ținutul Bălți (1728), Cosovățul (1729), din Ținutul Iași, Rezina (1770), Caratura (1771) și Ciura, din Ținutul Orhei, Ruda (1772) din Ținutul Hotin, Soroca (1773) din Ținutul Bălți: ele sînt azi desființate ¹. În sfîrșit, la 1776 Grigore-Vodă Ghica dădea ajutor pentru facerea bisericii «călugărițelor de la schitul Rughii ot Soroca» ².

În ce privește averile lor, pomenim că schitul Horodiște are moșia încunjurătoare; schitul Hărbovăț, Slobozia-Holeneștii, Căpriana, cum s'a spus și aiurea — un întins domeniu, alcătuit din moșia cu acest nume, apoi din: Părcanele, Malcociul, Scoreni, Lozova, Vorniceni, Miclăușani, Sadova, Părjolteni, Cioresții, Buda, Horodiștea, Hîrjauca (moșia cu acest nume) ³.

Răzășii nu sînt însă distruși. Unii amintesc prin numele lor alte vremuri. Astfel Varticeștii, neamul Piliposchi aveau părți în Orhei și până la 1765 ⁴. Înainte de începerea celui de-al doilea război ruso-turc pentru Basarabia, găsim încă răzăși la Crimenciuc și Balinți (Soroca); Timofte Blănarul cată să între și el în stăpînire ⁵. Ștefan căpitan de Căldărușă se află la 1752 ⁶, și el era amestecat într'un proces pentru Hlinovoda (Ghizdita) ⁷. La Coreșnița era la 1756 un Ursachi, care avea și un tovarăș «moșian»

¹ Arbure, *l. c.*, p. 321 și urm.

² *Documente și cercetări*, p. 54.

³ Pentru daniile către Dobrușa, Saharneni, Șaba, — Arbure, *l. c.*, pp. 333, 335, 338. Căpriana pierduse jumătate din Vistierniceni, dată de Domnie la 12 Februar 1525 (Halipa, *l. c.*, p. 216).

⁴ *Uricariul*, XXV, p. 265 și urm.; Măzăreanu, *Voronețul*, pp. 64-5, n-l 18.

⁵ *Uricariul*, VI, p. 264.

⁶ Măzăreanu, *Voronețul*, p. 59, n-l 7.

⁷ *Ibid.*, pp. 59-60, n-l 8 și urm.

peste Nistru ¹. În părțile Iașului găsim la Zalucenti pe răzeșii Cîrlig, pe căpitanul de Tabără Ursul — și fiul lui, Mihalachi, e tot căpitan —, cumpărător, mai târziu, către 1770, la Codrești și Codreni, pe Osmachi ². Pentru Căcărezeni la Orheiū se judecău la 1776 neamul Porcescul cu Ștefan Sava, feciorul popei Lupului, urmaș de «moșancă» și care se cobora tot dintr'un ostaș, Vasile Fustașul; între rude se află și un Răzmeriță ³. Pe la 1780, la Toxobenii (Iași) erau părtași neamul Mardare, coborîtor din Ignat Alivanul, neamurile Musteață, Cujbă, Raț, Meleghe, Ojog, Tatul, ca și «Ezoviții» din Iași ⁴. Pe la 1800 avea părți de moșie pe la Hotin, ca ginere al lui Mihalachi Talpă, porușnicul Ioniță Oatul ⁵.

La Gîrlele Lăpușnei moșia trece, în 1802, de la Ștefan Bițu la Ilie Botez, care cumpără și la Mirzești și Cotilnic din Orheiū ⁶. Tot așa la 1804 răzășiți de Mițova sau Șistacii Sorocel Ienachi Oprea și Grigoraș Macaveiū, cu tovarășii, aū judecată cu Armașul Petrachi Catargiu pentru împresurare la moșia Cobilele ⁷. La Florițoaia din Iași stă neamul lui Ghindă și cel înrudit cu dînsul, prin căsătorie, al Slușgerului Pascal Tuduri ⁸. La Chiriasa din Orheiū, porușnicul Ioan are o fată, Maria, pe care o fură un țeran Marin Gîsă și se cunună cu ea ⁹. Un polcovnic Iordachi Hîrjău e la Țepleștii Sorocăi ¹⁰. La Costești neamul Borteștilor se împarte cu Pitarul Casian Soroceanul ¹¹. La Lohănești stau răzășiți Pîrău și popa Lupa, iar la Pulbereni de pe Cogîlnic, din Ținutul Lăpușnei, fata Șătrarului Ioan Arbure a făcut

¹ *Ibid.*, pp. 60-1, n-l 10.

² Și aici se face măsurătoarea în odgoane. *Uricariul*, II, pp. 189-92.

³ *Ibid.*, XIV, p. 116 și urm.

⁴ *Ibid.*, XV, p. 323-4 și urm.

⁵ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 291.

⁶ *Uricariul*, V, p. 242.

⁷ *Ibid.*, VI, p. 191.

⁸ *Ibid.*, p. 192.

⁹ *Ibid.*, p. 193.

¹⁰ *Ibid.*, p. 196.

¹¹ *Ibid.*, p. 201.

stăpînă mănăstirea Neamțului ¹. Și în alte părți răzășiți au judecată cu boierii cei noi: la Iurești și Manolești, în Lăpușna, neamul Mămăligilor și Ioan Decusară, cu protopopul Stavarachi din Chișinău și cu Păharnicul Ienacachi Milo ². La Verdeșeni din Iași se judecă Vistierul Iordachi Balș cu Pitarul Ioan Istiri ³. Cămărașul Alexandru Mavrocordat iea apoi, în 1807, la Lăpușna moșiile Valea Nemesticului și Valea Buciumului de la urmașa Șătrarului Ioan Arbuz, în stăpînirea neamului căruia erau de vre-o sută cinzeci de ani ⁴. Cu trei ani înainte, Ioan Volcinski din Bucovina avea părți la Gherești, Mărtinești, Potlogeni, Tutoveni sau Cărbăbășeni de la Orhei ⁵.

Și răzășiți între ei, cum am mai spus, se tot ceartă pentru hotare: Vasilachi Șonțul, de o parte, Postelnicelul Sălăvăstru Hrănciuc, Vasile Crăciun și ceata lor la Căbărești și Găurenii, în Ținutul Iașului ⁶; Canțireștii și neamul Cimbru cu negustorul Constantin Bontăș, pentru părți la Scurtești și Blendii (Orhei) ⁷; neamul Curagău cu neamul Canțir la Tătărești tot acolo ⁸; protopopul din Chișinău Gheorghe Bagcu cu un preot și alții pentru Dereneu la Orhei ⁹; Hărustii cu alții asupra Singurenii Orheiului ¹⁰; neamurile Istrati, Luțăș. a. cu căpitanul Ioan Virgolic și Vasile Nour pentru Luțeni (Orhei) ¹¹.

Și la sfîrșitul veacului al XVIII-lea numele frumoase românești se găsesc cu grămada: Buhuș, Cucul, Rughina, Uliana, Dumănescul, Pănuț, Prăjescu, Mercă, Gilcă, Răciul, Busuioc, Bădicul, Moga, Buzul, Păntiul, Erhan, Terchilă,

¹ *Ibid.*, p. 204.

² *Ibid.*, p. 204-5.

³ *Ibid.*, p. 209.

⁴ *Ibid.*, pp. 246-7.

⁵ *Ibid.*, pp. 248-9.

⁶ *Ibid.*, VI, p. 271.

⁷ *Ibid.*, p. 272.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*, p. 274.

¹⁰ *Ibid.*, p. 277.

¹¹ *Ibid.*, p. 282.

Hirlău, Șendre (aceștia doi ca strămoși), Budig, Hrizea, Cobilcea, Popea, Frate, Bozul, Zamă, Otavă, Frățian, Dănielescul. Nume de familie, ca Stolnicel, Băran, amintesc vechi dregători și rosturi pe care nu le mai îmbracă nimeni. Astfel par a trăi «postrămoși» de cari se vorbește bucuros de către «moșani»¹.

Cu toate încălcările, nevoile de bani, procesele, răzeșii se țin încă la 1803 așa de bine cum se vede din însemnările statistice care urmează. În partea de peste Prut a județului Iași, îi aflăm la Rădiu-Mare, Onești, Mălăiești, Botești-lui-Velișcu și lui Stavru, Balotina, Bisericanii, Chilia, Cucuiești și în ocolul zis chiar «peste Prut»: la Vărzărești, Pălănești, Mînzătești, Cornești, Condrătești, Onțești, Hircești, Cîrniceni, Mirceni. În Codru răzăși mai sînt la Hănășeni-Vechi—, pe lângă foștii slujitori isprăvnicești de la Larga și foștii neferi de la Cania, Măcrești și Capaclie. Abia au rămas 59 de slujitori isprăvnicești, 258 de mazili și 32 Sîrbi. Încolo tot moși mănăstirești: ale Sf. Sava (Hănășeni-Noi și Vetrișoia) și boierești: Tigheciul, Cadîntica, Copcuiul, Leova, Haragăși al lui Costachi Ghica, nepotul lui Grigore Alexandru-Vodă. *Se poate zice că el a luat, poate prin vre-o donație a domnescului unchiu, tot Bugeacul*; doar la Toceni de mai este Vornicul Teodor Balș. În locul mîndrilor Codreni de odinioară sînt tot săteni pe moșie străină, nemaî fiind nevoie de apărare, după plecarea Tatarilor. Și prin toate satele marele boier aduce pe orîndarii jidovi: Iosif, Ițic, Sloma, Aron, Șoimul (!), Haimul, Marcul, Moisa, Pascal².

Hotărniceni, Ținut nou, de pe la 1760³, alcătuit din sate tătărești părăsite, — unde sta 135 de slujitori isprăvnicești —, tot grăniceri, n'are boieri sau călugări. Tot sate cu oameni mulți: cel mai mare numără 476 liuzi, și cifra nu scade nici până la 50. Numele sînt străine în

¹ *Studii și documente*, XVI, p. 401. Așa se amintește și vechiul șoltuz de Chișinău, Gheorghită; *ibid.*, p. 402.

² *Uricariul*, VIII, pp. 254-5. — Preoți și diaconi sînt 17.

³ Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, pp. 97-8.

parte : pe lingă Geamăna, Gradiște, Bujorul, Molești, Sărâțica, Gangura : Saramîrza, Mingiriul, Căinariul (= Fîntinariul), Ciadîrul (= cortul), Oracul, Săhăidacul (= șeaua), Curuluiul, Caracuiul, Coșcalie. De Evrei — și hahamî — sînt pline satele¹. Ruși sînt colonizați la Curuluiu.

La Grecenî răzășiî stau în Vadul-lui-Isac și Manta. Se adaug în «tablă» foștii neferi de la Pelineî-Bulgari, Grecenî și Baurceî, cei 29 de Sirbi, cei 74 de slujitori isprăvnicești și numai 18 preoți și diaconi.

Orheiul păstrează împărțirea lui în *ocoale*, dispărute aiurea : al Cogîlnicului, al Botnei, al Nistrului-de-jos și de-sus, apoi Bicovățul, Fața Bicului, Ichilul, Răutul-de-sus și de-jos, Cula, Mătienî, Cîmpul, Nistrul-de-sus și de-jos. Cu toată lupta îndărătnică pentru a-i desființa, prin cumpărări silnice, prin cumpărări ieftene, prin tăgăduire de drept, prin furt de acte, prin donații domnești, răzășiî trăiesc totuși : la Ciuciulenî, la Drăgușenî, la Galbăna, la Secărenî, la Loănănești, la Iorcenî, la Perenî, Costești, Bardar, Ulm, Văsienî, Rusești, Milești, Pojorenî, Negrești, Budăiî, Gîrlele, Horești, Ialovenî, Suricenî, Puhoiul, Nisporenî, Dulești, Volosenî — «cheresteă, loc puțin» —, Neșcanî, Bărăiac, Vărzărești, Gălești, Roșcanî. Apoi la Highidiș, la Telișău, Cobilca, Recea, Zubrești, Pocșești, Onești, Măscăuți, Jăvrenî, Răculești, Hirtop ; la Băloșești, Vatici, Isacova, Puținței, Holboca, Săsenî, Meleşenî, Hoțenești, Oneșcanî, Cornova, Năpădenî, Rădenî și Dereneu, la Morozenî, Ghetilova. Bravice, Brianova, Bravicenî, Ghermănești, Clișova, Ciocălțeiî, Verejenî. În sfîrșit la Budăiul, Harișenî, Hirova, Beșenî, Mîndrești, Cucioaia, Ivești, Zgărdești, Ignățenî, Mășenî, Chiștelnița, Bravicenî (Cîmp), Sirota, Curlenî, Chipircenî, Beești, Slobozia-Hodorogiî, Susenî, Ciohorenî — coloniști de pe Ciuhur —, Berezlogi, Cunizăuca, Horghinești, Căcăzenî, Scorțenî, Măucenî, Oleșcanî, Țareuca, Lipicenî, Horodiște, Jora-de-sus, — cu plantații de tutun —, Marcăuți, Merenî, Onișcanî, Cobusca. În total *aproape o sută* de sate răzeșesti pe care am ținut să le arătăm anume ca să se vadă și

¹ *Uricariul*, VIII, pp. 256-7.

mai bine însemnătatea elementului românesc popular în viața țerii.

Neapărat că sînt, în Coșușna, Perisăcina, Băcioiul, Sirețeii și Buiucani, ostași de hotar, și anume : 330 de slujitori serdărești și 50 ai polcovnicului de Chișinău ; în Speia, Dubăsari, Crăuleni, Jora, Rezina și Băteni 604 slujitori căpitănești, 50 de « postelniceii și alții cu cărți de iertare », numai 2 călărași de Țarigrad, dar 412 preoți și 121 diaconi. În ȧrguri sînt : la Orhei 565 de Sîrbi, pe lingă Moldovenii, Rușii și Armenii de acolo și cei 18 « străini croitori » ai lui Iancu Ghica, în Chișinău 44 de Armeni, birnici, pe lingă 133 de Romîni plătitori de bir, iar, în același oraș ca și în Orhei și Ȧrgul Telineștilor, nu mai puțin de 149 Jidovi.

Pentru Soroca (ocoale : Cîmpul-de-jos, Răutul, peste-Răut, Nistrul-de-sus și de-jos), răzăși se întîpină la Cureșnița, la Hristici, la Jupca, Alcidariu, Bodești, Zahorna, Vadul-Ȧrii, Recești, Chipeșca, Șistaci, Coșmirca-de-sus, Văzălăi, Malcăuți, Tătărauca-Veche și Nouă, Rughi. Din acești răzeși se ridică un căpitan Paraschiv la Răduleni, un polcovnic Anastasie Ciaca la Coșmirca-de-jos. Se adaugă slobozia de cărauși Maimaroglu. La Somoleuca, la Rughi și Călărășauca — unde e și schit — sînt liuzi, cum au argați Stolnicul Vasile Leonard, căpitanul Sandu. Numărul mazililor (124), al ruptașilor (47), al ruptelor de Vistierie (162) e relativ mare ; slujitori isprăvnicești se socot 129, căpitănești 398 (71 Rașcov, 88 Vasilcău, 114 Coșăuți, 33 Bălți, 92 Movilău), postelniceii ș. a. sînt 30, preoți și diaconi aproape 300, iar *Evreii sînt numai la Soroca 686.*

Starea locuitorilor.

I. Ostași și răzeși.

Chiar și după întinderea proprietății mari și după încălcările Tatarilor, Basarabia nu era o parte săracă a Moldovei.

Din potrivă. La 1763-4 Lăpușna, Orheiul și Soroca reunite dădeaū cea mai mare sumă de bir, 2.105 galbeni¹. Desetina producea 7.040 de ughi (galbeni), Hirălul unit cu Dorohoiul dînd abia jumătate². Pentru 1764 aduc Lăpușna și Orheiul la un șfert 1.210 de ughi, iar Soroca 380³. În 1776, un șfert de bir la aceste două Ținuturi unite din punct de vedere fiscal era 7.056 lei la Soroca 5.450⁴.

La 1777 numărul birnicilor din Greceni era de 2.840 (22 preoți), din Codru de 1.108 (60 preoți), din Lăpușna-Orheiū, 25.960 (360 preoți, 700 negustori, 112 velnițe, 403 poște), din Soroca 21.952, 216 de preoți, 84 negustori, 72 velniți⁵.

Asemenea oameni știu să se ridice și împotriva Domniei. «Vornici și alți oameni de frunte» cer, pe la 1740, «să se schimbe orînduiala cît pentru oi, stupi, să nu se puie la cislă, avînd bucatele aceste dajdea lor osebită»⁶. Dar Vodă hotărăște că măsura sa, a «ponturilor», e «lucru bun și drept, cum celor săraci, așa și celor fruntași», și nu se poate schimba. Numai cei 12 Sirbi din Ținut capătă «cut osebit»⁷.

Nu știm ce vor fi făcut Orheienii, dar oamenii de la Greceni și Vadul-Isacului trecură «în Țara Turcească», silind pe Domn să li trimeată carte de iertare⁸ la «Voevoda de Reni»⁹. Tot așa «breslași, siimeni, călărași» trecuseră de la Ciuhur la Hotin¹⁰. Se văd sătenii de dincoace de Prut căutînd pînă târziu rost mai larg deschis. Liudele de la Roșești (Roșieci) Fălciului trec pe la 1760 la Codrești Orheiului¹¹.

¹ *Documentele Callimachi*, II, pp. 84, 98.

² *Ibid.*, p. 96.

³ *Documente și cercetări*, p. 33.

⁴ *Ibid.*, p. 47.

⁵ *Ibid.*, p. 159.

⁶ P. 314, n-l 724.

⁷ P. 315, n-l 725.

⁸ P. 318, n-l 754.

⁹ P. 318, n-le 755-6.

¹⁰ Pp. 318-0, n-l 757. Unirea celor trei Ținuturi în ce privește zlo-tașii, p. 343, n-l 961.

¹¹ P. 347, n-l 1000.

¹² *Studii și documente*, XXII, p. 111.

Satele de coboritori ai vechilor ostași duceau o viață slobodă, aproape autonomă. Atunci, pe la 1740, vedem că sătenii din Virtejenii Sorocăi nu mai vreau să mai fie pe vornicelul lor: «lor nu li trebuie vornicel ca acela, și arătară că este alt om între dînșii, și pe acela îl poștește tot satul să fie vornicel», și Domnul dă poruncă la căpitanul cetății să facă pe voia lor¹. La Horodiștea Orheiului călărașii aveau 20 de scutiri². Noi oaspeți de peste Nistru, ademeniți cu scutiri de bir, veniau necontenit, căci, la Hotin, altfel nu erau lăsați să are³. La Orhei, Vodă făcu slobozie⁴. Sîrbi se află la Grecenii și Cahul⁵. Vedem fugind niște oameni de la Lăpușna, pe cari Vodă-i întoarce cu *iarlic* de la Han. Scutiri atrag și alți locuitori de peste hotar, aduși de Ifrim Prutenescul, cari se așează la Budăiu pe Cogîlnic⁶. Orheienii ce trec din sate «împrăștiate» pe moșii boierești sînt îngăduiți de Domnii a-și plăti acolo anul de bir și a se întoarce acasă⁷.

Se mai adăuga și o situație fiscală și agrară privilegiată, și în cererea boierilor de la 1805 pentru veniturile de la țeranii se specifica anume că locuitorii de lingă raiele vor da numai jumătate și vor căpăta loc mai întins⁸. Totuși în 1809 se călcară privilegiile Grecenilor și Codrului pentru goștină, rămînînd a da tot 2 bani de adaus pe oaie.

O grupare *fiscală* a celor trei Ținuturi românești ale Basarabiei se încercă pe la 1740, puindu-se toate trei suprt autoritatea Serdarului, dar Constantin-Vodă Mavrocordat «deosăbi Ținutul Sorocăi de celelalte Ținuturi»⁹.

¹ P. 365, n-l 1148.

² P. 375, n-l 1242.

³ P. 368, n-l 1178; p. 396, n-l 1433; p. 400, n-le 1430-1; p. 410, n-l 1500.

⁴ P. 396, n-l 1434.

⁵ P. 403, n-l 1515.

⁶ P. 371, n-l 1208. *Iarlic* pentru fugari și p. 378, n-l 1272.

⁷ P. 377, n-l 1257.

⁸ *Uricariul*, II, p. 147.

⁹ *Ibid.*, VI, p. 470.

¹⁰ P. 359, n-l 1093. — Lăpușna unită cu Orheiul la p. 382, n-l 1304; p. 397, n-l 1452.

Prin văile Orheiului pășteau oile mazililor, ale Turcilor raileni, ale Armenilor de peste Nistru, cu ciobani de toate felurile. Mîrzaci veniau să caute, în codrii plini de lupi, «ulți și corni» pentru vînătorile Pașilor¹. Pe la Codru și Greceni se culegea prin pajiști «floarea de plomăn galbăn», pe care o cerea și Doamna². *Șleahul cel mare* era plin de vite, boi, cai, ce treceau spre Bugeac, mîinate de păstori Tatarilor³. Codrenii aduceau vin din «Țara Turcească» și cumpărau vite până la Căușani; pe Prut șeici veniau să «încarce pîne»⁴. Lăpușnenii aveau și cară de împrumutat Domniei⁵. Morii ale răzeșilor, heleșteie ale lor, topitoare de cîneapă se vedeau pretutindeni. Olari, ciubotari, croitori se ridicau din rîndurile țeranilor⁶.

Era o viață arhaică, patriarhală mai mult decît aiurea în Moldova. Cu tot banul ce umbla în jurul lor, încă în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea Orheienii vindeau în schimb, socotind «2 vaci cu vițel buni», după *prețaluire* de «oameni buni și răzăși», drept 24 de lei și «6 lei, bani de argint»⁷, iar «2 boi buni», drept 30 de lei⁸.

Temeiul vieții țeranilor liberi rămăsese până tîrziu în această Moldovă roabă, lupta. Prutul, Nistrul, hotarul bugeean erau în seama lor. Încă de la jumătatea veacului al XVIII-lea găsim căpitani, hotnogi pretutindeni.

Căpitani de Coțman și Dorohoiu, călărași de Tabără⁹, căpitani de Chigheci, de Greceni, de Covurlui, păziau Prutul, care se trecea pe dubase la Tabără¹⁰ și la

¹ *Studii și documente*, p. 374, n-l 1227.

² P. 375, n-l 1234.

³ P. 375, n-l 1237.

⁴ P. 376, n-l 1247. — Pentru vite, p. 390, n-l 1364.

⁵ P. 393, n-l 1407.

⁶ *Ibid.*, XVI, pp. 401, 403.

⁷ *Ibid.*, XVI, p. 400.

⁸ *Ibid.*, pp. 400-1.

⁹ *Ibid.*, VI, pp. 351-2, n-l 1043; p. 362, n-l 1123.

¹⁰ *Ibid.*, p. 222, n-l 99.

Fălciu¹. La Soroca era acum un Mare-Căpitan², care avea și vadul Movilăului, iar la Chișinău un *pîrcălab*, — în 1740, Măzărachi³, — sau chiar doi.

Căpitanul din Ciuhur capătă pe la 1740 porunca de a așeza beșlii «pentru paza marginii și de apărare lăcuitorilor, de pricinele Turcilor ce trăiesc acolo»⁴. Cel de Soroca are 20 de «slujitori» scutiți⁵. La Orhei⁶ se așează 50 și tot 50 și la Lăpușna⁷. O parte din acești ostași are și grija Polonilor, făcînd zăboare pentru pierderile din «ceia parte»⁸. Guvernatorul din Movilău — unde e și un namesnic de la Soroca⁹ — și Rașcov au de altfel cuvenita purtare respectuoasă față de Domn și dregători¹⁰. În sfîrșit la Orhei¹¹ căpitanul mai întrebuița și curieri, îmblători¹². Chișinăul are un Serdar, și pe la 1740 i se dau 12 hotnogi, «oameni străini din Țara Leșească», fără bir¹³. La 1757 era căpitan de Soroca Leon Imboo (*sic*)¹⁴; doi căpitani de Băraiac, cel de Răzina, de Bălănești, Măgura, Răsipeni, Căldărușa se pomenesc și ei¹⁵, ca și îmblătorii de Soroca¹⁶ și călărașii de Chișinău¹⁷.

Mai departe, călărașii serdărești de Orhei¹⁸ și cei de Heci¹⁹ (179) și umblătorii de Soroca, menzilgiu de Gangura, de Răzina, de Băraiac, de Tabără, surugiul de Soroca apar

¹ P. 213, n-l 32; p. 214, n-l 49. A făcut și o biserică în Chișinău.

² *Ibid.*, n-l 34; p. 220, n-l 86; p. 221, n-l 95. Dar i se zice : *pîrcălab*; *ibid.*, n-l 94. Pe la 1740 căpitan era Constantinachi. V. și pp. 223-4, n-l 119.

³ *Ibid.*, p. 213, n-l 47; p. 234, n-l 211.

⁴ Pp. 232-3, n-l 197.

⁵ P. 364, n-l 1143.

⁶ P. 409, n-l 1560.

⁷ P. 221, n-l 94.

⁸ P. 296, n-l 608; p. 244, n-l 296; p. 279, n-l 519.

⁹ P. 230, n-le 163-4.

¹⁰ P. 264, n-le 440-1; p. 372, n-l 1214.

¹¹ P. 358, n-l 1088.

¹² *Documente și cercetări*, p. 29.

¹³ *Ibid.*, p. 30.

¹⁴ *Ibid.*, p. 31.

¹⁵ *Ibid.*

la 1763-4¹. Călărași se mai întîmpină pe acolo la Cetlina, Vîrtejanî, Sănătăuca, Japca, Salce, Solocenî, Iarova, Verijenî².

Pe atunci, la 1762-3 pe lingă călărașii de Heciî erau privilegiați la bir și «șese sate ot Soroca»³. «Sate cu testament» «cu teste», se află și la Orheiî, pe Răut, la Cogîlnic, și ele toate dădeau la *mucarer* — întărirea Domniei —, 3.964 de boi, socotiți cîte 3 bani noi capul⁴. Birul lor atingea suma de 2.704 ughi⁵.

După un nou război cu Rușii, la 1775 erau Vel Căpitani la Grecenî, Codru, Lăpușna, Orheiî, Soroca, Ciuhur, ca și la Iași, Ropce, Neamț, Agiud, Covurluiî, Dorohoiî, Tecuciî, Coțmanî⁶. Cîte 20 și 30 de seimeni la Soroca, și 20 de Cazaci (30 la Iarova, 50 la Vasilcău, 20 la Rughî, 20 la Vadul Rașcovului, 15 la Volăneț și la Vadul Nimereuca), 30 de slujitori la Ciuhur staî supt poruncile lor⁷. La Lăpușna păziau 30 de pașiri, supt Vel Căpitan, 80 supt căpitanul de călărași menzilgiî, la Orheiî 30, fără a mai pomeni pe 150 de călărași serdărești, — toți supt căpitanî⁸. Vel Serdarul avea supt el călărași menzilgiî la Bărăiac (110), la Gangura (80), la Chișinău (110).

Condica de dregătoriî din 1776 înseamnă la Grecenî 30 de slujitori, cu chehaie, stegar și ceauș, precum și un vâtaf de cărauși și chiragiî; la Codru 12 slujitori cu zapciîi deosebi și același vâtaf, la Lăpușna și Orheiî căpitanii de Jora, Cîrjov, Hotărnicenî, Hîncești, cu călărașii lor, cîte 30-40, și ofițeri ca mai sus, și se adaug cei 60 de la «Ciurlu» iar la Soroca: căpitanii de Cosăuți, Văscăuți și Solocenî,

¹ *Documente Callimachi*, II, p. 94.

² *Ibid.*, p. 98. Acolo și un om din „Muilău“ și un negnstor din Chișinău.

³ *Documente Callimachi*, II, p. 88.

⁴ *Ibid.*, p. 92.

⁵ *Ibid.*, p. 98.

⁶ *Studii și documente*, XXII, pp. 14-5.

⁷ *Ibid.*, p. 18 și urm.

⁸ *Ibid.*, p. 25. — Cf. pp. 33, 40-1.

cu steaguri de Cazaci, la cari chehaia se zice sotnic, — 132 de toți¹.

Căpitanii, cu scutiri de «rusumaturii», ca Opre, din 1796, găsım până târziu la Soroca². Asemenea mazili duceau zahereaua și până la Galați, după porunca lui Vodă³. La 1804 Ioan Cananău iea la Orheiū parte din Roșcani, și numele bătrînului, care arată originea proprietății, e semnificativ : Stegariū⁴.

În sfîrșit polcovnicii, ca Iordachi fiul lui Mihalachi Grecul Căminar, se mai află în părțile Orheiului și la 1805⁵. Chiar în ultimele timpuri se păstra un «Căpitan de margine la Ținutul Sorocii» și unul din titulari, Sava, așezat la 1823, în Iași, fusese întâiu numai «cavaful Curții domnești», apoi și Cavatbașa⁶.

Ici și colo putem găsi însă ce fel boierimea lucra pentru a isprăvi cu răzeșii.

După măsura de stabilire legală a stării țeranilor prin Grigore Alexandru Ghica-Vodă, și Orheienii de pe moșiile boierilor său usurpate de boierii ridicați dintre ei ori străini, «moșinașii» deci, dădeau 6 potronici pe an de casă și făceau cele 3 zile de vară și 3 de iarnă lucru pe moșie, pe lingă dijmă⁷. Mascuriile boierești călcau acum țarinile «împrejurașilor», cari-i ucideau⁸. *Odgonul* de 30 de stînjeni de cîte opt palme⁹ măsura tot în folosul boierului, și «bătrînii» de pămînt se contopiau în măsurii mari. Vătafi, vierii, meșterii Curții erau acum domnii. Zapisese pierdute în răzmerițe ajutați încăl-

¹ Ediția Rășcanu, *Leŕile boierilor Moldoreni*, saū *Uricariul*, XIX, pp. 367-72.

² *Documente Callimachi*, I, p. 473, n-l 150.

³ *Ibid.*, p. 475, n-l 157.

⁴ *Studii și documente*, XXI, p. 265. Alt răzăș e Moise Pierdevară, *ibid.*, p. 266.

⁵ *Ibid.*, VI, p. 172, n-l 126.

⁶ *Ibid.*, VII, pp. 86-7, n-le 43-4.

⁷ *Ibid.*, XVI, p. 398.

⁸ *Ibid.*, p. 399.

⁹ *Ibid.*, p. 400.

cările. Zăpise împrumutate nu se dau înapoi, cerîndu-se în schimb «cheltuiala ce aŭ cheltuit cu hotărîtul moșiilor», și, cînd bieții oameni o oferă și aceia, de și gîndul nu plecase de la ei, boierul cu care sînt «tot la un bătrîn» vrea să i se vîndă locul. «Umbla să ne înstrăineze din moșiile noastre ce ne sînt baștină și moștenire moșilor și a părinților noștri» și, ca să le scape, ei... le dădeau altuia, de la care «cunoscuseră mult bine»¹.

2. Tîrgurile.

În ce privește tîrgurile, se vede tendința boierilor, a Domnilor de a le desființa. Mortasipia la *Lăpușna* ajunge astfel a Sf. Ioan Zlataust din Iași².

Orheiul avea Sirbi³, Țigani domnești⁴, negustori romîni, cu afaceri destul de întinse, și prea puțini Armeni, — de Jidanî va fi vorba mai departe. După datina căzăcească, erau aici călărași, cu trîmbaci și pisari⁵, ba încă și cocieri, cu vâtaf⁶. Aici se păstra reședința Serdarului. La 1702 era Serdar Darie Donici, la 1722 Leca, la 1740 Măzărachi, la 1753 Constantin Proca; apoi pe la 1760 Iamandachi, la 1763 Costachi Spătarul, la 1766 Păun fost Mare-Păharnic, la 1767 Gheorghe Medelnicerul, la 1774 Vasile, la 1780 Vornicul Nicolae Balș. Găsim la 1785 pe Iancul Vel Spătar, care hotărînicește la Beșeni, Spanciocani, Cruhlic; la 1793 pe Iancu Razu, la 1796 pe Postelnicul Iordachi Romanò. De la 1793 încă erau, de altfel, doi Serdari, și locurile le aveau

¹ *Ibid.*, pp. 401-2.

² *Ibid.*, XXII, p. 10. Pentru răzăși de Lăpușna (1763), v. și documentele 104/XXX, 129 LXXII ale Academiei Romîne; cf. *Documente Callimachi*, I, p. 458, n-l 100; p. 461, n-l 116.

³ *Documente Callimachi*, II, pp. 98, 102.

⁴ *Studii și documente*, XV, p. 324, n-l 78.

⁵ *Documente Callimachi*, II, p. 133; *Documente și cercetări*, p. 43 (și la Soroca și Chișinău).

⁶ *Studii și documente*, VI, p. 336, n-l 855.

pe la 1800 Vasilachi Caligari și pe Ioan Sturza, viitor Domn al Moldovei¹.

La 1724 Orheiul avea și un pîrcălab, Toma, un vameș, Andronachi fiul lui Vartolomei; în oraș locuia Mardarie fost al doilea Sulger, Neculai fiul lui Toader Orheianul, diac de Cămară, apoi vătaful Andrei, Ion fost sotnic și Armeanul romașcan Iordachi fiul Misirei². Orheienii erau scuțiți de a da cai de olac, în țară și pentru Chiev, ori «la ciohodari, de ar trece cu porunci împărătești», grija fiind a căpitanului³. În sfîrșit, la 1795, în 26 Iulie, Alexandru-Vodă Callimachi dădu, se pare, Orheiul în stăpînire a lui Costachi Balș, care făcu pe locuitorii bezmănari, «fiind Orheiul al său», zice un alt act domnesc, din Maiu 1806⁴. În tîrgurile basarabene ajunse astfel cu stăpîn (așa era și Movilăul) nu se făceau case pe vatră fără voia acestuia, care avea și puterea de a răscumpăra, la vînzare, pe cele în ființă și a vinde singur vin, rachiū, mied (*sic*) și bere, precum și a ținea meserniță de carne⁵.

Miron fiul lui Gavril Donici și poate și Apostol Donici fură pîrcălabi la *Soroca*⁶. La 1737 era vorba ca aici să se

¹ La 1806 Alexandru Caragea; Halipa, I-I, p. 329. V, și procesul lui Filip Lascu din Pecistea Orheiului cu Andrei băcalul din Iași (*Uricariul*, V, p. 190). Căpitanii, stegarii, vătafi se află răspîndiți prin sate (*Studii și documente*, XVI p. 408). Găsim și pe un Lazăr biv Căpitan, feciorul călugărului din Singurenii (*ibid.*, nota 1). Un Alexandru Anastase biv Vel Serdar, Halipa, I, p. 377. V. și *Uricariul*, XI, pp. 111-3 și urm.; XVI, p. 235; LXIV, p. 425; XXV, pp. 271-2; *Documente Callimachi*, II, p. 188; *Studii și documente*, XVI, pp. 398-9, pp. 237-8, n-l 113; *Documente și cercetări*, pp. 62, 64-5; Halipa, I, pp. 240-1, 330-1.

² *Studii și documente*, XVI, p. 395.

³ *Ibid.*, VI, p. 347, n-l 998.

⁴ *Uricariul*, VI, p. 276.

⁵ *Documente Callimachi*, I, p. 484, n-l 176. • Pe la 1760 se întîlesc în părțile Orheiului și Lăpușnei Bălăsachi, Darie și Ion Donici, Serdarul Iamandachi de la Cîrlig, Alexandru Rășcanu, Dumitru Carp și Stolnicul Carp, Armașul Mihuleț; *Studii și documente*, XXII, p. 111.

⁶ *Ibid.*, XVI, pp. 395-6.

adune congresul de pace între Ruși și Turci¹. Încă de la 1753 apare Vel Căpitanul de Soroca²: la 1756 avea această dregătorie un Chiriac³. Cetatea Sorocăi cuprindea însă la 1763 numai osindiți, vinovați, al căror *emiclie*, întreținerea, era din mila Domnului⁴. «Isprăvnicia de margine a Ținutului Sorocăi» ființă încă de la 1757⁵, când găsim în acest rost, ca subordonat al Serdarului Manolachi, pe Dediul Codreanu, și el intitulat: Serdar.

Aici, în Soroca se întâlnesc prin 1730-40 numai cele mai caracteristice nume românești: Attonie, Postică, etc.⁶. Sotnicul, adică «sotnicul de *Căraci* de Soroca», e Ioniță, deci nu un adevărat Cazac și răvașele le scrie Pavăl Cireș⁷. În 1760 găsim pe Vornicul Andronachi și sora Tudosca, pe Buzilă, pe Nicoli Armaș și doi Donici, Lupu și Andrei⁸ și știm că din boieri aveau pământuri Ienacachi Milo, Dinu Canta, Ștefan Sturza⁹.

Un Sorocean cu spirit de întreprindere, Simion Hasnaș, care avea moșiile Hăsnășeni, pe Cobolta, Stănești și Doboeni (aceste două în Hirleu), trecu pe la 1770 peste Nistru, și unul din fiii lui făcea afaceri în Simbirsc, Nejinsc, Ircuț și Camciatca, iar un nepot numai la Mohileu. Și, după ce-și recăpătă moșia soroceană, Clementie Hasnaș se duse înapoi în Siberia¹⁰.

În 1731 găsim la Chișinău, în târgul făcut pe locul «bătrânilor» Cazacul și Moldoveanul, de la Buicani¹¹, pe Agapie

¹ *Acte și fragmente*, I, pp. 341, 349.

² Măzăreanu, *Voronețul*, p. 54, n-l 10.

³ *Ibid.*, pp. 61-2, n-l 11.

⁴ *Documente Callimachi*, II, p. 128.

⁵ *Studii și documente*, I-II, p. 331, n-l VI; Melchisedec, *Cronica Huhului*, I, p. 253.

⁶ *Studii și documente*, XVI, pp. 396-7.

⁷ *Ibid.*, p. 397.

⁸ *Ibid.*, XXII, p. 112.

⁹ *Ibid.*, p. 113.

¹⁰ R. Rosetti, *l. c.* III, pp. 87-8.

¹¹ Erau și urmașii lui Crăhan, cu danie de la Ștefan-cel-Mare (Halpa, II, pp. 233-4).

Șoltuzul, pe Vasile Vameșul, pe Vicol Vartic hotnogul, vornic din sate, țirgovești din familiile Popescu, Onașcu, Budul¹. Unii «țirgovești chișioneni» de pe la 1750 ni sînt cunoscuți. Aparțin familiilor Hincul, Costin, Budul, Pălade, Borilă, Jimbei, Gratea, Filotie («Hilotoaia»), Băț, Spînu, Popa, Bocan (și Bocăneasa), Sirbul, Batcu; între ei e scriitorul «Vasile sin Băț» și *starostele de blănari* Ștefan². Cînd ei pleacă în bejenie «la codru», prin 1737-9, își lasă marfa de holircă, tutun, bumbac tare, fier, orez, fringhi, dohot, sare, aramă, «ciobote»³. Sînt oameni dîrji, cu simț de puterea lor; îi vedem apărînd pe robii creștini de la Tataři, ce fug la ei, și puînd în fiare ei singuri pe Turcii ce-și rid de fetele lor⁴. Un ceauș, un vameș stăteau pe atunci între ei⁵.

Statistica din 1798 arată la Chișinău Armeni, Evrei, Sirbi, Greci, Lipoveni, după ocupații: abageri, bogasieri, blănari, cojocari, pitari, bărbieri, băcani, cizmar, cafegii, spoitori, argintari, croitori, zalhanagii, băibărăcari, mumgii, olari, sălăidăcari, șlicari, vutcar, rachieri; între ei un singur Brașovean⁶ (la Orhei, erau băcan, un cojocar, un cizmar; la Telinești și doi «furmagii»⁷: bîcănă o ține căpitanul Alexe; lipsesc Evreii). Meșterii de la Chișinău lucrau și bulgarii fine⁸. Evrei și Armeni se află aici încă de mult⁹ și de mult timp Greci fuseseră primiți între locuitorii orașului¹⁰. De la un timp, înainte de 1809, se așează apoi la Chișinău «Sirbi de peste

¹ *Studii și documente*, XVI, p. 397.

² *Studii și documente*, XVI, p. 402.

³ *Ibid.*, VI, pp. 264-5, n-l 442. Cf. *ibid.*, p. 282, n-l 541.

⁴ *Ibid.*, p. 300, n-l 624. Cf. *ibid.*, p. 301, n-l 630, p. 319, n-l 763.

⁵ *Ibid.*, p. 328, n-l 827; p. 339; p. 349, n-l 1025.

⁶ *Ibid.*, XXI, p. 116-8. Familiile sînt tot cele vechi românești, Gane, Nour, Calistru, Stancul, Trușăneanu, Bocan, Chiriac, Dobre, Bostan, Bogat-Noi, Tobultoc, Izmană (căpitan, poate de loc de prin Botoșani). La Telinești, Cap-Mare, Stavilă, Sălcuțan (trei căpitani, un dascăl).

⁷ Pitari.

⁸ *Documente Callimachi*, I, p. 130.

⁹ Halipa, l. c. II, pp. 241, 297-8.

¹⁰ *Studii și documente*, VI, p. 322, n-l 789.

Dunăre», trecuți între «ruptele Visteriei» și scutiți de goștina oilor, dacă nu le aduc în «pământul Moldovei»¹.

Mănăstirea Galata păstră însă și după ce liberarea orașului fu recunoscută de Domnie, înlăturându-se claca și adetiul, anume drepturi, ca acela de cîntar, de bezmen: 40 de bani de tot căsarul, iar la iarmaroc 40 de bani de tarabă pentru negustorii străini, apoi acela de a pune vînzătorii de carne și de băuturi, ori de a lua 9 bani de vadra de vin, 30 de cea de rachiū și horilcă². Dar locuitorii Romîni, Greci, Jidovi și Armeni, cari aveau privilegiu la desetină și goștină — «și oameni boierești și orice breaslă ar fi», dar nu și pribegii de curînd, lăsați în seama Serdarului, — dădea pe an numai 5 lei în patru șferturi și «purtaū menzilul», cu «cheltuiala musafirilor ce-ar trece în sus și în jos». Apoi grija aceasta se lasă apoi în seama a 120 de scutelnici, Vistieria plătind numai pentru Pași și capuși-bași³.

În ce privește cîrmuirea, vedem de la un timp, pe Serdarî părăsind Orheiul ca să se așeze în Chișinău. Un «asaul-polcovoî» cazac, Iosăp Palii o lucrase pe la 1800 odată ca fierar pe lingă Ioan Cananău care era «Sărdar la Chișinău»⁴. Încă din 1763-4 găsim lingă Serdar și un beșleagă, pentru poliția Musulmanilor,⁵ și pe lingă beșleaga de Chișinău, căruia-i corespund cei din Soroca și Movilău, numai în locul d'întăiū era și un iazagiū⁶. Pircălab nu se întîpînă, dar nu pentru că aici n'a fost cetate, căci pircălăbiile de orașe se dau pe bani ca dregătorii civile, cu datoria de a strînge banii șferturilor, rămîind pentru aceasta răsura în mîna lor, cari pentru aceasta dădea la Chișinău 1.100 de lei pe an⁷.

În stîrșit de pe la 1.700 încă negustorii din Rumelia lasă

¹ *Uricariul*, VI, p. 469.

² Halipa, I. c. II, pp. 280, 290 (o. 1795), 293, 294 și urm.

³ *Studii și documente*, VI, p. 355, n-le 1065-6; p. 358, n-le 1086-7; p. 359, n-l 1096. Din condica de pe la 1740.

⁴ *Studii și documente*, XXI, p. 188.

⁵ *Documente Callimachi*, I, p. 84.

⁶ *Ibid.*, II, p. 131; *Documente și cercetări*, p. 37.

⁷ *Studii și documente*, VI, p. 392, n-l 1384.

drumul Iașului, pentru a lua un altul care pleacă de la *Reni*¹, anexat de Turci, dându-i-se numele de Tomarova, abia la 1660².

3. Legături și viață de negoț.

Negoțul e, firește, în asemenea condiții, vioi. Avem știri asupra lui la jumătatea veacului al XVIII-lea: se fac iarmaroace la Budele, pe Nistru «în dreptul Movilăului»³, de Sf. Arhanghel; la Fălciiu⁴, pentru care se iea și firman⁵. Beșleaga păzia, și se cerea și Pașilor a-și trimete oamenii pentru acest scop⁶. Căci nu odăta de la femei rușinate și lucruri de furat se încăierau negustori și Turci⁷. Oamenii din Moldova merg «cu chirie» pe la Vasilcău până la târgul cel vestit de la «Nijna», Nijni-Novgorod⁸.

Pe la Soroca sint oi și stupi din bielșug⁹. Goștina de oi din Greceni dă 350 de lei, cea din Lăpușna 300 cea din Soroca 700 și cea din Orheiū 1.500¹⁰. Pentru sare, Turcii din Bender și Ismail vin până la Ocnă¹¹. Și Turcii, de la Hotin, Armenii de la Horodenca, a starostelui de Caniev, trimeteau vitele la noi, ca și Sîrbii de la Movilău.

Vameșii de la «otace» au de lucru cu boii ce vin de pe la Roman și Botoșani, cu horilca și postavurile, cu marfa «negustorilor cazacli» cari aduc blănuri din Rusia¹². Se în-

¹ *Ibid.*, p. 372, n-l 1221; p. 374, n-l 1238.

² *Archiva românească*, II, p. 360.

³ *Studii și documente*, VI, p. 22¹, n-l 103; p. 288, n-l 569.

⁴ P. 229, n-l 150.

⁵ P. 367, n-l 1168.

⁶ P. 297, n-l 613.

⁷ P. 304, n-l 644; pp. 304-5, n-l 646; pp. 305-6, n-l 650. — La Orheiū un Turc omorât de Turci; p. 300, n-l 655.

⁸ P. 223, n-l 113.

⁹ P. 296, n-l 607. Cf. p. 297, n-l 613.

¹⁰ P. 311, n-l 701. Dar dajdea mazililor pentru Lăpușna, Orheiū și Soroca e numai 54 ughi, aproape cît Cernăuțul singur (p. 328, n-l 832).

¹¹ P. 319, n-l 769.

¹² Pp. 246-7, n-l 321. Cf. *Uricariul*, II, p. 154.

timpla ca un pircălab de Orheiū să ajungă apoi vameș la Chișinău¹. Și la Movilău vameșul culegea venitul pentru Domnul Moldovei².

În veacul al XVII-lea pod era la Zagarancea, apoi mai jos, pe moșia Sf. Vineri și a răzășilor Ocen³, «podul lui Gotar». De frica «oamenilor răi și altor năvăliri» se hotărîseră întâiū numai poduri la Țuțora, Zagarancea și Gherman⁴. Mai târziu însă⁵ «podurile îmblătoare» se înmulțiră. Și la Telinești se făcu pod de răzăși, pe la 1750⁶.

Evreii aleargă la noul cîștig, după ce nu mai încăpeau în Polonia tulburată de lupte interne. Încă de la 1727 la Soroca stau și Evrei poloni, cu «haham jidovesc», care «merge la otacele de la iarmaroc» să ia «curupca după la toți Jidovii din Țeara Leșească, precum li este obiceiul lor de vac, și să aibă a lua și de la mesericii jidovești, pre obiceiū, precum li scriū cărțile și de la alți Domni⁷».

Ei încep a pătrunde în toate ȧrgurile, cu camăta — apoi și prin sate⁸ — și cu horilca lor: astfel «Moroha și Avram Jidovul ot Orheaiū», întovărășiți cu doi creștini, au șese căldări de rachiū, pentru care dau pe an camăna 2 galbeni și 6 potronici: ei păstrează legături peste Nistru⁹. La Căușani se așează alți, cu același negoț¹⁰. Un Evreu ține în «orindă» podul de la «vadul Iarovei», care e al unui boier Ilie¹¹. Vin într'una alți din Rașcov, de la Mohilău, unde erau însă și

¹ *Studii și documente*, V, p. 253, n-l 379.

² Pp. 408-9, n-l 1557; p. 409, n-l 1561.

³ *Uricariul*, XII, p. 302.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, p. 313.

⁶ *Ibid.*, XX, p. 139 și urm. — Nume: Picioroman, p. 142; Curcoiū p. 143.

⁷ *Studii și documente*, VI, p. 426, n-l 1622. Pentru „crupeă“, coropcă *ibid.*, p. 446, n-l 1688.

⁸ *Ibid.*, p. 376, n-l 1246.

⁹ P. 213, n-l 38; cf. P. 229, n-l 158.

¹⁰ P. 244, n-l 292.

¹¹ P. 220, n-l 76.

Turci sălbateci, și din târgurile polone¹. La Budele Sorocăi, unde se ținea iarmaroc, ei rămân așezați pe moșie², ca și în alte sate³ și în Chișinău⁴. Jidovi basarabeni cer a fi lăsați să steie până la Bacău⁵. Cel din Orheiă erau în gîlceavă pentru bani cu hahamul⁶. Evrei nu lipsesc nici la Lăpușna⁷, și căpitanul Sorocăi e silit a scrie ce urmează : «Cum boiarii carei au moșii la margine au vîndut toate vadurile Jidovilor, încă și alții cari au cîte un petec de moșie la malul Nistrului, caută și aceia să puie orîndari pe la vaduri, și-au făcut luntre de îmblă în vad, pentru brudină, și fac ce li-i voie Jidovii pe la vaduri, de să petrec oameni fel de fel peste Nistru. Pentru care se roagă să se scrie carte Măriei Sale la cei cu moșiile, să nu fie margine în sama Jidovilor ; că, de nu să va ridica aceasta, el nu poate da sama de margine⁸». Întrau și prin sate, și la Dîngenii Lăpușnei un copil de jidov se făcu țeranul român Ion⁹.

Jidovii apar de altfel și ca orîndari în stil mare. Astfel «Solomon Moisaî Leib, Jidov of Bălți», iea la 1784 venitul, de bezmen, de dijmă, de moară, «cum și orînzile acestor sate și crișme cu pivnițe», cu 1.250 de lei pe an, pescuind în cele trei iazuri și luînd și 500 de vedre de vin, precum și drojdiile : «însă pe preoții ce or fi la aceste sate să nu-i supere pentru dejmă din pîine, nici pentru bezmăn de case, cum nici pe un dascăl ce va fi, atît la bisărica din Coșenița, cum și la bisărica din Soloneț, cum și la bisărica din Ciornița»¹⁰.

¹ P. 236, n-l 231; p. 244, n-l 298; p. 298, n-l 618.

² P. 246, n-l 319.

³ P. 264, n-l 441.

⁴ Pp. 264-5, n-l 442.

⁵ P. 381, n-l 1292.

⁶ P. 294, n-l 596.

⁷ P. 298, n-l 615.

⁸ P. 302, n-le 635-6.

⁹ P. 387, n-l 1327.

¹⁰ *Ibid.*, VI, p. 235, n-l 104. Despre Evreii cari strică pentru potaș codrii Lăpușnei, Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, III, p. 77.—Și pentru siliștea de la Orheiă,

Și iată ce părere avea despre Evreii un cunoscător foarte bun al locurilor și al lucrurilor, consulul frances Peyssonel: «Trebuie să se înlăture cu desăvîrșire Evreii de la orice rost, pentru că sînt în aeeste țeri de o rea credință care întrece orice calificație»¹.

4. Biserica Basarabiei.

Bisericește, Basarabia se ținea de trei diecese: cea de sus alcătuită de mai multe ori o episcopie a Hotinului. La 1765 se oferia Scaunul, «preasfințita episcopie a Hotinului» călugărului grec Neofit din București, fost «efimeriu» al Companiei grecești la Sibiiu. Se căpătase «sinodicul» și «encomiasticul» patriarhal, precum și beratul împăralesc. Și la 1767 era vorba de această numire². Pe vremea ocupației rusești următoare episcopia de Rădăuți căpătă adausul: «și de Hotin», acesta fiind la 1773 titlul lui Dosoftei, care era să fie întâiul episcop bucovinean neatîrnat³. Mai târziu în cursul ocupației austriace, din 1788 până la 1791 funcționa acolo episcopul moldovean Amfilohie, compilatorul unei Geografii și unei Aritmetice, care se retrase după pace la Zagavia în apropiere de Hirleu⁴. Încă la 1787 Amfilohie iscălia episcop al Hotinului, dar sta acolo, la Zagavia, lângă starițul Daniil⁵.

Scaunul Hușilor avuse de la întemeierea ei, ca episcopie basarabeană, după luarea de la Turci a Bugeacului, supt Ieremia Movilă, tot Ținutul din jos. Păstra însă în

¹ „On doit absolument exclure les Juifs de tout emploi, parce qu'ils sont dans ce pays-là d'une mauvaise foi qui passe toute expression”; l. c., p. 215.

² *Contribuțiunile la istoria literaturii romine*, în „Analele Academiei Romine”, XXVIII, p. 187 și urm.

³ *Studii și documente*, VI, p. 226, n-l 72.

⁴ *Istoria literaturii romine în secolul al XVIII-lea*, II, *Istoria Bisericii*, II.

⁵ *Studii și documente*, V, p. 64, n-l 291. — Amfilohie era trecut la mîile domnești și în 1784-5, *ibid.*, VI, pp. 181, 189.

veacul al XVIII-lea numai Soroca și Ținutul ei¹. La 1734 se dădeaū toate drepturile bisericești la Soroca lui Teofil de Huși². Avea astfel de drepturi și la Dubasari, și Patriarhul de Alexandria, chemat ca arbitru, dăduse episcopului de Huși încă de la 1715 Basarabia mijlocie. La Galați hotăria episcopul de Roman, dar și aici avea de luptă cu Proilavul, Vlădica Brăilei și al «olaturilor»³.

La 1757, Constantin Racoviță, ținînd seamă de faptul că, «din neajungerea cheltuielii și din depărtarea locului să tîmplă de merg foarte rar episcopii la acel Ținut, pentru cercetarea norodului creștinesc și a eparhiei sale», dădu episcopului de Huși Inochentie «o bucată din locul gospod al tîrgului Sorocei», și anume între moșia Vistierului Aristarho, Liubenita, între «velnițiile jidovești» de rachiū, între cursul Nistrului și moșia Cosăuții, a lui Nicolae Racoviță⁴, precum și brudina noului pod de la Soroca, scos de supt stăpînirea Căpitanilor celor Mari și ispravnicilor cari luaū până atunci pîrcălăbia acolo⁵. Cu vremea, prin schimb cu Scarlatachi Sturza, care se mută în Rusia după războiul din 1789-93, episcopia căpătă și Cosăuții⁶. Prin anii 1780 ea se judeca pentru o parte din Cioresți, la Lăpușna, cu Macoveieștii, urmașii lui Macoveiū fiul lui Taicu Sirbul; și Burghieleștii erau amestecați aice⁷.

De pe la 1641 restul vechii Basarabii era al episcopului turcesc de *Brăila* (sau Proilav), Tomarova-Reni și Ismail, Scaun pe care-l ocupă și Calinic ce ajunge Patriarh. Amintim apoi pe Daniil din 1765-7⁸, care sfințește biserica

¹ *Studii și documente*, VI, p. 275, n-l 502.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, pp. 560-70 (și după Melchisedec, *Cronica Hușilor*, I, pp. 1901-1; *Cronica Romanului*, II, pp. 28-9.

⁴ Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, pp. 250-2.

⁵ *Ibid.*, p. 252.

⁶ *Ibid.*, p. 383 și urm.

⁷ *Uricariul*, XIV, p. 119 și urm.

⁸ *Chilia și Cetatea-Albă*; notele lui Calinic, în „Analele” citate, 1904, p. 64 și urm.

din Căușani¹. Procesul pentru Dubasarî și alte două sate de hotar pe care-l poartă la 1715 Orest de Huși cu Ioanichie de Brăila, se rezolvă în favoarea celui d'întăi. La 1771-3 chiar al Hușilor căpătă, și cu voia lui Rumiențov, tot Bugeacul. De la 1777, cu Ioachim, seria de episcopi ai raialei reîncepe însă, urmînd cu Chiril (1788-90, † după 1808). Să adăugim că la 1808 Rușii făcură o episcopie de Acherman pentru Gavriil Bănulescu, iar apoi (1813), după anexare, — cum vom vedea — una a Hotinului și Chișinăului².

În fruntea preoților basarabeni erau protopopii din Chișinău, la 1793 Toma, de Lăpușna și Orhei; pe la 1764 Ștefan Corețchi, iar la 1766 Vasilie. În preoțime intrau și fruntași ai mazililor, ca acel Ilie Coreschi, din neamul lui Apostol, care avu, pe același timp, proces pentru un iaz cu Donicești³. Erau așa de prețuiți protopopii, încît unul din ei luă pe o fată din neamul Donici de la Bezin⁴. Un Mihalachi dascălul apare pe la 1760⁵.

În urma războiului din 1789 și următoarele, un preot spion rus, dar isteț și harnic, cu gust de muncă și pricepere artistică, Mihail Strilbițchi, «protoiereu al stăpînirilor Moldovei și Valahiei și al Basarabiei», sau «exarh» al Rusului Amvrosie, așezat de cuceritori la Iași, se mută, — după ce stătuse un timp, la 1796, în Mohilău, spionînd și tipărind, — de frica represaliilor turcești, la Dubasarî, cu slovele tipografiei metropolitane, unde lucrase până atunci. Aici făcu el să apară un Ceaslov pe care Moldovenii de peste Nistru îl vor fi primit cu bucurie mare⁶. Fiul și ajutorul său Policarp ajunsese podporucic rusesc.

¹ *Inscripții*, II, pp. 14-5.

² *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 234-5.

³ După 1780 în Chișinău preotul Ioan și preteasa Lupa; *Studii și documente*, XVI, pp. 398, 399, 400, 401.

⁴ *Ibid.*, p. 400.

⁵ *Ibid.*, p. 401. V. și Halipa, I, p. 222; Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, pp. 384-6.

⁶ Picot, *Michel Strilbickij*, Paris, 1905; Bianu și Hodoș, *Bibliografia romîni*; II. *Istoria Bisericii*, II, p. 191 și urm., 232.

Domniî aveau încă biserici domneşti şi mănăstiri privilegiate: «sfintei mănăstiri de la Chişinău», foastă biserică domnească¹, îi dă Grigore Ghica în Octombre 1740 de la vama oraşului 2 ocă de untdelemn şi o litră de tămîie pe lună, precum şi scutirea ţircovnicului şi posluşnicului². Apoi, în Iulie 1741, o sută de lei din mortasipia oraşului şi 30 de chile de grîu, 20 de mălaiu pe an din uşurul adus de Tatarii aice. Locul pe care era făcută, «ce se numeşte Bui-caniî», aparţinea—am spus-o—mănăstirii Galata, pentru care şi biserica i se face mitoc.

¹ Sf Nicolae, dărlmată de Tatarî la 1711 şi refăcută de cunoscutul Lupu Năstase Vel Agă.

² *Studii şi documente*, VI, pp. 412-3, n-l 1670; pp. 417-8, n-l 1691.— Pentru mortasipie, pp. 419-50, n-l 1700. — Cf. Halipa, II, pp. 211, 243 şi urm.

CAPITOLUL al VI-lea.

Răpirea Basarabiei.

. *Basarabenii și Rușii în războaiele din 1768-74 și 1789-93.*

Maziliî din părțile răsăritene se dară cu Rușii și în 1769, și vedem pe un maior muscal lăudînd în Octombrie 1769 pe Lupu Giușcă mazil, fost căpitan, care «s'aû arătat cu mare supunere la porunca prè-puternicii Împărătesii noastre și până acum aû păzit marginea de n'aû lăsat neprietinul să treacă dincoace ca să facă nicîun feliû de stricăciune»¹. El cere locuitorilor a se găti «cu toîii cu arme și călări de apărure să fiî pe lingă Lupul Giușcă, gata în tot ceasul pentru paza norodului creștinesc ce se află pe marginea Prutului. Și, cînd neprietenul se va ispiti a trece dincoace, să facă vre o stricăciune țerii, cu toîii să vă apărați bărbătește, și atunce supunerea voastră va fi cunoscută de prè-puternica Împărăteasa noastră».

După cucerirea de Ruși, Hotinul păru că începe o nouă viață românească. Rumiențov primia într'una cereri de la mazili moldoveni cari găsiseră în actele lor bătrîne dovada une stăpîniri a strămoșilor în raiaua de până acum, și «polcovicul Peitlig» dădea cărți de proprietate în numele «Săni-nării Sale», scriindu-se de către Andreiû Dașchievicî, pisarul

¹ *Uricariul*, X, pp. 121-2.

romănesc al cancelariei generalului, care lua și în arendă în condiții favorabile, ca mulțămită, moșiile astfel dobândite. Între răzeșii ce se certați, se amesteca și cite un Evreu al raialei, ca arendaș, ca «Mosco Jidovul». Ilie Herescul, din familia care era să dea un episcop Bucovinei austriace, fu așezat ca staroste de Cernăuți, iar în Hotin intrară pircălabi, pe cari-i aflăm acolo și în Mart 1773¹. Unul din ei pare să fie Apostol pomenit la 1773².

Locuitorii Sorocăii se bucurară și ei (1772) de cucerire și scriseră pentru a vădi aceasta Mitropolitului Gavriil. Ei vorbesc de «gîugul cel greu a strîmbătăților care ne-au mîncat până la oase», de abuzurile ispravnicului Aga, om nelegiuit, despre hotărîrea lor de a căuta «ca o scăpare și liman... slujba cea cu multă trudă și primejdii a războiului» și dorința de a li se lua din spinare tiranul³.

În 1775, la pacea care dădu, cu voia Împărătesei ocrotitoare, Austriei, fără jertfa unei picături de sînge, Bucovina, boierii cerură de la Ruși măcar înlăturarea Tatarilor de pe locul de 32 ceasuri în lung și două în lat, ba chiar restituirea Renilor, cu «cîteva bălți cu ostroavele lor, ce sînt pe locul Moldovei». Ei protestați *contra raielei Hotinului* și *contra anexării părților vecine la Bucovina*. Și, ca mișcați de un gînd profetic, scriau: «De are Poarta turcească niscaiva pricină cu Austrienii, patria noastră nu-i datoare să facă răfuială între dinșii cu dezghinarea ei, ce, după cum noi de la început am cunoscut ocrotirea Otomaneștii Împărății cu întregimea țerii noastre, care acum s'au întărit și cu acest de pe urmă tractat, așa și Otomaneasca Poartă are datoria nedeslegată să păzească toate pronomiile noastre și volnicia cu desăvîrșită întregime»⁴.

¹ Cf. *Studii și documente*, XIX, p. 41 și urm. — Andrei Dașcoviță ca „pisar ot Cernăuți” (în 1760), *Studii și documente*, VII, p. 336, n-l 4. — Pisarul de Hotin e pomenit și la 1774; *ibid.*, p. 237, n-l 74; v. și *ibid.*, V, p. 417.

² *Ibid.*, XVI, p. 399.

³ *Uricariul*, VI, pp. 372-4. — Supunerea Basarabiei sudice (Renii, Chilia, Acherman, Ismail; Brăila trece la Buzău) către episcopul de Huși, *ibid.*, pp. 391-2 (10 Ianuar 1771). „Proilavul” lăsase ca urmaș pe arhimandritul Pangratie (*ibid.*, p. 394). Cf. și *ibid.*, p. 395 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 458.

2. Războiul din 1806-12.

Anexarea.

În urma complicațiilor europene aduse de genialele capricii cuceritoare ale lui Napoleon, un nou război ruso-turc se începu prin ocupația Principatelor. La 19 Novembre st. v. 1806 Hotinul fu luat prin surprindere, în trei ceasuri, de Cazacii ascunși prin șanțuri și aceiași, soartă o avu Ismailul. Hotinul era plin de zahereă¹. Iarășî moșiile moldovenești fură restituite vechilor stăpîni².

Țeranii începură să se mute prin mahalele golite de Turci, și Guvernul luă măsuri ca să nu scadă birul³. Locuitorii de la Chilia-Veche și Vilcov fură puși în serviciul flotei⁴. Satele Pogărnicești, Vașcovăț, Siliștea și Isacova erau puse să gătească, supt pază de călărași de la Chișinău, silitra⁵. Se gîndiaŭ Rușii, ca și supt Patiomchin, să ducă la Nicolaiev stejarii Moldovei pentru corăbiile lor⁶.

Și în războiul de la 1788 moșiile hotinene se întoarseră la «pameșicii adecă la stăpîni»⁷. Turcii le luară apoi îndărăt⁸. La Soroca găsim un ispravnic român, Portarul Nicodim⁹. În fostul Bugeac, mănăstirii Sf. Nicolae din Chilia, dărimată de pe vremea lui Patiomchin, i se restitui moșia Cătlăbuga, cu două gîrle, lingă satul Galilești, și se începu reparația, pe care Turcii o întrerupseră, ca să fie reluată prin stăruințele protopopului Panaite, doritor și de școală¹⁰.

¹ *Studii și documente*, XXII, pp. 58, 85 și urm.

² R. Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, III, p. 31.

³ *Ibid.*, p. 54.

⁴ *Ibid.*, p. 58.

⁵ *Ibid.*, p. 78.— Un Evreu se presintă ca antreprenor; *ibid.*, p. 80.

⁶ *Ibid.*, pp. 81-3 Vistierul Roset găsia lemnul Orheiului prea moale; *ibid.* Pentru pădurile satelor, p. 81. Pentru ridicarea Turcilor din Hotin în 1806, *Studii și documente*, VI, p. 197.

⁷ *Ibid.*, p. 255.

⁸ *Ibid.*, p. 455, *Uricariul*, XIX, p. 553.

⁹ *Documente și cercetări*, p. 71.

¹⁰ R. Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, III, p. 45.

În Novembre 1792 Hatmanul Ilie Catargiu făcuse pod pe Nistru la Bender cu ghecet¹, căci Rușii tăiau și lemne în pădurile Orheiului². Catargiu fu recunoscut ca general rus și intra în rîndul supușilor Țarului. El cumpăraseră Pereni de la neamul Hîncului și adăugia și după plecare această stăpînire³.

Generalul Scarlat Sturza, care făcuse studii în Apus și fusese o bucată de vreme un îndreptător în sens voltairian al învățămîntului moldovenesc, rămase și el peste Nistru, crescînd pe fiul său Alexandru, un om de talent, în așa chip, încît făcu din el un apărător fanatic al ortodoxiei moscovite și al Țarismului absolutist. Între Ruși rămase și noul colonel Manole Balș de la Sirăuți, care se așeză la Dubasari⁴. Comandantul poliției din Iași, ofițer de marină, Dicescul, era dintre emigrații aceștia⁵. Un Alexandru Tăutu se așeză la Odesa⁶, iar averea lui basarabeană o luă Di-boglu. În stîrșit un Sturdza, doi Casimiri, un Balș și alții cerură, și izbutiră, să li se restituie moșiile ocupate de Tătarii Bugeacului⁷.

După ocupația rusească din 1806 Hotinenii plătiră iarăși șferturi, 106.488 lei la cîte trei luni. «Venitul moșiilor Hotinului» curse în Vistierie, fiind arendat la Evrei, cari înșelără și fură puși la jurămînt⁸. Logofătul Costachi Ghica

¹ *Documente și cercetări*, pp. 65-6.

² *Ibid.*, p. 67.

³ R. Rosetti, *l. c.* p. 89, — și despre un Nicoriță, general-locotenent, *ibid.*, pp. 89-90. Alți Romîni în oastea Țarului, într'o notiță din ziarul *Seara* pe Maiu 1912

⁴ *Documentele Callimachi*, I, p. 85, n-l xli. Încă mai de mult în oastea rusească era un vagmistru Ion Creangă; R. Rosetti, *Arhiva Seneratorilor*, III, pp. 42-4.

⁵ R. Rosetti, *l. c.*, p. 49.

⁶ *Ibid.*, pp. 88, 90.

⁷ *Uricariul*, XII, p. 197. — După pace și la Cetatea-Albă era un muhafiz; el purta titlul de Pașă, Ismail-Pașă; *Documente și cercetări*, pp. 62, 78. Și muhafizul de Ismail era atunci un Pașă, Bechir (*ibid.*). Și Pașa de Bender e intitulat muhafiz; *ibid.*, p. 78.

⁸ *Ibid.*, p. 206.

luă «venitul horelcilor ce intră în țară»¹. Se uniră «olaturile» Benderului, Căușanilor, Achermanului și Chilieii pentru a le încredința unui singur ispravnic, polcovnicul Manolachi Vîrnav². Mazilii din Orheiă ajutară pe noii ispravnici³. Vadul Sorocăii fu iarăși străbătut de Cazaci⁴. Oarecare nemulțămiri nu lipsiau, căci un boierinaș din Orheiă fu ridicat și dus la Ismail⁵.

Purtarea liberatorilor se arată astfel într-o corespondență contemporană: «Nu se poate spune prin cuvinte cum se poartă trupele cu locuitorii țerii: pradă așa de cumplit, încît nimeni nu mai e sigur de averea lui. Țara e datoare să dea provisiile trebuitoare, dar comandantul le vînd și locuitorii trebuie să dea hrana sa și bani în locul ei⁶». Oricine nu mergea cu Rușii era decretat în 1809 «trădător de patrie» și tăiat⁷; Divanul era rugat să caute «în acest Principat un calău, care este trebuitor pentru aducerea la îndeplinire a pedepsei cu moarte». Spătarul Iordachi Cătărgiu, întors din Paris, fu dus în cea mai mare grabă peste Nistru, bătrînul Vistier Iordachi Roznovanu fu bătut și tîrît de barbă prin Divan pentru că nu putea da 20.000 de cară în zece zile, și pîrtenitorii săi amenințați cu «execuție militară». Boierul Conachi era urmărit pentru că trăsura lui călcase un ofițer beat. Și împotriva Mitropolitului Veniamin, adăpostit la mănăstirea Neamțului, începură cercetările⁸. Și în acest timp maestrul de danț Ivanov arăta valsurile și Radofinichin, uneltitorul grec, stăruia de boieri să facă petiția de anexare la Țar⁹.

¹ *Studii și documente*. VI, p. 201. Și pentru desetina la Orheiă și Hotărniceni.

² *Ibid.*, p. 200.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 203.

⁵ *Ibid.*

⁶ R. Rosetti. *l. c.*, p. 31.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, pp. 31, 34-5, 53-4.

⁹ *Ibid.*, pp. 34, 53, 104 și urm.

Moșiile hotinene le luaă în sfârșit, în arendă ofițerilor, între alții chiar comandantul cetății Lange¹.

Gîndul anexării se vedea și din alte măsuri: Dimitrie Sulima fu numit episcop al Bugeacului, și se așezară acolo încă din Iulie 1811 miș de Bulgari ajutîndu-l Haznaua împărâtească a-și face și gospodăriile². Alții primiră locuri la Ibrac-Mîrza în părțile Hotărnicenilor, lîngă drumul de la Bender la Fălciu: vecinii în mijlocul cărora voiau să se strămute se împotriviră hotărît³.

Cum s'a ajuns la încheierea păcii care ni-a smuls Basarabia arată rîndurile pe care le reproducem aici, dintr'un studiu publicat în «Analele Academiei Romîne» pe 1910.

După ce Cutuzov, comandantul-general rusesc, înșelînd pe Turci cu o demonstrație la Turnu, făcu pe generalul Marcov să treacă în taină Dunărea la șchela Petroșani, lîngă Giurgiu, cu 8.000 de oameni, și aduse astfel prinderea întregii tabere a Marelui-Vizir Ahmed, care abia scăpă însuși la Rusciuc (14 Octombrie st. n. 1811), se începu între acest fugar nedestoinic și generalisimul rusesc un nou și foarte serios schimb de vederi pentru pace⁴. Dragomanul Antonie Fonton merse la Vizir pentru a se înțelege cu dînsul, și îndată cercurile din Constantinopol fură înștiințate. La începutul lui Novembre, într-o cîrciumă veche din Giurgiu, stătea de vorbă cu privire la condiții, Italinski, Sabaniev și Iosif Fonton, Întăiul-Tălmăciu al Ambasadei rusești pe lîngă Poartă, — Antonie și Petru Fonton fiind dragoman și Bobrov secretar, cu cei trei diplomați turci: judecătorul militar Selim fiul lui Ibrahim, Hamid și Galib,

¹ *Ibid.*, p. 89.

² *Ibid.*, p. 36.

³ *Ibid.*, p. 46. — Pentru Țigani din Bugeac și de la Nistru, *ibid.*, p. 46 și urm.

⁴ *Mémoires de l'amiral Paul Tchitchagof*, publiés par Charles Gr. Lahovary, Paris-București 1910, p. 374. Ostrovul Giurgiului, unde erau 16.000 de Turci, fusese bombardat și luntrile turcești prinse de ale Rușilor.

avînd din partea lor ca interpreți pe Grecii Dumitrachi Moruzi și Apostolachi, dintre cari cel d'întăiu era socotit de uniți ca înțeles cu generalul Cutuzov. Rușii hrăniau pe Turcii din ostrov fără a-i liberă. Iar agenții străini și boierimea din București se desnădăjduiau că nu pot afla nimic despre mersul negociației.

Zvonul despre cedarea Basarabiei, prin care, firește, se înțelegea numai Bugeacul, apare însă chiar din Novembre¹. Luarea Silistreii de un detașament rus nu grăbi lucrurile: cetatea era aproape părăsită. Și Turtucaia fu ocupată. Peste Olt, la Ciuperceni, Ismail-beg se menținea în fața generalului Zass, și el trecu Dunărea înapoi după un șir de lupte lîngă Calafat, abia în noaptea de 13/25 Novembre². Vremea era blindă și se putea aștepta. Dar, tot la 25 ale lunii, chiar represintantul saxon Ilübsch asigura că Turcii vor ceda Moldova răsăriteană până la Sireti³, și el întăria această afirmație — adăogînd doar că Turcii vrea⁴ să păstreze Dunărea-de-jos —, la 25 ale lunii⁴. Consulul Ledoulx din București credea, la începutul lui Decembre, că Rușii vor rămînea în «Basarabia» întreagă, cu Ismailul, ba chiar cu Brăila, și asigura că tratatul e și iscălit, așteptîndu-se doar ratificația Sultanului⁵. Se gătia⁶ la București luminați cu «zeul Marte care, călare pe vulturul împărătesc, ține'n plisc Semiluna».

De fapt generalisimul trimesese pe Langeron și pe generalul Prinț Essen la Rusciuc. Aici Marele-Vizir li observă că „*e rușinos ca Rușii, cari stăpînesc un șfert al globului, să se certe pentru o palmă de pămînt, care nici nu li este folositoare*“. El arată că n'are încredere în Napoleon, care i-ar distruge și pe Turci după ce Rușii ar fi fost distruși. Ba

¹ Raport consular frances din 11; Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 641, n-l DCCGXXX.

² Langeron, în Hurmuzaki, *Supl.*, I³, p. 365.

³ Hurmuzaki, *Supl.*, I², p. 645, n-l DCCGXXXVII.

⁴ Raportul următor.

⁵ *Ibid.*, p. 647.

vorbi de alianța defensivă a celor trei țări care «se mai țin în picioare». Turcia, Rusia, Anglia. Să nu mai deie deci lui Napoleon un balsam de sînge. «Vă dau Prutul; nimic mai mult; Prutul orî războiul; am jertfit enorm până acum; Ismailul singur vă plătește războiul, și mai aveți patru cetăți și o strălucită provincie». Cutuzov fu uimit de această francheță și de această prietenie; Țarul i se trimise raportul autograf al lui Langeron. A doua zi, acesta merse iarăși la ordie, cu generalul Turceaninov.

Încă de atunci era vorba de mutarea Congresului la București. După predarea, deosebit de onorabilă, a Turcilor din ostrov, începură a sosi aici represintanții Rusiei. La 14 Decembre Cutuzov intra în Capitala munteană, care-l primia cu sunet de clopote, pe cînd tunurile rusești bubuia. De fapt, el aducea pacea, ce fusese aproape încheiată la Giurgiu, prevăzîndu-se granița Siretiului în schimb pentru Serbia restituită în anume condiții. Intervenția directă, prin scrisoare autografă, a Sultanului aduse însă pretenția de a se păstra pentru Turci Ismailul, Chilia și gurile Dunării. Ca mulțumită pentru concesiile anterioare, asediații din insulă primiseră voia de a trece ca «musafiri», la odihnă și hrană, pe malul nostru¹.

La 15 sosiau și cei trei Turci, cu 70 de oameni ca alai, și cancelaria. Dunărea era deschisă pentru comerț, și Rușii luaă vamă 5% prin antreprenori, la Zimnicea. Marcov, care nu mai avea de lucru, se întorcea spre Moldova. Peste cîteva zile Vizirul însuși se îndrepta spre Șumla, lăsînd în Rusciuc pe Boșneag-Aga. Italinski dădea un banchet colegilor săi, și sala desbaterilor se pregătia, cam încet. Se păstra același secret asupra stadiului negocierilor. De fapt cetim că se aștepta răspunsul Țarului. Pe cînd Bulgacov, șeful cancelariei rusești, făcea să se răspîndească prin boierul Varlaam vestea că se așteaptă numai ratificația, care va fi dată la iveală abia în Martie, *Poarta nepierzînd nimic*²,

¹ Ciceagov, pp. 375-6.

² Aceasta era vechia ei nădejde. V. raportul saxon din 10 Iunie 1807: „Occupé entièrement [le Sultan] dans ce moment-ci de la guerre contre les Russes en Moldavie et Valachie, que son grand désir seroit de faire évacuer, les provinces lointaines n'attirent que faiblement son attention“.

la 30 Decembre st. v. Cutuzov primia scrisoarea împărătească prin care se refusa întărirea tratatului din cauza schimbărilor introduse de Sultan¹. De acum înainte nu se mai lucră nimic la București, unde se pierdea vremea cu «marionete, umbre chineze, concerte, ș. a.»², pe cînd trupele rusești se așează pentru iarnă. Atîta doar spuneau Rușii ca generalul Harting—că «Sultanul e un om foarte întreg în hotărîrile lui»³, Congresul ajungea «indescifrabil» pentru consulul frances⁴. Rușii puseseră la mezat veniturile domnești pe 1812.

Astfel la 14 Ianuar 1812 se auzi că, într'o întrevedere de la 13 seara, represintanții Sultanului, cari aflaseră răspunsul Țarului, au declarat cum că stăpînul lor nu va părăsi cu niciun preț punctul său de vedere și că ei sînt gata să plece. Atunci numai Turcii din ostrov, «găzduiți» deocamdată ca musafiri, fură declarați prinși de război și porniți spre Rusia. Un curier anume fu expedit la Constantinopol pentru a cere, din partea Împăratului, un ultim răspuns, pe cînd Galib spunea lămurit consulului frances că «minciuna e basa politicei rusești» și căuta să smulgă dela el ceva despre intențiile lui Napoleon de a lupta cu Țarul pentru învierea Poloniei. Plenipotențiarul turcesc vorbea de reînceperea ostilităților și încheia cu vorba de încredere: «Dumnezeu e mare»⁵.

Curierul trimis la Petersburg, prințul Volconschi, sosia la București cu începutul lui Februar; cel turcesc era oprit la Rusciuc de sloiuri, Garnisona Giurgiului se întăria cu două regimente. Îndată Cutuzov rupea, fără vre-o înștiințare, armistițiul⁶. Siștovul era ocupat de generalul Bulotov, oprindu-se mărfuri turcești «de mai multe milioane». Langeron sosia în Giurgiu, Marcov trecea în Oltenia. Siștovul

¹ Ciceagov, p. 375.

² Hurmuzaki, *Supl.*, I³, p. 657.

³ *Ibid.*, p. 659.

⁴ *Ibid.*, Tainul Turcilor era de 135 de galbeni pe zi.

⁵ *Ibid.*, pp. 663-5.

⁶ V. și memoriul lui Langeron, în Hurmuzaki, *Supl.*, I³, pp. 69 378-9.

fusesse prădat fără milă; la Zimnicea ofițerii ruși își împărțeau și femeile Turcilor. Generalul Livin cercă Măcinul plecând din Galați, pentru care se făceau planuri ca pentru o «nouă Odesă». Și în alte părți dobrogene se prăda după putință, până la Babașag, Bazargic, Mangalia; Harting distrugea Silistra și pătrundea până la Rasgrad¹. Cu asemenea măsuri se căuta grăbirea curierului, care tot nu sosise. Numai la 8 Mart seara, el era la Giurgiu, unde-și începea carantina. La 9 ale lunii, scrisorile lui sosiau în București. Sultanul se arătase «nezguduit în hotărârile sale». Un nou Trimes mergea deci la Petersburg. Era vădit că se aștepta primăvara, și Napoleon.

La 10 Mart 1812, raportându-se la o scrisoare anterioară, din 14 Februar, Hübsch, ambasador saxon, scria astfel despre afacerea păcii:

«Din raportul meu din 14 Februar Excelența Voastră va fi observat hotărârea Divanului de a continua mai departe ostilitățile contra Curții imperiale din Petersburg, mai bine decît să facă o pace dăunătoare acestui Imperiu. Cu toate că-i lipsesc orice mijloace pentru a putea urmări războiul acesta, poporul musulman a refuzat să se împace cu vecinul său cu prețul marilor jertfe ce i se cer. Sultanul își arătase dorința de a se pune în fruntea armatei otomane, chiar dacă împrejurări mai grele l-ar reține în această Capitală.»

Nicărit aiurea nu se vorbește de o asemenea intenție a Sultanului, nici despre sprijinul pe care i-l dădea opinia publică turcească în hotărîrea de a nu înstrăina nimic din teritoriul pe care el îl privia ca făcînd parte din Împărăția lui. De fapt însă înfrîngerile de la Dunăre produceau o adîncă impresie în Constantinopol: un Arab făcu din paie un chip de om mort, îl așeză pe masa sicriilor de la o moscheie și strigă în auzul tuturor că acesta e Proorocul

¹ *Ibid.*, pp. 380-1.

Mohammed însuși, care, uitînd de ai săi, nu mai e vrednic, în moartea lui, decît de îngropare¹. Iar, cît privește pe Sultan, el își avea spionii personali și în tabăra Vizirului².

Sosirea unui curier din București e arătată în raportul lui Hübsch de la 26 Martie astfel:

«A sosit din București un Tatar cu depeșile plenipotențiarilor otomani pentru Poartă. Mai multe mari Sfaturi de Stat au fost ținute ca să comunice noutățile venite membrilor Ministeriului. Se bănuiește în de obște că cuprinsul acestei știri este foarte prielnic pentru încheierea păcii, și această veste, dacă se adevărește, va face plăcere popoului musulman³.»

Curierul acesta trebuie să fi fost trimis *după* sosirea răspunsului din Petersburg. Țarul pregătia ultimatul către Napoleon, prin care cerea să se retragă Francesii din teritoriile ce le ocupa în Germania, la granița sa (24 Mart). El făcu deci, neapărat, concesiia pe care Turcii o voia de mult: înțelegînd a păstra totuși vechiul Bugeac, el lăsa Turcilor Gurile Dunării.

Acesta e înțelesul raportului saxon dat mai sus. Un raport prusian din Petersburg spune la 20 Mart că, pentru a cîștiga de-a dreptul pe negociatorii turci, s'a întrebuințat o mediație suedeză⁴, regele Suediei, căruia Francesii îi încalcaseră Pomerania, avînd cel mai mare interes la încheierea păcii. Aceste stăruințe le cunoaștem și din scrisorile, citate, ale consulului Ledoux. Agentul suedes Horn venise la București, cu un curier rus, la începutul lui Mart; el cercetase și pe cei trei Turci și pe Moruzi. Mergea la Constantinopol spre a vorbi cu ambasadorul suedes Palin, în corespondența căruia se află, de sigur, multe știri nouă despre pierderea noastră din 1812. Galib declară că nu

¹ Hurmuzaki, XIII, p. 124.

² *Ibid.*, p. 154.

³ *Ms.* citat.

Acte și fragmente, II, p. 479.

crede veștile pe care le aducea despre lucrurile din Apus acest secretar; el a putut rămânea impresionat însă de dînsese. Iar Moruzi, încă mai mult ¹.

Maî era o deosebire de vederi, căci, încă de la început, *nefiind siguri de gîndul lui Napoleon împotriva Rusiei* — el nu plecă decît în April pentru a ținea la Dresda «Curtea sa de regi» pregătitoare —, Sultanul însuși jertfise Ținutul dintre Prut și Nistru, *și el știa bine că altă oaste n'are nici de unde, nici cu ce o strînge*. E vorba de *Ținuturile asiatice de la Cuban*, pe care le cereau Rușii și pe care Poarta 'nu voia să le deie. La începutul lui April acel ambasador suedes la Constantinopol, Palin, spunea unui coleg că «nu despe-rează de pace dacă Rusia n'ar voi să persiste asupra acestui punct și s'ar mulțami cu o parte a Moldovei» ². Și trebuie să credem pe acest *mediator al tratatului*.

Încă din April o treime din oștirea de ocupație, *care nu ajungea nici la 40.000 de oameni* ³, trebui să plece pentru a lua parte la apărarea împotriva lui Napoleon a teritoriului rusc. Se evita trecerea prin București, pentru a se ascunde evacuarea. Se luaă măsuri pentru întărirea Hotinului, pe unde Francesii și Turcii, ba chiar Austriacii, cari încheiaseră cu Napoleon tratatul din 14 Mart, și-ar fi putut da mîna. Giurgiul, Siștovul fură părăsite. Se strîngeau bani, cari trebuiau să atingă suma de 2.000.000, și căruțe de transport din Principate, a căror părăsire apărea probabilă. 80.000 de boi, duși de 40.000 de țeranî, — atîta era pretenția stăpînilor pe ducă ⁴. Generalul Cominò, Grec de origine, vice-president al Divanului din Bucurcști, plecă spre casă ⁵. Tubacherea de 80.000 de lei, care se pregătia pentru Cutzov, înfățișînd biata țară prădată de el, care-l

¹ Hurmuzaki, *Supl.* I², pp. 676-7, n-l DCCCLXXX. Pentru această intervenție suedeză v. Ciceagov, *I. c.*, p. 378.

² *Acte și fragmente*, II, p. 479, n-l 3.

³ Ciceagov, *I. c.*, p. 377.

⁴ *Acte și fragmente*, II, p. 480, n-l 3; Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 681; p. 682, n-l DCCCLXXXVIII.

⁵ *Ibid.*

întindea ramura de palmier a eroilor, fu pusă în lucru mai răpede¹. Zvonul că Sultanul va trimite un ambasador special la Paris pentru pregătirea alianței, produse și el o puternică impresie². În a treia săptămână a lunii se spunea în lumea diplomatică din Petersburg că s'ar putea ca Țarul «să fi consimțit a restitui tot ce cucerise asupra Turcilor»³.

Dar ambasadorul lui Napoleon, Andréossy, nu venise nici la mijlocul lui April, și nădejdlile diplomației parisiene că tratatul de alianță, cuprinzând această legătură însăși, apoi „garantarea mutuală a posesiunilor” și lupta împreună contra Rușilor, va fi încheiat încă înainte de venirea lui, de către Latour-Maubourg și Ruffin, se dovediră zădărnice⁴. Astfel când, la 21 April, Cutuzov ceru plenipotențiarilor turci o nouă conferință la reședința lui, Galib, cel d'întăiū dintre dinșii, nu putu spune altceva decât că Poarta ar voi «să restabilească lucrurile în starea lor de mai înainte»⁵. Colonelul de Rochechouart, pe care el îl trimise, după cererea Rușilor, la Constantinopol pentru un ultim răspuns, se întoarse la 26, după ce fusese oprit mult timp de Vizir, în noul lagăr de la Șumla al acestuia, fără nicio lămurire⁶. Se aștepta Andréossy.

Acesta nevenind⁷, Poarta nu putea să înlăture baza de negocieri pe care o primise în Novembre: cedarca părții dintre Prut și Nistru, afară de Basarabia și de gurile Dunării.

La 18 April, amiralul Ciceagov, care mîntuise organizarea provinciei Camciatka, avea o audiență la Țarul Alexandru. Acesta, gata de plecare împotriva Francesilor, i se plînsese de incapacitatea bătrînului, moliului și stricatului generalisim de la Dunăre Cutuzov. «Pacea cu Turcia», așa

¹ *Ibid.*, p. 685, n-l DCCXCII.

² *Acte și fragmente*, II, p. 479, n-l 3.

³ *Ibid.*, pp. 479-80.

⁴ Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 683, n-l DCCCLXXXIX.

⁵ *Ibid.*, pp. 684-5.

⁶ Hurmuzachi, *Supl.* I², p. 685; *Acte și fragmente*, II, p. 480, n-l 3.

⁷ D. Edouard Driault își atrage atenția că instrucțiunile i s'au dat numai la sfîrșitul lunii.

relatează amiralul cuvintele stăpînului său, «nu înaintează; în loc să se apropie, ea pare să se tot depărteze. Excesele trupelor noastre în Moldova și Țara-Românească au exasperat pe locuitorii, indolența și intriga presidă la toate în partea aceia». Chiar atunci misiunea de a aduce instrucții nouă fu oferită lui Ciceagov însuși, care ar fi refuzat-o, neputînd lucra nici ca superiorul, dar, mai ales, nici ca inferiorul lui Cutuzov. A doua zi însă, el primi un ordin formal. Instrucțiile ce i se puneau în vedere erau următoarele: «Să isprăvească interminabilele negocieri cu Poarta și să o invite la o alianță ofensivă și defensivă, sau altfel să reiea ostilitățile cu toată energia trebuitoare pentru a o sili la aceasta în cel mai scurt timp»; să amenințe cu flota Mării-Negre și cu o răscoală generală a «Grecilor și a tuturor popoarelor care gem sub jugul otoman și care sînt legate de noi prin conformitatea legilor lor, precum și prin alte legături»; să se încerce, împotriva Francesilor, cu ajutorul flotei engleze și cu îngăduință de trecere din partea Turcilor, o diversiune la Adriatică; «să se organizeze ori să se menție administrația în principatele Moldovei și Țerii-Românești», el, Țarul, «ne mai putînd să sufere grozăviile (*de semblables horreurs*) ce se făceau acolo, după raportul ce primise¹.

Numit «comandant în șef al armatei Dunării, al flotei Mării-Negre și guvernator general al Principatelor Moldova și Țara-Românească», Ciceagov plecă, luînd cu dînsul auxiliarii cari-l puteau fi prețioși. Boierul Sturza, Scarlat Sturza, care, după studii în Apus și o petrecere mai îndelungată în Moldova, se strămutase de mult la Ruși și, «în timpul războaielor cu Turcii, li adusesese mari servicii pentru ca să ajungă prin ei la liberarea țerii sale», «era rudă prin femeia sa cu familia lui Moruzi, dragomanul Porții, și al cărui frate era atașat atunci la plenipotențiarul din București», deci cu beizadelele Panaiotachi, din Constantinopol, și Dumitrachi, de la Congres; Alexandru, fiul lui Scarlat,

¹ Ciceagov, pp. 359-60. În notă se citează cunoscuta vorbă a lui Cutuzov despre locuitorii țerii noastre: „Li las ochii să plîngă“.

«tînăr de mare talent, care la o creștere aleasă unia meritul rar de a vorbi și scrie desăvîrșit cinci limbi, cu o elegantă ușurință», vestitul reacționar rusofil, care visa de triumful universal al unei ortodoxii mistice, întovărășa pe tatăl său. Funcția de «director al cancelariei diplomatice pe lângă generalul în șef al armatei din Moldova» o dădu Ciceagov, după recomandăția cancelarului Rumiențov, care era unul din cei ce împiedecaseră până atunci încheierea păcii¹, lui Capo d'Istria, viitor cancelar el însuși, și încă de pe atunci reprezentantul unei conștiințe naționale grecești, care se răzima pe sprijinul Rusiei și n'avea niciun fel de prietenie pentru Romîni ca popor². În sfîrșit, în suita de Greci și renegați a noului generalisim se găsea și acel «colonel» Barozzi, fost consul rusec în Veneția, care adusese în 1802 fuga lui Mihailu Suțu, cu toată Curtea și boierimea lui, ba chiar cu toată gloata Bucureștenilor, în Ardeal, pentru a stîrni astfel un război între Ruși și Turci³.

Nu știm ce tratat ar fi putut încheia omul astfel servit. Gloria de a liberă pe Moldovenii de peste Prut din «cruda robie a păgînilor» era însă rezervată lui Cutuzov însuși.

La 2 Mai, tocmai în ziua cînd Ciceagov pleca din Petersburg, Cutuzov, care simțise, prin scrisorile lui Rumiențov, că i se iea situația de comandant și misiunea de pacificator, ruga pe Galib să-i arăte care sînt ultimele condiții ale Porții, și în aceeași zi se ținu o nouă conferință. Consulul frances era încredințat că Turcii, în ajunul marelui conflict militar din Rusia, vor cere întreaga restituire a provinciilor pierdute⁴. De fapt, cum nici nu se putea altfel, în lipsa unei învoielii formale cu Francesii și a siguranței unei hotărîtoare biruințe, ba încă și a unei lor credințe absolute, plenipotențiarilor nu putură face alta decît să repete

¹ *Acte și fragmente*, II, pp. 481-2.

² Ciceagov, pp. 361-2. Instrucțiunile mai precise ale amiralului, în *Revue Contemporaine* pe 15 Mart 1855 (nu mi-a fost la îndemînă).

³ *Ibid.*, p. 364.

⁴ Hurmuzaki, *Supl. I*², p. 688, n-1 DCCLXCV.

ceia ce spusese¹ din Novembre 1811 până în Iauuar 1812. Fără a întrebuința vre-un secretar, Cutuzov *se grăbi a scrie însuși la Petersburg*, și, ca să fie sigur că vestea va ajunge, el *expediè doi curieri* de odată². Peste opt zile, cînd Ciceagov era numai lingă Iași, plenipotențiarul turci lua³ parte la serbările pe care boierii slugarnici le dădură lui Cutuzov, oferindu-i tabacherea de aur și făcînd luminație și artificii la Herăstrău⁴.

Ciceagov stătu la Iași numai cîteva ceasuri⁵, așa de grăbit era să ia asupra-și rolul de împăciuito⁶ între cele două Împărății. Bucureștenii afla⁷ cu mirare, la 27 Maiu, că noul venit e acum stăpîn în numele Țarului peste Principate, dar ei nu știa⁸ decît din zvon că pacea era încheiată, și-și închipuia⁹ că Rusia nu va cîștiga decît «o bucată de pămînt la Marea-Neagră». Galib declara cu¹⁰ venia să-l întrebe că «pacea nu era încheiată, dar amiralul Ciceagov pare a o dori mult (*vivement*); ni oferă restituirea acestor provincii *pînă la Prut*»¹¹. De fapt însă, amiralul nu mai avea niciun rol: după însăși mărturisirea lui, Cutuzov «spusese plenipotențiarilor turci să iscălească preliminarile așa cum erau, și le expediè Împăratului»¹². «Mica intrigă» mirase pe Turci, cari primiseră. *Se aștepta decît numai răspunsul favorabil al Țarului, și, cînd acest răspuns veni, pacea era gata*. Ciceagov arată că «articolele adiționale» trimise de cancelar prin ultimul curier venia¹³ prea tîrziu: «e cu neputință a face propuner¹⁴ nouă potrivit cu articolele acelea»¹⁵. Marele-Vizir, căruia Galib îi trimesese, din parte-i, propunerile iscălite ale Rușilor, în acest sens turcesc¹⁶, nu putea, în împrejurările date, decît să primească și el. La

¹ *Ibid.*, p. 688, n-l DCCCXCV.

² *Ibid.*, p. 689.

³ După raportul lui Fornetty din 16 Maiu (*ibid.*), el ar fi sosit acolo, nu la 10, ci la 16.

⁴ *Ibid.*, p. 691.

⁵ Ciceagov, p. 379.

⁶ *Ibid.*, p. 394.

⁷ Hurmuzaki, *Supl. I*², p. 692, n-l DCCCC.

30 Maiu în sfârşit Ledoulx arăta că Agentul Austriei i-a adus vestea, căpătată de la Galib însuşi, că «pacea definitivă a fost iscălită într'o conferinţă care s'a ținut ieri», — la 29 saū, cum se înseamnă în actul însuşi al tratatului fatal, 28 Maiu st. n. (16 st. v.) 1812¹.

Trimes îndată la Poartă, tratatul fu luat în oarecare discuţie, la care luă parte Bulgacov, şeful cancelariei lui Cutuzov, care merse pentru aceasta la Şumla şi apoi la Constantinopol, în taină². Faţă de Francesi, Galib se scusa cu aceia că «făgăduielile lui Latour-Maubourg nu se îndeplîniseră, din nenorocire, la timp», că pămîntul cedat era «puţin lucru» (*peu de chose*) şi că, până la terminul de evacuare, fixat la trei luni, «evenimente fericite» ar putea aduce schimbări în politica otomană³. La 6 Iunie generalul Harting aducea şi la Iaşi vestea păcii, spuiind limpede că de acum innainte Prutul va fi hotar⁴.

Tratatul ajunsese la Constantinopol în opt zile. Sultanul, scrie Latour-Maubourg însuşi, interesat, l-ar fi primit cu durere, mulţimea însă, desgustată de înfrîngerī, cu aplause⁵. Poarta nu era mulţămită mai ales cu graniţa din Asia, şi Anglia chiar o întăria în acest sentiment⁶. Abia la începutul lui Iulie sosiaū la Bucureşti actele de ratificaţie, pe care Galib le socotia «necomplete»⁷. De fapt, negocierile urmară până în August, dar numai asupra situaţiei Serbicī. La 10 August, Reis-Efendi anunţa ambasadelor schimbul ratificaţiilor, făcut în Bucureşti⁸. Ruşii, cari se gîndiseră a întrebuiŃa prezenţa lor în Principate pentru a sili pe Turci la o alianţă, fie şi *printr'un mers îndrăzneţ asupra Constantino-*

¹ *Ibid.*

² Nu însă fără ştiinţa lui Moruzi, care credea că, în vederea unei alianţe, e cel mai bun lucru ce se „poate face”; Ciceagov, p. 395.

³ Hurmuzaki, I. c., pp. 693-4.

⁴ *Ibid.*, p. 695, n-l DCCCIV.

⁵ *Ibid.*, pp. 696-7.

⁶ Ciceagov, p. 398.

⁷ Hurmuzaki, *Supl.* I³, pp. 698-9, n-l DCCCX.

⁸ *Acte şi fragmente*, II, p. 485.

poiei, ori pentru a pătrunde în Ardeal împotriva Austriacilor, cu ajutorul Ungurilor nemulțămiiți, trecură Prutul îndărăt¹. Planul organizării unei oștiri românești pentru scopuri viitoare dispăru și el².

Asupra cesiunii din 1812 nu se mai putea reveni. *Basarabia trecuse în stăpânirea Țarului*.

«Prutul, din locul unde acest rîu pătrunde în Moldova pînă la vărsarea sa în Dunăre, apoi din acest loc, malul stîng al acestei ape pînă la Chilia și la vărsarea sa în Marea Neagră, vor face hotarul între ce'e două Împărății.» Adecă: între aceia care putea să ne păstreze întregi pentru unitate și neatîrnare și aceia care nu era să ni restituie niciodată ceia ce căpătase odată.

3. Noile condiții de viață ale Basarabiei și durcirea Moldovii sfîșiate.

Se lua supt numele unui Ținut tătăresc teritoriul, de trei ori mai mare, al Ținuturilor românești de peste Prut. Înțelesul pur bugecean al Basarabiei la sfîrșitul veacului al XVIII-lea reiese din toate actele³. Și Rușii chiar o mărturisiau cînd făceau, sau îngăduiau, să se intituleze «ispravnic al Basarabiei», — cu venit de 145.000 de lei — polcovnicul greco-romin căruia-i dădură administrația peste Bender, Acherman, Chilia și tot Bugeacul⁴.

¹ Ciceagov, pp. 396-7. Pentru frica unei pătrunderi a Austriacilor în Moldova, *ibid.*, p. 407.

² *Ibid.*, pp. 401, 402 și urm.

³ *Studii și documente*, I-I', pp. 139.

⁴ R. Rosetti, *Archiva Senatorilor*, III, pp. 9, 64. La Orheiū ei așează pe Manolachi Dimachi și Grigore Balș, la Soroca pe Constantin Sturza și Petrachi Catargiu; la Hotin pe Alecu Ghica și Iordachi Leon; pp. 134. Mai târziu „olaturile Bender, Căușani, Acherman și Chilia” sînt încredințate lui Iordachi Sala și Ioniță Bănulescu, în sfîrșit lui Manolachi Virnav; *ibid.* — Ca sameși avem în Basarabia pe un Păun, un Gafencu, un Vasiliu și un Grigoriu; *ibid.*, pp. 14-5, 57. Serdarul de Orheiū, stînd în Chișinău, e Ramandi; *ibid.* — Cf. și *ibid.*, p. 61 și urm.

Îndată după pace, boierii cerură, prin Constantin Balș și Costachi Ghica, a li se da măcar privilegiul ca ale celor din Bucovina și a se prelungi termenul de optare ¹. La 26 Octombrie 1812, salutînd pe noul Domn Scarlat Callimachi, ei înfățișau țara «călcată» șase ani de «oști nesfîrșite răsenești», «slujind, muncind cu minile și cu dobitoacele, cu păgubire din toate părțile». Ca răsplată s'a luat din trupul Moldovei «partea cea mai bună și însuflețirea hranei și împuternicirea, mai mult decît jumătate de țară, într'un cuvînt tot cîmpul și inima țerii», «izvorul vitelor», «suhaturile largi», «chelerul țerii», «însuflețirea alșverîșului vitelor», «cel mai mare Ținut ce se numește Orheiul său Lăpușna», al Sorocel, Hotărniceni, Codrul, Greceni și o mare parte, «cea mai multă parte» din Iași —, «căci aceea rămasă se socotește întru nimică». Ba chiar Hotinul și Bugeacul, Tatarlicul «de și s'a deslipit de la o vreme din trupul pămîntului Moldovei, dar, tot întru aceeași stăpînire aflîndu-se, a prè-puternicei Împărății, era îndemănarea și adăpostirea pămîntenilor în înlesnirea viețuirilor și întru a hranei îndeustulare și a vitelor pășune.» Ca dovadă a bogăției părții răpite se arată că ea dădea la zaherea din cele 100.000 de chile de Stambul grîu arnăut și grîu cîrnău 120.000, față de 80.000 ale părții de dincoace, acolo fiind «Ținuturile cu pluguri», «cîmpul și plugarii», locurile de grîu și orz față de cele de popușoiu, ce au rămas. La mumbaiaua oilor se dădeau din partea pierdută 35-40.000 și se cumpărau alte 80.000, pe cînd restul putea scoate doar alte 40.000. Din 300.000 de ocă de unt ale capanului țarigrădean Ținuturile «deslitate» dau 140.000 față de 160.000 de dincoace de Prut ; de la ele se lua 4-500.000 de ocă său și cerviș pentru Constantinopol, față de cel mult 100.000. Din birnici s'a pierdut 80.000 de oameni, cu mulțimea «slujitorilor ce păziau marginea Nistrului» : din birul de 1.695.000 de lei al țerii, s'a luat 625.000 și 225.000 răsuri, și 5.000 goștină, 55.000 pe oi, 31.000 pe stupi, 10.000 vădrărit, 110.000 la vămî,

¹ *Ibid.*, pp 37-8.

60.000 la ocne, pentru exportul de sare peste Nistru și vânzarea la ciobani și alți locuitori; 40.000 la vama holercei. Se vindea acolo peste hotar 15.000 de boi de negoț, cu 10 galbeni capul, 15.000 de vaci cu 5, 5-6.000 cai cu 15, față de 5.000 boi și 5.000 vaci de dincoace. Bieții oameni nu știa să ceară altă îndreptare decât, pe lângă voia de a-și aduce «pine și vite» de la moșiile Basarabiei, alipirea, în schimb, la Moldova a Ținuturilor muntene fără Ialomița¹.

Încă la 16 Iulie 1814, boierii rămași supt Turci își arătau Porții vechea credință, «struncinările care războiul trecut au pricinuit nouă de obște», paguba «strămoșeștilor noastre moșii, de la care am avut toată hrana viețuirii casălor noastre» și «strîmtorirea multă cu schimbarea hotarului». În aceste «glasuri de umilință»² e ceva mai mult decât năcazul pentru împușinarea averii, închiderea drumurilor și schimbarea condițiilor de viață de până atunci.

Și, întocmai ca boierii cu moșiile judeca misiunea catolică a Moldovei în 1814: «Foametea sau lipsa e ce ne strîmtoază mai mult, și e teamă că vom mai avea s'o suferim. Pricina de căpetenie e desbinarea (smembramento) unei jumătăți a țerii, și anume a celei mai roditoare, dincolo de riul Prut, până la Nistru, pe care au luat-o Rușii în condițiile păcii. De aici venise bielșugul vitelor de orice fel, a grînelor, a cerei, a mierii și, din vremea cînd au luat-o Rușii, au închis negoțul, așa că nimic sau prea puțin lasă a ieși pentru această altă Moldovă, și aceia cu preț foarte mare»³. Și, cînd Rușii părăsiră cît mai rămăsese din Moldova, consulul frances putea scrie: «Cred că nu mă înșel spuind că Rusia are toate puținii partizani în cele două provincii. Vexațiile și exacțiunile revoltătoare pe care autoritățile rusești le-au săvîrșit în ultimele clipe, lasă amintiri prea amare pentru ca Moldovenii și Muntenii să poată dori încă în-

¹ *Uricariul*, IV, p. 343 și urm.

² *Ibid.*, III, pp. 227-31.

³ *Studii și documente*, I-II, p. 170.

țqarcerea lor»¹. Cînd se tăie noua graniță, Cazacii trebuiau să păzească pentru a împiedeca pe țeranii de a veni dincoace de Prut².

Cele d'intăiū trupe rusești fură garnisoanele din Hotin, Bender și Ismail, supt Harting, Orsengo — căsătorii amîndoi cu Moldovence — și cu Repninski³. Flotila dunăreană de la Ismail era încredințată unui maior Papadopulo, Grec cu legătură în Moldova⁴. Cîrmuirea Basarabiei n'o luă senatorul Milașevici, care stătu cîțva timp, în toamna anului 1812, la Chișinău, apoi la Mohilău, organizînd carantine, ci generalul Scarlatachi Sturza, care de mult își vînduse averea pentru a se așeza peste Nistru, — sfetnicul său era Matei Crupenschi, pe care un raport consular îl numește «un miserabil», «ein niederträchtiger Mensch»⁵ și o scrisoare contemporană: «un ponegritor fără talente»⁶. Cutuzov, ca generalisim, avea controlul. Noul regim început prin ciumă⁷.

«Prostia guvernatorului Sturza și mulțămită ei, nemăsurata lăcomie a feciorului de boier de aici Matei Crupenschi, care i s'a dat ca vice-guvernator, și a ispravnicilor ce atîrnă de el au dat frîu slobod la toată samavolnicia, apăsarea și nedreptatea și fac Guvernul rusesc în acea parte cu adevărat odios. Cine plătește bine, are dreptate acolo, precum era odată aici⁸.» «Actele arbitrarie și contrare păcii» — ca oprirea exportului — «ruinează cu totul pe proprietari», scrie consulul frances⁹. Peste 3.000 de țeranii au trecut dincoace în urma relei administrații a autorităților ru-

¹ *Documente Callimachi*, I, p. 341° n-l xvii.

² *Ibid.*, p. 342, n-l xvii.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 352, n-l xxv. — Și fondul sănătății publice pierdu jumătate din veniturile sale; *Documente Callimachi*, I, p. 220, n-l clxviii.

⁵ *Ibid.*, p. 153, n-l ci; p. 340, n-l xvi; pp. 349, 353.

⁶ Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, III, p. 4.

⁷ *Ibid.*, p. 155 și urm. 344, n-l xviii.

⁸ *Ibid.*, p. 161.

⁹ *Ibid.*, p. 354, n-l xxvi.

sești¹. Din Moldova se urmăriau aceste împrejurări cu un interes dureros și, cînd sosi la Iași, în ziua de 29 Ianuar 1813, vestea Mitropoliei nouă, ea produse o impresie apăsătoare. «Boierii», scrie același consul, «sînt cu atît mai nemulțămii, cu cît scot de aici încheierea că Prutul e pierdut de-acum pentru totdeauna pentru Moldova și puțina nădejde a unei restituirii a pierit cu totul. Pierderea Prutului e însă peirea Moldovei»². Cazacii apărură iarăși pe mal pentru a opri exportul cailor, pe care însă bacșișul îl făcea cu puțință și mai departe³. De răul noilor stăpîni, «arendășii moșiilor din Basarabia le părăsesc, și boierii sînt foarte încurcați, de oare ce acolo nu pot vinde nimic și n'au voie să aducă nimic dincoace». De frica unei confiscări din partea Porții, care ceruse imperios ca fiecare să-și fixeze situația⁴, unii se gîndiau a cumpăra moși în Bucovina pentru a putea impune apoi ca supuși austriei⁵. Negoțul se oprise, cursul banilor creștea⁶. Exportul de grîne și vite, îngăduit o clipă, fu oprit iarăși⁷. Unii boieri, ca Dracachi Roset, încetau plățile. Și consulul urmează cu constatările sale defavorabile noului regim: «Afară de puține excepții, toți se supun cu cea mai mare neplăcere sceptorului rusesc»⁸. Fugarii se tot înmulțiau, și ofițeri ruși veniau să-l caute la noi, unul din ei găsindu-și și moartea⁹. Și Turcii se gîndiau, se pare, a face cetăți nouă la Herța, Rădăuți, Ștefănești, Stîncă și Fălciu¹⁰.

Boierii cari declaraseră în scris că trec la Ruși, între alții Constantin Mavrocordat, se hotărîră să rămîie, și Ru-

¹ *Ibid.*, p. 355, n-l xxvii.

² *Ibid.*, p. 165, n-l cx.

³ *Ibid.*, p. 165, n-l cxl.

⁴ *Ibid.*, p. 355, n-l xxvii.

⁵ *Ibid.*, pp. 167-8, n-l cxiv; pp. 356-7, n-l xxx.

⁶ *Ibid.*, p. 176, n-l cxxii.

⁷ *Ibid.*, p. 178, n-l cxxiv.

⁸ *Ibid.*, p. 179, n-l cxxv.

⁹ *Ibid.*, p. 184, n-l cxxix.

¹⁰ *Ibid.*

sia învinuia pe Domn că el lucrează în acest sens¹. În-
dată Poarta dădu poruncă de a «vinde toate acele de
peste Prut strămoșești moșii», pentru că, «după deosebite
politicești pricinî, nici de cum nu este iertat, urmarea în-
tr'alt chip». Boierii obiectară că peste Prut nu se pot afla
bunî cumpărători, că acolo aũ rămas numai de aceia cari
aũ dincoace doar patru-cinci moșii mai mici și cerură un
nou termin de un an sau șesē luni numai. Altfel ei arătau
că vor trebui «a se despărți fiir de părinți, frați și alte
rudenii», o ramură așezîndu-se la Ruși (5 Novembre 1815²).

Cererea boierilor de a se îngădui de Poartă zăbava vînzării
bunurilor de peste Prut nu fu însă primită; în Novembre
sosia la Iași porunca unei neîntîrziate vînzări sau a stră-
mutării în noua provincie rusească, și boierii, de frica unei
confiscări a unei părți din moșiile lor sau a celeilalte, nu
știaũ ce hotărîre ar putea să ieie, cu atît mai mult, cu cît,
lipsind — cum am spus — banii și trezîndu-se spiritul de spe-
culă, nu se înfățișa niciun cumpărător³.

Se făcu deci în Moldova un «comitet asupra desfacerii
locuitorilor celor din a dreapta Prutului de averile lor din
oblastia Basarabiei⁴. La 14 Ianuar, stil nou, terminul de
strămutare se isprăvi în stîrșit: numai Ioan Balș și Con-
stantin Paladi trecuseră supt Ruși, pe lîngă vre-o 200 de
boieri mai de jos, de boierinași și oameni, de condiție in-
ferioară, la cari se adaugă firește cei ce se strămutaseră
de mai multă vreme⁵. Mai tîrziu între *dvorenii* aflăm însă
pe Constantin și pe Ștefan Ghica, Vasile Roset, Constantin
Canta, Ioan Sturza, Panaite Cazimir, Dinu Rusu, membri
ai neamurilor Bașotă, Stamo, Casimir, Dicescu, Milo, Răș-
canu, Pruncu, Rusu, Rale, Iamandi, Vartolomeiũ, Leondari,

¹ *Ibid.*, p. 187, n-l cxxxiv.

² *Uricariul*, IV, pp. 189-94.

³ *Ibid.*, p. 191, n-l cxxxix.—Negustorii ardeleni de grîne apar la 1814
în Basarabia; *ibid.*, p. 213, n-l clxii. Cf. și *ibid.*, p. 215, n-l clxv; pp.
216-9, n-l clxvi.

⁴ *Uricariul*, XVI, p. 299.

⁵ V. lista în Halipa și R. Rosetti, *II. cc.*

Teodosiu, Panaite, Bantăș, Virnav, Stamati, Bușilă, Bo-
descu, Buradă, Cercez, Balasachi, Kogălniceanu, Ciuh-
reanu, Gafenco, Tuduri, Cațichi, Buzne, Soroceanu, Lazu,
Hermeziu, Savu, Isăcescu, Buzne, Manole, Murguleț, ș. a.
Sultanul mulțami deci printr'un firman pentru credința ară-
tată, dar care de fapt se arătase vechii pa'rii, vechii datine ¹.

* * *

La 1826 Guvernul rusesc arăta lămurit că nu îngăduie
vinzări și schimbări de moșii boierești în Basarabia ².
În mijlocul acestor «ingroziri» când se vindeaū averile pe
nimic, în perspectiva confiscării de Rusia, începură să umble
«hîrtii cu economie», viclenii legale, pentru a mai putea fi
încă scăpat ceva. Astfel era să piardă Mitropolia însăși trei mări
moșii basarabene. Cel cu care făcuse aparentul schimb al
moșiei Mărcești de lângă Chișinău și altor două, Buciușca
și Crăuleni, «cu pămînturi late și roditoare și cu sate lângă
Nistru și cu trecere de poduri pre această apă», toate trei
aducînd 20—35.000 de lei pe an, era Serdarul Iordachi
Vartolomei, dintr'o familie basarabeană cunoscută. Dar
generalul Harting, noul guvernator, opri în 1813 schimbul
de moșii bisericești și Curtea îl aprobă la 1814 ; schimbul
fu «sfârmat deci la 1815» ³.

Cînd se vindură Manta și Vadul-lui-Isac, veniră la
mezat Moldovenii și «neguțitorii greci de la Ismail». Se în-
fățișează însă și țeranii, «pentru ca să scape de nume de
podanî și să se facă pamecici», oterind 229.500 de lei. Fac
atunci «un complot, acei cu banii», refusîndu-li împrumuturi
și zăbovind chiar plata, cuvenită lor, pe zaharele. Arvona
de 12.000 zăbovește astfel, dar ei se oferă a plăti și dobîndă ⁴.

* * *

Rusia iertă birurile pe trei ani și recunoscă provisoriu
privilegiile, datinele și legile «provinciei». Totuși mulți din
locuitorii *trecură îndată hotarul*. Un comisar imperial merse

¹ *Ibid.*, p. 136, n-l CXLIV.

² Radu Rosetti, *l. c.*, p. 683.

³ *Uricariul*, I, p. 259 și urm.

⁴ *Documente Callimachi*, I, pp. 5-5-6, n-l 265.

decî în Basarabia încă din primăvara anului 1816 pentru a cerceta pricina nemulțămirilor : el trebuia să întărească drepturile tuturor claselor, clerici, nobili, negustori, popor. Împăratul Alexandru însuși scrisese exarhului Gavril, recomandîndu-l a face ca scrisoarea să se cetească prin biserici¹.

În sfîrșit, încă din vara anului 1813 Sturza fusese înlocuit prin generalul Harting, pomenit și mai sus². Abia trecuseră doi ani de la anexare, și «arbitrariul, apăsările» făceau de nevoie o anchetă; generalul Gais sosi pentru aceasta la Chișinău în Maiu 1814³. În 1816 Consilierul de Curte Svinin, din comisiunea de organizare a Basarabiei, venia la Iași să întrebe cum se cîrmuiau odată județele moldovenești anexate⁴. Harting era să rămîie numai comandant, în locurile civile numindu-se fi al țerii⁵. În 1817 legăturile cu Moldova fură iarăși îngăduite⁶.

În 1818 Țarul însuși veni să vadă noua «oblastie». Pentru a-l primi după cuviință, Guvernul ceru de la boieri, negustori și alții 15.000 de galbeni⁷. La Chișinău și el dădea, pe bazele datinei «naționale», noua orînduire administrativă a Basarabiei, privită ca «parte a principatului Moldovei», orînduire care, chiar în textul rusec, se zice românește «Аșăзămîнтulү». Jumătate din articole sînt redactate românește. Limba nativă «moldovenească», «legile și obiceiurile moldovenești» se confirmă⁸.

Se recunoșcură prin Аșезămîнтul normativ ca stări : clerul, dvorenii (nobili), boierinașii («de la Vel Șătrar în jos»), mazili (în cari se pierd urmașii clasei precedente), «stare

¹ *Uricariul*, VI, pp. 60-2.

² *Documente Callimachi*, I, p. 356, n-l XXVIII.

³ *Ibid.*, I, pp. 204-5, n-l CLII.

⁴ *Ibid.*, p. 366, n-l XL ; p. 368, n-l XLII.

⁵ *Ibid.*, p. 363, n-l XLIV.

⁶ *Ibid.*, p. 375, n-l L.

⁷ *Documente Callimachi*, I, p. 289.

⁸ *Uricariul*, XII, pp. 197-8.

de locuitori cu privilegii», rușii (și «urmașii părții duhovnicești»), negustorii cu țirgoveștii cellalți, țeranii, Țiganii și Jidovii. Dvorenii capătă și privilegiile corespunzătoare din Rusia. Scutirea de pedepse corporale, de «dările haznelei și obștești», de o parte a goștinei, desetinei și vădrăritului sînt drepturile claselor superioare; mazilii dau însă o dajdie și ieaă parte la «havalele pămîntestii» și la dijme, «de o potrivă cu cei proști săteni», cu îndătinatele norme la desetină; negustorii sînt asimilați, păstrîndu-li-se însă hrisoavele, cu cellalți din Împărăție.

Țeranii dau birul, havalelele, pentru oști, poște, drumuri. Pentru întrebuițarea pămîntului împărătesc răspund «adetiul» în bani: dijmă, un galben de familie și jumătate de burlac, goștina, desetina, vădrăritul, pogonăritul tutunului. Cei de pe moșii boierești dau aceste dijme numai, restul privind pe proprietar.

Iar «Jidovii» au să fie împărțiți printre tagma neguțitorilor, a țirgoveștilor și a lucrătorilor de pămînt, după îndămină¹.

Și Țiganii lăieși rămaseră, împrăștiindu-se prin toată Basarabia, cu căruțele lor obișnuite. Strîntorați de Cîrmuirea cea nouă, ei se «închinau» însă cuî voiă să i primească, pînă ce, bine înțeles, dădeau de lucrul care nu se potrivira cu datinile lor de vagabondă libertate². Așa-i văzu marele poet al romantismului rusesc aventuros, Pușchin, și înfățișă viața lor de sălăteacă poezie în acel poem — tradus cu pietate și iubire de colegul și prietenul său Donici —, *Țiganii*, în care și eroul, Alecu, poartă un nume moldovenesc.

La 1824 încă «judecătoria politică a oblastiei Basarabiei» avea pecete românească³. Acte românești apar și pe urmă.

¹ Partea de căpetenie și în *Crestomatia* d-rului Gaster, II, p. 219 și urm.

² *Studii și documente*, XIX, p. 18.

³ *Studii și documente*, V, p. 545, n-l 12.

Noua episcopie a «Chişinăului şi Hotinului» îşi întindea păstoria şi *asupra satelor româneşti de peste Nistru*. Pentru Cetatea-Albă şi Bender era însă ajutor al Rominului Gavriil Bănulescu — care mai trimetea cărţi pe la diaconişele din Cîmpulungul său de naştere şi cerea a fi îngropat la Căpriana, scoasă de el de supt epitropia Zografului († 1821), — un Rus. Totuşi Gavriil păstra legăturile cu Moldova, de pildă cu mănăstirea Neamţului şi primia de acolo cărţi din nou tipărite, ca, în 1817, Psaltirea, trimetînd şi el, prin călugărul Mamant, un Ceaslov de la «tipografia Mitropoliei Chişinăului» şi ajutînd pe Nemţeni în cererea lor «după documenturi» spre a li se restitui moşiile basarabene ¹.

Rusul Dimitrie Sulima, care fusese sfinţit de dinsul la Golia în 1811, presida şi Consistoriul din Chişinău. Acest Vlădică de Acherman, ajuns urmaş al lui Gavriil (până în 1844), n'a oprit cultura românească, servită prin abecedarele, catehismele, învăţăturile pentru «blagocini», cele «carhiereşti» şi «despre datoriile călugărilor», prin Psaltirile, Mineiele, Molitvenicele, Slujbele ieşite din noua tipografie de la Chişinău. Şi al treilea ierarh, Rusul Irinarh, a iubit mănăstirile româneşti, stînd mult, până fu mutat, în 1859, la Cameniţa, în chiliile de la Hirjauca. Numai fostul episcop de Urfa, la Ural, Antonie, începu opera, osîndită de Dumnezeu şi urită oamenilor, a desnaţionalisării prin cuvîntul Domnului.

Până şi legătura catolicilor din Basarabia cu cei din Moldova fu oprită: un ucaz îi dădu în seama episcopului de Cameniţa ².

Să urmărim la sfîrşit cîteva din neamurile româneşti aşezate în Basarabia.

Dintre Cantacuzini, Iordachi, fiul Vistierului Iordachi, se aşează în Basarabia, «supt ocîrmuire al Ei Împărăteşti Măririi a Rusiei», şi vîndu prin consulatul din Iaşi moşiile «din

¹ *Studii şi documente*, VII, p. 309.

² *Studii şi documente*, I-II, p. 203, n-l CLVI. — La 1867 foaia bisericească din Basarabia se publică şi româneşte.

pământul Moldaviei, rămas în ocîrmuire Pre-Înnaîtei Othomanicești Porții¹. Serdarul Iordachi Cantacuzino avu apoi, la 1814, judecată cu fratele rămas în Moldova, Nicolae². În Basarabia trăia și fratele mai mare, Aga Constantin³.

Tot în 1813 e judecata pentru Chelmești între Banul Ilie Canta și trei Sturzești, Dimitrie, Sandu și Gheorghe⁴. Casa lui Mihai Sturza se judecă apoi cu Vasile Roset pentru Marsinița și Noua-Suliță (Hotin)⁵. La 1814 Costăcheștii se împart în ce privește moșiile Gura Tigheciului și Boțușca în Ținutul Codrului, precum și Coteștii, Țiganca și Țigăneii⁶.

La 1825 Vistierul Balș lasă și Frumoasa, «unită cu moșiile Greceni, Pelinei și alte hotare ce sînt la un loc în Ținutul Greceni»⁷. Elisaveta Shimonahia Balș ținea la 1829 în Basarabia: Tocenii (Codru), cu siliștile Codăiești, Buciumeni, Cordășoia, Vărnești, Șomănești, Berlănești, Vasilăuți (Hotin), Vozile sau Izvoarele (Soroca), Peripcina (Orhei)⁸.

La 1813 se afla între supușii rusești și un Vasile Ruset⁹. Dintre boierii mai mici găsim pe Andonie Paleologul, fiul lui Pavel Căminarul, venit cu Grigore Alexandru-Vodă Ghica din Constantinopol¹⁰.

Procese urmează și după 1812: între Bibiri și Rosețești, din neamul Banului Iordachi, la Săsenii din Orhei. Tot la 1814 frații Casimir, Petrachi și Panaite, ieaș de la Pitarul Gheorghe Soroceanu «Novosclița, cu locul numit Gropile, satul Birlești și alte părți din Cotujeni, Mândă-

¹ *Ibid.*, VII, p. 121, n-l 69.

² *Ibid.*, VII, p. 216, n-l 192.

³ *Ibid.*, p. 260, n-l 199.

⁴ *Uricariul*, VI, p. 284.

⁵ *Ibid.*, p. 297.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, XVI, p. 281.

⁸ *Ibid.*, XV, p. 363.

⁹ *Documente Callimachi*, I, p. 508, n-l 198.

¹⁰ *Ibid.*, p. 531, n-l 246.

căuți și alte, din Ținutul Hotinului¹. În 1820 o parte din «hotarul târgului Sorocel, din partea de jos», ajunsă, prin zestre, de la tată, Vornicul Iordachi, în seama Vornicesei Elena Roset, se vinde mănăstirii Golia². Iordachi Donici arendă Șăbana la 1816³.

Spătarul Ioniță Bașotă se hotărîse să rămîie în Basarabia, și astfel el căpătă prin schimb de la Grigoraș Sturza Vis-tierul: în Ținutul Iașului Papornița, Nicorenii său Ochiul-Alb, Recea, Corlăteni, Dudășeni — fără sat mai toate; de la Ioan Virnav Banul doi «bătrîni» din Ialoveni pe Iș-novăț la Orhei, zestrea soției lui, Marița Dimachi; de la Vornicul Dimitrie Bogdan, Volniceni (Hotin), Ghizdita, Valea-Țarigradului, Pustiul, «cumpărat de la Cosma Pus-tiul, danie de la Grigorie Ghica-Vodă» (Soroca), Mimoreni, Țăhnăuți, parte din Holboca (Orhei), Șoltoia (Iași), Tăr-țești, Cupcen (Greceni) (cu plata în opt ani)⁴.

Sandu Teodosiu, polcovnic rus, acuma, dădu provisiu Ru-șilor și, umblind în zădar după banii lui, ajunse și priso-nier de război al contingentului german din oastea lui Napoleon⁵. În schimb fu făcut asesor de Colegiu și la dînsul se adresa boierii, ca Bălșeștii, în afacerile lor de peste Prut⁶. Cu titlul acesta de asesor de Colegiu⁷, el stătea la Văduleni⁸.

Doi frați Scorțescu, Grigore și Filip, se făcură supuși ru-sești și cel d'întăiu poartă titlul de secretar de Gubernie⁹. La Chișinău stă în 1826 Filip Scorțescu, a cărui mamă, Glafira, era călugăriță în Moldova¹⁰.

¹ *Ibid.*, V, p. 210.

² *Ibid.*, p. 220.

³ *Documente Callimachi*, I, p. 522, n-l 226.

⁴ *Uricariul*, XIV, p. 298 și urm.

⁵ *Documente Callimachi*, I, p. 499, n-l 188.

⁶ *Ibid.*, pp. 551-2. La 1818, Teodorachi fiul lui Constantin Balș visi-tează pentru afaceri Basarabie, *ibid.*

⁷ *Studii și documente*, VI, p. 117, n-l 210.

⁸ *Ibid.*, p. 120, n-le 225-6.

⁹ *Uricariul*, XVII, p. 245.

¹⁰ *Studii și documente*, VII, p. 351, n-l 34.

Procesele pomenite urmară încă multă vreme, cu advocați ruși, cari scoteau cu îngrijire din jalbele boierilor moldoveni «zugrăvelile cele aprinse și siloghismosurile cele de critică»¹. Cu acest prilej reclamanții mergeau până la Petersburg, aducând de acolo «sămințuri de curechiu care au venit de la Nouă-Zălandă», și «tulumе de vulpe de Lensca și de Motuna, de vulpe neagră»².

În Iunie 1821 Mitropolitul Veniamin, pribeag, merse și la Chișinău³. După 1821 mai trece din cînd în cînd peste Nistru o văduvă care vrea să se mărite, ca aceia, care, lăsîndu-și «mobilele» în stil apusean la Iași, se mărită în Basarabia cu Vistierul Catargiu: ea ținea ca om de afaceri și-l trimetea și în Moldova, pe un Frances «Mosiù Jan»⁴.

Sfetnicii împărătești fură numiți de la început Banul Dimitrie Rișcanu, Banul Bașotă, Nicolae și Petrachi Catargiu⁵. «Sovetnici» mai erau la Chișinău în 1822 Botezatul, Cazimir, Leon, dar și secretar al Sfatului Chirica⁶. Între dregătorii basarabeni găsim în sfîrșit și pe registratorul de Colegiu Costachi Ciornei în 1826⁷.

Că sentimentele de iubire pentru țara de la care fuseseră deslipiți, pentru «roaba» Moldovă a Turcilor nu pesiseră, dovedește o înduioșătoare scrisoare particulară, de la Chișinău, din 1839. Bătrînii tînjiau după drepturile lor și bunele prietenii vesele, ba chiar și numai după «șubele de, iarnă, de urs și ianod», din «blagoslovita Moldovă»⁸.

¹ *Studii și documente*, VI, p. 120, n-l 227. — Procesul lui N. Carp, care vine la Chișinău.

² *Ibid.*, p. 121, n-l 270.

³ *Studii și documente*, VI, p. 117, n-l 210.

⁴ *Studii și documente*, V, pp. 165-6, n-l 126.

⁵ *Uricariul*, XI V, p. 303.

⁶ *Ibid.*, VI, p. 340.

⁷ *Ibid.*, XI, p. 360.

⁸ *Studii și documente*, XIX, pp. 18-9. O scrisoare din Chișinău, 1817 la Academia Romîna; v. *Documente Callimachi*, I, pp. 542-3, n-l 261.

Dar înrudirile cu Rușii începeau. Căpitanul de stat-major Vișnevski iea pe Maria Andrieș, sora Medelnicerului Manolachi, «pameșcic din Basarabia» și el se judecă apoi cu Iftimie Stamati Slugerul, care ținuse pe Zoița Andrieș, moartă la 1816¹. Rușii începură să se așeze îndată, și clădirile Statului dădeaŭ tirgurilor altă înfățișare².

* * *

Am dovedit că nu e ogor, monument, așezămint local, neam vechiŭ în Basarabia care să nu fie al nostru, singe românesc, faptă românească, gând românesc. Și, totuși, Rușii erau să declare, cu prilejul răpirii nouă din 1877, că Basarabia a fost luată în 1812 de Rumiențov și Suvorov, eroi populari, «asupra unei populații musulmane, tătărești, trăind supt corturi și reprodușă destul de credincios azi prin odioșii Cerchesi»³.

Lăsăm cele două păreri față în față.

¹ *Uricariul*, XII, p. 238 și urm.—Fiul lui Iftimie pare a fi Căminarul Iordachi din 1836 (*ibid.*, p. 261).

² *Documente Callimachi*, I, p. 235, n-l CLXXXIII. — Proprietarii de peste Nistru își ceruseră înapoi țeraniŭ, de mult timp mutați dincoace; R. Rosetti, *l. c.*, p. 39 și urm.

³ După *Le Nord*, *Uricariul* XII, p. 165 și urm.

EPILOG.

Întăia generație după anexare n'a scris. Nu se scria nici acasă. Cei rămași în Moldova turcească, Beldiman, proprietar de moșie în Basarabia, Conachi, jignit de Ruși în cursul ocupației, n'a găsit un vers, un rînd de prosă pentru a plînge patria sfășiată și a face să se întrevadă o speranță.

Ținerii cari se ridicară supt stăpînirea cea nouă, într'un mediu politic plin de amintiri moldovenești, într'o lume orășenească în care, afară de oaste și de funcționari, străinul era o apariție rară, pușin cam ridiculă pentru înjositoarea sa patimă de hrăpire, pentru aplecarea smerită spre lingușire, pentru beșia și jocul de cărți care-i mîngîiau și-i mîngîie viața — pîndă azi, pîndă la cinovnicii eroi ai nuvelor lui Șcedrin —, aceia nu se rușinau de loc de singele lor, de graiul lor, de faptele strămoșilor lor. Alexandru Hăjdău, născut cu un an înaintea anexării, dar în Rusia și dintr'un neam desferat de multă vreme — tatăl său vorbea și scria polonește purtînd uniforma Țarului, și mama sa era Evreică —, publică într'o revistă rusească „Vestitorul Europei“, poezii populare basarabene, pe care le studiază apoi din punctul de vedere al însemnătății lor istorice. El înfățișează tot în rusește scene din Moldova rusească, precum e „Judecata la Serdăria de Orhei“. În trecutul Moldovei află prilej de nuvele istorice, în care e vorba de străbunul său Petriceicu-Vodă, dar și de vremea cea mare a lui Ștefan. De două ori, la 1837 și 1840, vorbește la școlile din Hotin —, avînd în acest Ținut, prin opera de restituire a Rușilor, moșia Cristinești, unde se și mulă —, ca să arăte ce a însemnat pentru Rusia vechea Moldovă, mai luminată decît Guberniile Țarului, și a chema pe ai săi la noile biruinți ale culturii.

(Crescut în Basarabia, Constantin Stamati, ruda unui Mitropolit al Moldovei care venise dintre țeranii Bistriței ardelenesti, știa rusește bine și avea chiar un rang în mica nobilime de provincie a „oblastiei” celei nouă. A fost dincoace de Prut, vizitând și iarmarocul de la Folticeni, s'a încălzit la vederea „străjerului moldovean”, din oastea cea nouă, a stat în legături cu Kogălniceanu, începătorul unei minuitoare mișcări de cultură națională, a fost, printr'o poveste de sat, unul din colaboratorii „Daciei literare”, menite să proclame un mare principiu de unitate românească în suflete și tendințe, dar n'a trecut definitiv hotarul pentru a se împărtași de o viață mai liberă. Stînd între al lui de acasă, el a îmbătrînit pașnic puind în versuri pagini de cronică și povestiri din basme, dînd un veșmînt românesc, uneori fericit, vedeniilor romantismului apusean și ale celui rusesc, supt înriurirea aceluși mare poet de violență genială, Pușchin, care și-a aflat însuși la Chișinău succese de iubire îmbătătoare și un sfîrșit înaintea de vreme.

Menit să fie ofițer rus, pentru care și primise creșterea generală și specială la Petersburg, Alecu Donici, urmaș al vechiului neam de Basarabeni pe care-l cunoaștem bine — el era fiul lui Dimitrie și nepotul lui Andronachi cel încercat în tilculegilor —, nici nu putu să se împace cu viața de garnisoană, nici, după ce o părăsi în 1834, nu putu să-și aște mull țămirea în visări poetice la moșia părintească, Stîncă. Se căsătorise la Iași, la 1835, cu fiica lui Costachi Roset-Bălănescu și îndată, lăsîndu-și peste Prut cei trei frați, Iordachi, Andronachi și Petrachi, el trecu în Moldova, unde, în ceasurile libere ale ocupațiilor sale de magistrat, dădu o formă românească fabulelor lui Crilov înaintea de a ajunge însuși un fabulist neimitabil prin simplitatea expunerii și mlădierea versului. Cea d'întăiu lucrare a sa la Iași fu o traducere din „Țigani” lui Pușchin, pe care o închină cneazului basarabean A. N. Cantacuzino.

În Basarabia nu se mai ivi de acum înaintea decît un singur scriitor cu caracter local, Ioan Sirbu, care-și tipăria, înriurit firește de Donici, la Chișinău, în 1851, „Poesiile”, de tot slabe, dar și „Fabulele”, în care, cu toată nesiguranța formei, se în-

tilnește umor și viață, ba câte odată și o pornire de duioasă melancolie ca aceia care-l face să cînte crinul ofilit pentru că „e în străinătate“.

Fiu de nobil ca și Donici, ofițer rus ca și dînsul, avînd ca și fabulistul mari tradiții de cultură în familia sa, dar neasămănat mai plin de învățătură, de talent științelor, de geniul gîcirii adevărului științific, dar și al clădirii construcțiilor de îndrăzneală ipotesă romantică, Bogdan Hăjdău, Hasdeu, trecu Prutul în vremea cînd armele Europei, în serviciul Turciei amenințate, dar și al Austriei gata de anexări, hotărău asupra soartei țărilor noastre, și el începea în Moldova, — îndată numai o parte a României, — marea carieră dominatoare în lucrurile spiritului care se cunoaște de toți.

Numai în ultimele timpuri alt fiu de boier, dintre cei de curînd deslipiți de Moldova, alt tînăr din aristocrația veselă a Basarabiei, d. D. C. Moruzi, a dovedit prin „Românii și Rușii“, prin romanele „Înstrăinații“ și „Pribegi în țară răpîtă“ un mare talent de scriitor, pus în serviciul celei mai nobile cauze și ajutînd înnainte de toate legăturile sufletești dintre Moldova rusească și România în care s'a contopit cu bucuria entusiastă a unui mare sacrificiu rămășița vechii Moldove.

O conștiință basarabeană, cînd dureroasă, cînd plină de speranțe, sau atînsă în treacăt de aripile bucuriei, lipsia însă. Hasdeu nu e Basarabean, fiind înnainte de orice el însuși: a doua zi după sosirea în Iași face propuneri constituționale și pregătește reviste de erudiție istorică și filologică. Din partea Românilor de dincoace, fiul lui Asachi, Dimitrie, mergînd prin Basarabia în Caucas, vorbește, ce e drept, de „săteanul basarabean care cu mîndrie apasă încă căciula țurcănească pe ochii săi scînteioși și odihnește ostenitele sale brațe în cinga mijlocului său grațios“, dar adaugă, reșehinat, că „aristocrația, clirosul, ostașul și toate celelalte au luat caracterul unei alte nații“, cum a văzut și la masa guvernatorului general Teodorov, pe care n'a uitat să-l viziteze. Unul din oaspeți și-ar fi arătat față de oaspete părerea de rău că supt oblăduirea Țarului nu se mai pot bate „Ți-

ganii și mojiicii" și nu se mai poate fierbe rachiu la velniță¹

Ținuturile basarabene Cahul, Bolgrad și Ismail — dintre care numai cel d'întăiu își păstrase caracterul românesc — fură date Moldovei la 1856, după zdrobirea Rusiei la Sevastopol, numai pentru că Austria rîvnise la stăpînirea întregii Dacii și pentru că Europa avea nevoie de libertatea gurilor Dunării pe care nici stăpînirea turcească n'ar fi garantat-o. Poeți cîntă intrarea oștilor noastre la 1857, după ce se dădu o soluție chestiei Bolgradului, oraș de coloniști bulgari, pe cari Țarul nu voia să-i piardă. Alecsandri se întîlnește cu Gheorghe Sion în glorificarea zilei care ni dădea iarăși „pămîntul care l-am avut“. De un răsărit în sufletul unei populații amestecate și copleșite de prejudecăți nu ni se vorbește însă. Erau în teritoriul cedat fără a se aminti hrăpirea de la 1812 nu mai puțin de 83 de sate bulgărești, cărora li se dădura în 1858 și 1861 întinse privilegii, care făceau din ele un Stat în Stat, avînd doar anumite legături cu Ministeriul de Finanțe. Ca reprezentanți ai noilor Moldoveni cari se gîndiau numai la păstrarea scutirilor și favorurilor de care se bucuraseră supt Ruși, vorbeau, pe lîngă un Roșca, Știun și Pandelachi Croitorul, Lazăr Galiardi, Timofte Sacalov și „deputatul coloniilor bulgare și domeniilor Statului“ Dimitrie Vasiliev Romov²!

Se înțelege deci cum în aceste Ținuturi, la 1878, cînd Țarul Alexandru al II-lea impuse, împotriva celor mai firești datorii de recunoștință, ștergerea ultimelor clause ale tratatului de la Paris prin reluarea celor trei județe, nu s'a produs acea mișcare de împotrivire care s'ar fi putut aștepta din partea unei populații omogene cu sentimente naționale înălțate prin cultură. Ca o afacere de Stat s'a isprăvit ceea ce ca o afacere de Stat se începuse.

Și explicația o găsim ușor : mișcarea nu pornia de la tre-

¹ Impresii de călătorie în țările Caucazului prin Basarabia și Crimeea, Iași, 1858.

² Chilia și Cetatea-Albă, p. 265 și urm.

zirea conștiinței românești, de la întărirea culturii noastre care să năvălească triumfal și în domeniul politicii, făcând cucceriri asupra cărora să nu se poată reveni fără măcar o luptă eroică. Era numai o urmare a biruinței efemere pe care o câștigase acel „poporanism“ care iubește „poporul“ ca o clasă cu drept la bună-starea materială și la un amestec în viața Statului, fără a se închina sufletului său întreg, din care ar scoate bucuros măcar „prejudecățile“ religioase. Curent iute, dar sterp față de dezvoltarea înceată și sigură a realităților naționale, el a nimicit acțiunea, aici și peste Prut, a unor oameni de cultura d-lor Zamfir Arbure și C. Stere și a pus chiar anume margini acțiunii, de o mărinimie fără păreche între Români a d-lui V. Stroiescu.

Un talentat artist ieșean, născut și crescut în Basarabia, d. State Dragomir, descriind în cuvinte mișcătoare cele ce s'au petrecut în ziua despărțirii celei din urmă, ni dă însă știri mângietoare despre păstrarea atmosferei românești din epoca noastră până la cîntecule la modă atunci care se cîntă și astăzi și ne asigură că „gîndul și vorba românească în Basarabia nu sînt pierdute“¹.

După revoluția ruscă pentru Constituție, în Basarabia s'au ivit foți românești; și clerul s'a amestecat în această neașteptată mișcare, dînd la iveală cărți de slujbă ori de cetire bisericească pe moldovenește și răspîndind revista de predică „Luminătorul“, care cerea dăunăzi, în era de teroare a Vlădicăi Ciceagov, să nu-i mai trimitem schimbul, căci ar fi compromițător. Peste cîteva luni totul s'a risipit ca un frumos miragiu în pustiu.

* * *

În așteptarea vremilor cînd viața românească din Basarabia va porî de la toate amintirile ei peatru a-și urmări toate drepturile naționale, nu numai umane, încheiem această carte cu un îndemn călduros spre acea muncă încercată și bine orînduită care singură poate grăbi sosirea acelor vremi.

¹ Frumoasa carte se cheamă „Din Basarabia“ și a apărut la Iași în 1908.

CUPRINSUL.

Pagina.

CAPITOLUL I-Î.

BASARABIA ȘI CEL D'INTĂIU VEAC AL MOLDOVEI.

Inceputuri naționale și politice	1
„Basarabia“ și Alexandru-cel-Bun	7
Încercarea unei Basarabii moldovenești osebite	15
Organizație și cultură basarabeană până la Ștefan-cel-Mare	19

CAPITOLUL AL II-LEA.

ȘTEFAN-CEL-MARE ȘI BASARABIA.

Ștefan-cel-Mare și apărarea Basarabiei de Turci	23
Basarabia în cele d'întăiu timpuri după moartea lui Ștefan-cel-Mare	28
Împrejurări culturale	30

CAPITOLUL AL III-LEA.

AȘEZAREA TURCILOR ÎN BASARABIA-DE-JOS ȘI LUPTA MOLDO- VENILOR PENTRU REÎNTREGIREA ȚERII.

Petru-Rareș și urmașii săi	35
--------------------------------------	----

CAPITOLUL AL IV-LEA.

„TATARLICUL” ȘI EXPEDIȚIILE TURCO-POLONE DIN VEACUL AL XVII-LEA.

Lupte basarabene până la Vasile Lupu	51
Viață românească	56
Noi rosturi ostășești în Basarabia	76

CAPITOLUL AL V-LEA.

RUȘII ȘI BASARABIA ÎN VEACUL AL XVIII-LEA.

Petru-cel-Mare și partidul militar al Basarabenilor	83
Anexarea de Turci a Hotinului	84

	<u>Pagina.</u>
Rușii năvălitori	86
Încălcări tătarești	88
Viață de hotar cu Tatarii	91
Noile condiții de proprietate rurală	99
Starea locuitorilor: Ostași și răzeși.	120
Tirgurile	127
Legături și viață de negoț.	132
Biserica Basarabiei.	135

CAPITOLUL AL VI-LEA.

RĂPIREA BASARABIEI.

Basarabeni și Ruși	139
Războiul din 1806-12	141
Noile condiții de viață ale Basarabiei.	156
Epilog	171

